

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Центр післядипломної освіти, заочного та дистанційного навчання

Кафедра теоретичної психології

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ В СІМ'Ї

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»

Арини ВАСИЛЕНКО

4 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник

доктор психологічних наук, професор
Зоряна КОВАЛЬЧУК

Рецензент

кандидат психологічних наук
Оксана СТЕЛЬМАХ

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«04» квітня 2022 р., протокол № 9

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ В СІМ'Ї	5
1.1. Аналіз категорії «сім'я» та її основні характеристики.....	5
1.2. Психологічна структура взаємин у сім'ї.....	16
1.3. Психологічні особливості взаємодії в сім'ї.....	27
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	35
РОЗДІЛ 2. ОПТИМІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ В СУЧАСНІЙ СІМ'Ї	37
2.1. Методика дослідження.....	37
2.2. Результати емпіричного дослідження.....	39
2.3. Модель оптимізації взаємодії в сім'ї.....	72
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	76
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Актуальність дослідження взаємодії в сім'ї пов'язана з тим значенням, яке сім'я відіграє житті суспільства та конкретної людини. На сьогоднішній день можна спостерігати як в Україні. Так і в цілому світі, кризу або навіть крах традиційної сім'ї. З огляду на зазначені обставини нині у дослідженнях сім'ї як вітчизняних, так і зарубіжних учених, явно переважає аналіз різноманітних дисгармоній сімейної взаємодії, які призводять до патологічного розвитку членів сім'ї, порушень подружнього, дитячо-батьківського і міжпоколінної взаємодії членів сім'ї. Зростання інтересу фахівців до проблеми надання психологічної допомоги сім'ї ставить перед психологічною наукою особливі завдання, пов'язані як з науковим узагальненням накопиченого досвіду, так і з розробкою науково обґрунтованих принципів, методів та форм роботи сімейного психолога.

Об'єкт дослідження: психологічно благополучна та неблагополучна сім'я

Предмет дослідження – психологічні особливості взаємодії в сім'ї.

Метою дослідження є виявлення психологічних особливостей взаємодії в сім'ї благополучній та неблагополучній сім'ї.

Гіпотеза дослідження: взаємодія в психологічно-благополучній сім'ї відрізняється збереженням досить високого рівня емоційного настрою в процесі взаємодії, високим ступенем психологічної близькості та чіткою сімейною ієрархією. Взаємодія в неблагополучних сім'ях, що мають відхилення в психологічному добробуті, характеризується низьким ступенем психологічної близькості, значним зниженням емоційного настрою у процесі взаємодії та сплутаною сімейною ієрархією.

У відповідності до мети, предмету, об'єкту та гіпотези дослідження необхідно вирішити наступні **завдання**:

- здійснити аналіз категорії «сім'я» та її основні характеристики;
- дослідити психологічну структуру взаємин у сім'ї;
- виявити психологічні особливості взаємодії в сім'ї;

- провести експериментальне дослідження психологічних особливостей взаємодії в сім'ї;
- розробити модель оптимізації взаємодії в сім'ї

Методи дослідження: теоретичний аналіз науково-методичної літератури, порівняльний метод організації дослідження; емпіричні методи збору первинних даних (експеримент, спостереження, тестування, опитування), математичний метод обробки отриманих результатів. При цьому використовувалися такі емпіричні методики як методика «Рольові очікування та очікування у шлюбі» О. М. Волкової, дитяча проєктивна методика діагностики міжособистісних відносин дитини Рене Жиля, дитячий варіант особистісного опитувальника Кеттелла.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що уточнено та конкретизовано поняття «взаємодія». Як самостійна одиниця аналізу сім'ї як системи виділено акт внутрішньо-сімейної взаємодії. Виділено основні соціально-психологічні особливості сімейної взаємодії, що визначають психологічний добробут сім'ї.

Практична значимість проведеного дослідження полягає в тому, що виділені соціально-психологічні особливості сімейної взаємодії, що визначають психологічне благополуччя сім'ї, та критерії їх оцінки можуть бути використані на практиці надання психологічної допомоги сім'ї. Моделювання ситуацій, що дають можливість оцінити особливості сімейної взаємодії, у процесі сімейного консультування може бути покладено в основу діагностики сімейної взаємодії як у практиці психологічного консультування, так і при навчанні студентів психологічних спеціальностей.

Структура та обсяг магістерської дипломної роботи. Магістерська дипломна робота складається із вступу, двох розділів та висновків. Загальна кількість сторінок – 125 сторінок, основний текст викладено на 82 сторінках. Робота містить 2 таблиці, 37 малюнків та 3 додатки. Бібліографія включає 80 найменувань, з яких 17 – російською мовою.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ В СІМ'Ї

1.1. Аналіз категорії «сім'я» та її основні характеристики.

Сучасна сім'я значно відрізняється від сім'ї 50-х, 70-х, 80-х, та навіть 00-х. Сім'я – соціальний інститут, базовий осередок суспільства, характеризується, зокрема, такими ознаками: добровільністю одруження; члени сім'ї пов'язані спільністю побуту; вступом до шлюбних відносин; прагненням народження дітей. Слово «родина» на сьогодні втратило своє глобальне значення. Сьогоднішнє поняття сім'ї значно спростилося.

Сьогодні основою для об'єднання сім'ї дедалі частіше стають загальні цілі людей, їхня психологічна потреба один в одному. Сім'я із соціоекономічної одиниці стає своєрідною психологічною лакуною, в якій люди можуть рости та розвиватися. Найімовірніше сьогодні сім'єю можна називати групу людей, які вважають себе сім'єю.

На етапі сучасних досліджень, поняття «сім'я» трактують як специфічну малу соціально-психологічну групу, виділяючи при цьому, що вона володіє особливою системою міжособистісних відносин, котрі переважно базуються на основі власних законів, моральних нормам, традицій. При цьому в сім'ї існують певні норми організації, вона характеризується гетерогенністю складу, зв'язком з попередніми поколіннями (рис. 1.1.) тощо

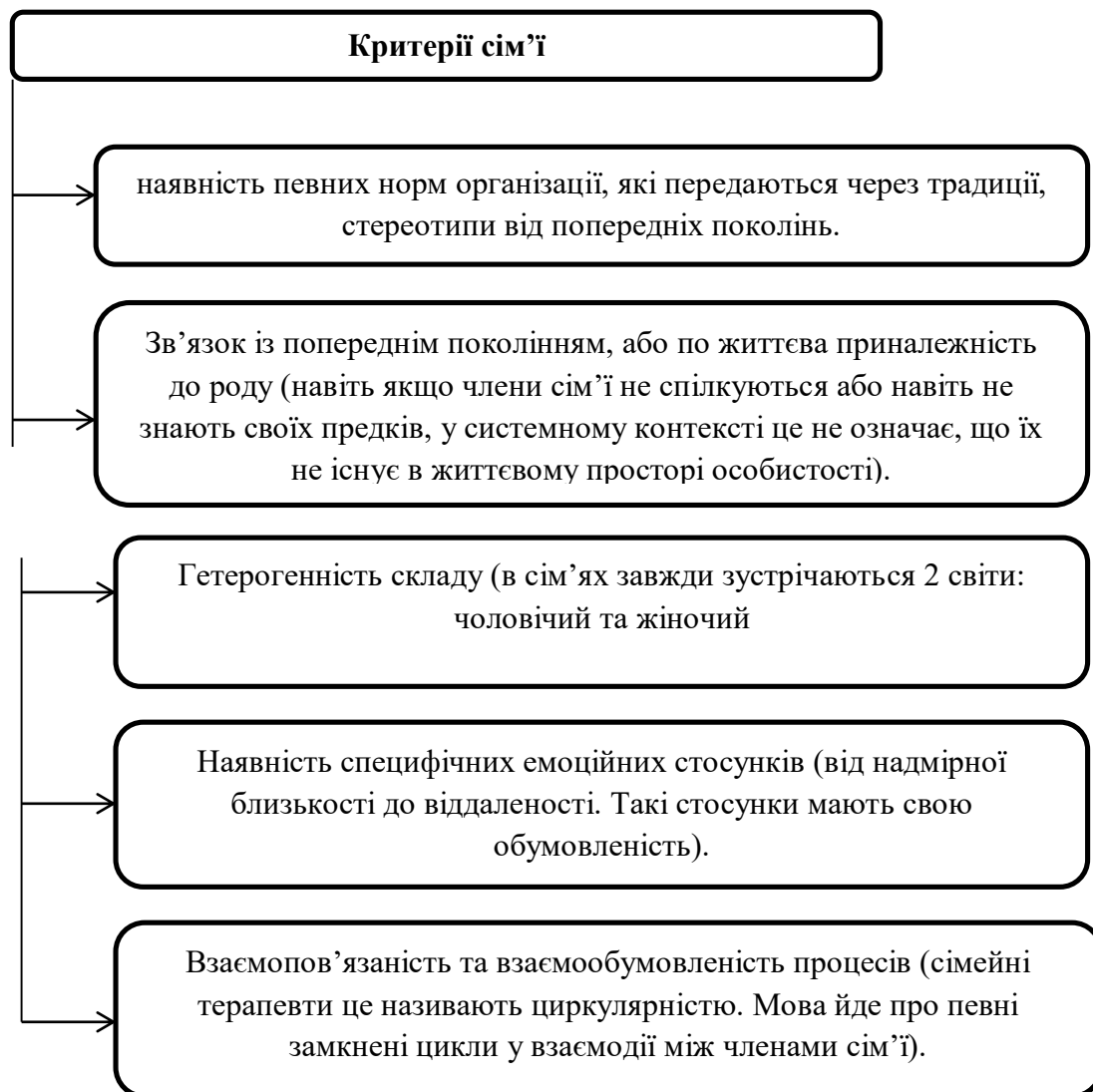

Рисунок 1.1. Критерії сім'ї.

В цілому, під сім'єю розуміється конкретна історична система взаємовідносин між її членами, що об'єднує їх спільністю побуту, емоційним зв'язком та взаємними моральними зобов'язаннями. Від інших малих груп сім'ю відрізняють деякі ознаки [61, с. 9]:

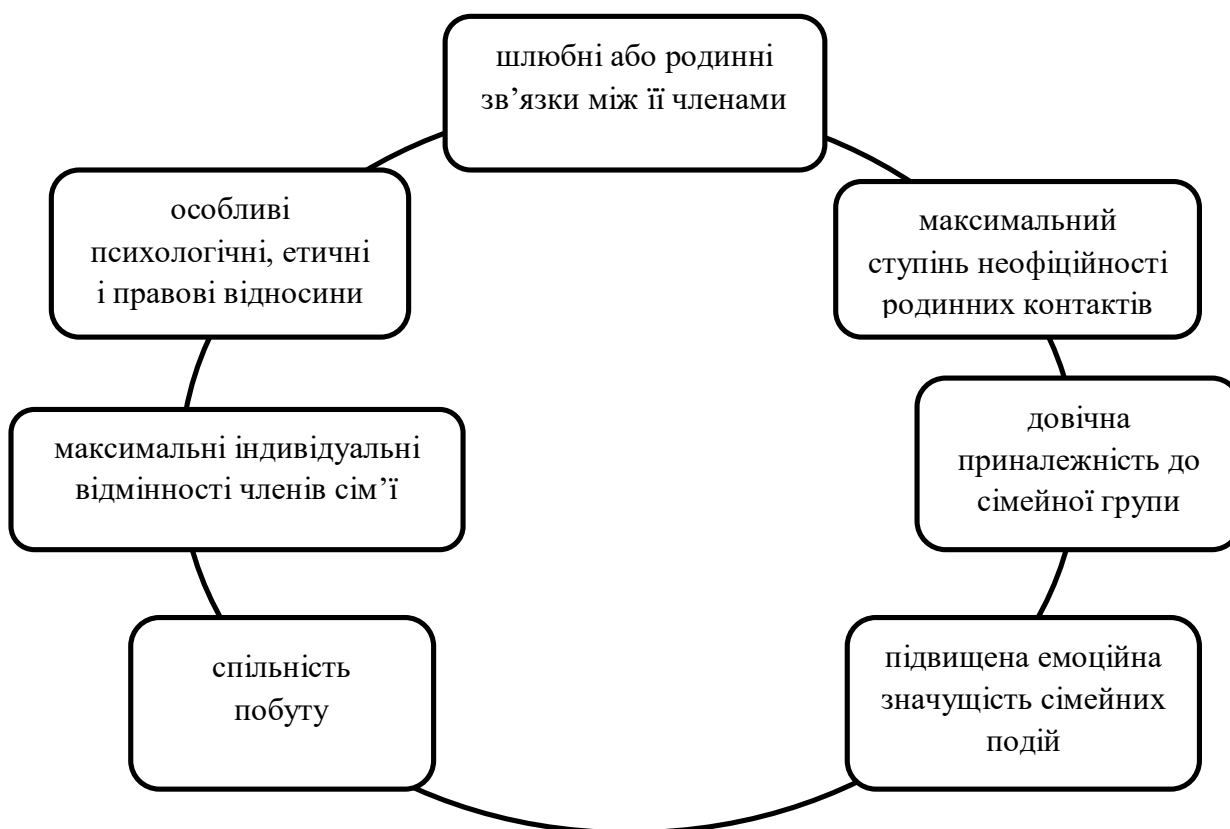

Рис. 1.2. Ознаки сім'ї як малої соціальної групи

Родина є малою соціальною групою, в якій з часом виникають стереотипи взаємодій. Ці стереотипи створюють структуру сім'ї, що визначає функціонування її членів, обкреслює діапазон їх поведінки і полегшує міжособистісні контакти між ними [53, с. 18].

Структура сім'ї – чисельний і персональний склад її членів, а також сукупність сімейних ролей і різних взаємостосунків між ними (подружні відносини, дитячо-батьківські, подружжя і їх батьків, відносини між дітьми, відносини бабусь і дідусів з їх внуками) [51, с. 15].

Спроби поєднати якісні характеристики сім'ї з кількісними оцінками сприяли створенню А. Я. Боярським [69, с. 63] векторного уявлення структури сім'ї за чотирма демографічними ознаками:

- неповнолітні діти (Д);
- батьки (Р);
- повнолітні члени сім'ї (В);

— старі члени сім'ї (П).

Значна перевага цього способу полягала у тому, що він дозволяв описувати структуру сімей у статиці, а й у динаміці. На основі ідей А. Я. Боярського було розвинене векторна теорія блокової структури сімей, основою якої стала асоціація не осіб (індивідуумів), а найпростіших сімейних утворень, виступають в якості елементів з структури сім'ї. Згідно цієї моделі все різноманіття сімейних форм від найпростіших до самих складних можна презентувати у вигляді деякого структурного утворення, що складається з ряду елементарних осередків (блоків). Система блоків при цьому включає наступні складові елементи:

- блок А – подружня пара в активному фертильному віці з дитиною або без дітей (повні сім'ї);
- блок В – один із батьків з дітьми («осколкові» сім'ї);
- блок С – літні батьки («загасаючі» сім'ї);
- блок D – асоційовані члени сім'ї.

Структура родини вважається успішною і життєздатною, якщо забезпечує повноцінне виконання її головних функцій і вирішення особистісно значущих завдань – підтримувати індивідуальність кожного члена сім'ї, створюючи в той же час відчуття приналежності до цілого. Структура сім'ї характеризується певними параметрами [12, с. 33]:

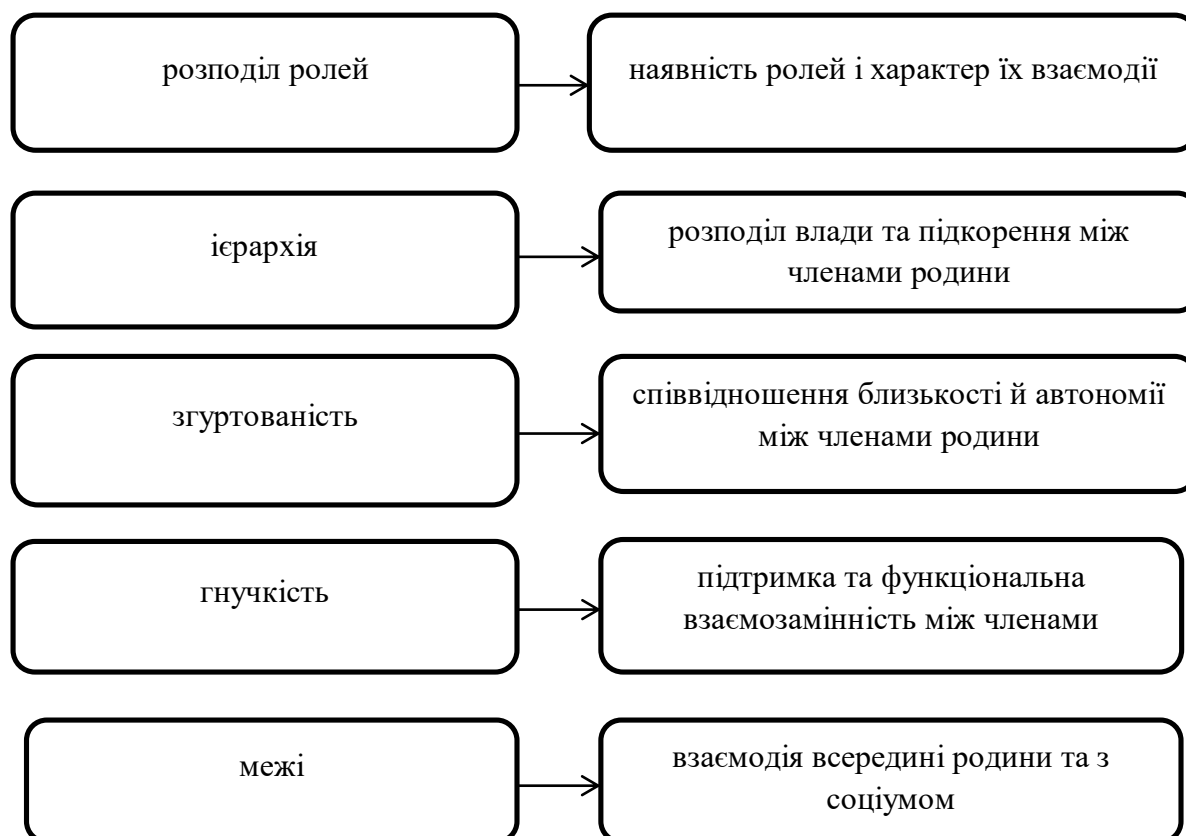

Рисунок 1.3. Основні параметри структури сім'ї

Із сім'єю також пов'язано поняття «шлюбу» [22, с. 9]. Поняття «шлюб» і «сім'я» дійсно дуже близькі, але між ними є й відмінності. Ось деякі з них: родина історично з'явилася раніше, а шлюб почали реєструвати вже з розвитком суспільних інститутів; відомі різні форми сім'ї в різних народів і в різні часи, а шлюб, як правило, передбачає взаємини пари: чоловіка й жінки; перша часто є більш об'ємним і стійким громадським утворенням, шлюб – юридичним терміном і об'єктом, хоча може бути й таке явище: пішов із родини батько, розірвав сімейний зв'язок з дитиною, але з юридичної точки зору на шлюб цей зв'язок продовжує діяти [11, с. 95]. Отже, шлюб є формою стосунків між чоловіком і дружиною, що історично змінюється і через яку суспільство упорядковує і санкціонує їх статеве життя, а також вбачає їх подружні та батьківські права і обов'язки [48, с. 28]. При цьому сім'я є складнішим поняттям, ніж шлюб, адже поєднує в собі риси соціального інституту і малої соціальної групи [77, с. 737].

Функції сім'ї – це напрями її діяльності, котрі демонструють її сутність, соціальний статус та соціальну роль. Аналіз літератури з даної проблеми дозволяє нам виділити функції сучасної сім'ї, які відображають систему взаємодій у сім'ї та суспільства, а також сім'ї та індивіда. Отже, до функцій сучасної сім'ї відносять: репродуктивну, виховну, господарсько-побутову, економічну, первинного соціального контролю, духовного спілкування, соціально-статусну, дозвілля, емоційну (психотерапевтичну), сексуально-еротичну [2; 6; 19; 58].

Зазначимо, що з плином часу відбуваються зміни у функціях сім'ї: одні втрачаються, інші з'являються відповідно до нових соціальних умов та правил. У сучасній сім'ї порівняно з попередніми поколіннями якісно змінилася функція первинного соціального контролю. Підвищився рівень терпимості до порушення норм поведінки в межах шлюбно-сімейних відносин (до подружніх зрад, народження позашлюбних дітей тощо). Розлучення перестає розглядатись як аномалія подружніх взаємин [75, с. 82].

Якщо член сім'ї апелює до норм, цінностей та думок інших членів своєї родини, то дана сім'я відноситься до референтної (значної) групи, з якою людина може співвідносити себе як з еталоном. Сім'я, як референтна група характеризується двома основними функціями – нормативною та порівняльною, виконання яких важливе як для суспільства, так і для членів сім'ї, вони сприяють задоволенню суспільних потреб. Як наслідок невиконання сім'єю різною мірою основних своїх функцій, що визначаються за загальноприйнятими критеріями у межах існуючих систем цінностей, виникає крах, криза та дезорганізація.

З погляду теорії системи сім'я є відкритою системою. До закритих систем відносять системи котрі функціонують автономно. До відкритих систем відносять системи котрі мають потребу в обміні із навколишнім середовищем. Для виживання сім'ї потрібна взаємодія із соціумом, при відсутності даної взаємодії у системі сім'ї починає чогось не вистачати, відмічається порушення функцій сім'ї. Сім'я характеризується як первинна система по відношенню до кожного її елемента (члена родини).

Аналізуючи поняття «родина», неможливо не торкнутися самого поняття «батьківство», під яким дослідники [46; 45; 66; 23] розуміють окремо функціонуюча підсистема, що має свої стадії розвитку, що знаходиться в сімейній системі, що детермінує, і розглядається у двох іпостасях: батьківства і материнства. Батьки відносяться до першого соціального середовища розвитку дитини, та здійснює забезпечення практично всіх її потреб, у тому числі, у любові та прихильності.

Найбільш сильною та тривалою потребою людини є потреба в батьківській любові. Варто зазначити, що батьківську любов потребують всі діти незалежно від віку. При цьому батьківська любов включає дві взаємозалежні категорії: материнська та батьківська любов. Батьківська любов здійснює значний вплив на психічний розвиток дитини. Батьківська любов володіє вродженими біологічними компонентами, але в цілому батьківське ставлення до дитини виступає як культурно-історичний феномен, історично-мінливе явище, на яке здійснюють вплив суспільні норми та цінності. Забезпечити весь комплекс відносин та задоволення потреб у любові у перші роки життя дитини здатний лише батько.

Нестача любові ранні роки тягне за собою емоційне недорозвинення людини. Особистість, що сформувалася внаслідок депривації батьківської любові, характеризує почуття внутрішньої порожнечі; пристрасне прагнення до контакту та близькості. Такі люди є особистісно незрілі. Якщо батьківство супроводжується нестабільною, конфліктною ситуацією, виховання особистості дитини пов'язане зі специфічним, несприятливим розвитком. Людина вчиться виконувати чоловічу та жіночу ролі значною мірою від своїх батьків і неусвідомлено використовує у своїй сім'ї модель стосунків батьків. Вона навчається подружньої ролі на основі ототожнення себе з батьками тієї ж статі. Також можна сказати про те, що успадковується модель батьківської любові, що дублюється в батьківських відносинах до своїх дітей. Науковці [67; 4; 25] виділяють типологію батьківської любові, в основу якої лежить виділення дитячо-батьківських відносин: дієва любов, відсторонена любов, дієва жалість, поблажливість, відкидання, презирство, переслідування та відмова.

Поняття «родина», «батьківство», «сімейне виховання» нерозривно взаємопов'язані між собою. У психолого-педагогічній літературі існує три групи підходів до сімейного виховання, які можна умовно назвати: психоаналітичний (З. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Фромм та ін); біхевіористський (Дж. Вотсон, Б. Скіннер, Р. Сірс, А. Бандура); гуманістичний (А. Адлер, К. Роджерс, Ю.Б. Гіппенрейтер). У даному випадку іде мова про стиль виховання не в загальноприйнятому розумінні, а переважно про стосунки батьків з дитиною, як своєрідний спосіб виховання. Стиль взаємовідносин батьків з дитиною виявляється не просто засобом підтримки контакту з нею, а й своєрідним методом виховання взаємовідносинами, оскільки ці стосунки відносно стійкі.

З точки зору психоаналітичного підходу спілкування взаємовідносини між батьками і дітьми (конфліктні ситуації, суперечки тощо) в ранньому віці володіють істотним впливом на подальші характерні проблеми в дорослої особистості. Наявність негативного дитячого досвіду провокує виникнення інфантилізму, егоцентричності, підвищеного рівня агресії в дитини, що постає базисом виникнення передумов до складнощів під час втілення власної батьківської ролі (наприклад: подальша антипатія до власної дитини).

Згідно біхевіористської моделі сімейного виховання, психіка дитини розвивається на основі залежності від соціального середовища та умов життя, тобто стимулів, що поставляються середовищем (безпосереднє оточення дитини, обстановка, що складається з конкретних життєвих ситуацій) [49, с. 112]. Зовнішні впливи середовища здійснюють визначення змісту поведінки дитини, характер її розвитку. Головним у біхевіористській моделі є здійснення особливої організації оточення дитини. Модель батьківської поведінки виступає базисом для засвоєння певних загальних рис та правил поведінки, та стає зразком для наслідування дитини з метою «будування» власної моделі поведінки.

Гуманістичний підхід розглядає людину насамперед як соціальну істоту, розвиток якої відбувається через призму соціальних відносин. В дитинстві відбувається міцне закріплення фундаменту, або стилю життя, котрий базується на зусиллях, котрі спрямовані осилити почуття посередності, компенсувати та

виробити переваги. Розвиток у дитини соціального інтересу базується на сімейній атмосфері, установках, цінностях, взаємоповазі членів родини та на здоровій любові батьків (першочергово материнській).

Дослідники [3; 71; 79] спостерігають певну відповідність між деякими типами виховання та видами деструктивної, відхиленої та девіантної поведінки. Гіперопіка – дітей позбавляють самостійно діяти, долати перешкоди. Це призводить до комплексу неповноцінності та виявляється у низькій самооцінці. Висування непомірних вимог до дитини може «нести» різні наслідки: може розвинутих, наприклад, психологія раба (стосовно людей, що володіють владою) або прагнення необмеженої влади над іншими. Можливе виникнення комплексу провини.

Непрогнозовані емоційні реакції з боку батьків, схильних до несподіваних змін настрою та ставлення до дітей можуть призвести до формування невпевненості в собі, яка поступово стає рисою характеру та надалі проектується на ставлення з інших людей. Та як наслідок конфліктні відносини, невіра у стабільність дружби, шлюбу тощо.

Гіпоопіка – недостатня увага до дітей. Формується у неповних сім'ях, де діти «покинуті» самі на собі. Затримується розвиток особистості, не формується духовна сфера дитини, слабо розвинена воля. порушення системи сімейного виховання, дисгармонія відносин «мати-дитя» є основним патогенним фактором, що зумовлює виникнення неврозів у дітей.

Гіпопротекція – відсутність необхідної турботи про дитину, що призводить до формування асоціальності, непередбачуваності. Домінуюча гіперпротекція – зайва, нав'язлива турбота про дитину, що блокує її самостійність та ініціативність. Потураюча гіперпротекція – бажання батьків задовольняти всі потреби та примхи дитини, визначивши їй роль кумира сім'ї. Потураюча гіперпротекція приводить до формування нестримності у негативних емоціях, труднощів у спілкуванні.

Емоційне відкидання – неприйняття дитини у всіх її проявах, що призводить до формування жорстокості, труднощів під час спілкування.

Жорстокі взаємини можуть проявлятися у вигляді побоїв, або приховано (у вигляді емоційної ворожості та холодності).

Варто зазначити, що саме сім'я дає початок соціалізації дитини. Дитина, яка перебуває у сім'ї, яка не прагне до розставання, почувається впевнено, менш схильною до ризиків і впливів шкідливих факторів ззовні, таких, як попадання в погані компанії, власної девіації, менше хворіє, має внутрішній стрижень. Дитина, що росте у повній сім'ї є більш стресостійкою і спрямованою на внутрішнє зростання, може та здатна здолати кризові моменти у житті. Як доведений факт, діти, що виростили в стабільній, офіційній сім'ї добре влаштовуються в соціумі та здатні сформувати свою сім'ю.

Становлення та функціонування сучасної сім'ї володіє рядом проблем. Експерти та соціологи запевняють, що нині модель української сім'ї наближається до європейської та американської. Особливо це стосується шлюбного віку, який зростає. Молоді люди не поспішають одружуватись [38]. На сьогодні чоловіки 40 років часто не володіють потребою мати сім'ю, тому що вважають, що дружина – це заважаючий та обмежуючий чинник отримання задоволення від життя. А діти – це ще великі обмеження, тому що з дітьми необхідно перебувати 24 години на добу, вдень та вночі, нести відповідальність, піклуватися та бути відповідним прикладом.

Психологічний аспект кризи сімейних цінностей підкріплюється даними демографічного характеру, які демонструють досить серйозні побоювання. Причини демографічної кризи, яка є найбільш яскравим показником кризи сімейних цінностей, фахівці вбачають у духовно-моральних факторах. Відсутність бажання мати дітей (childfree) пов'язане не з матеріальним становищем сім'ї, а з духовно-моральною кризою, з руйнуванням традицій вітчизняної духовно-моральної культури.

Серед факторів, що розхитують моральні підвалини сім'ї [33; 65; 40], виділяється, перш за все, зміна аксіологічної парадигми, в якій на перше місце виходять такі ціннісні орієнтири сучасної молоді, як досягнення кар'єрного зростання, споживання, стихійне формування шлюбно-сімейних відносин,

сприйняття сім'ї як способу життя, все більше і глибше поширення жіночої емансипації тощо. Всі ці неминучі наслідки демократизації та лібералізації суспільства мають сильну негативну рису, яка знаходить свій прояв у «деприваційних процесах сучасного материнства», що призводять до таких морально негативних явищ, як самотнє материнство, неповна сім'я, множинна сім'я тощо.

Також на сьогодні актуальне питання розлучень. Сім'я сьогодні – це вільний, не залежний осередок суспільства, який у будь-який момент може «розвалитися», більше того, вона може і взагалі не створюватися, достатньо двом людям зійтись разом та домовитися про співжиття (громадянський шлюб). Обидва партнери позиціонують себе як незалежні особистості. Це тягне за собою відсутність зобов'язань і не згуртованість, емоційну холодність, так як партнери можуть будь-якої миті розійтись і для цього їм не потрібно докладати особливих зусиль.

Для пояснення всіх цих явищ у сімейному житті сучасних чоловіків та жінок (збільшення віку вступу до шлюб, незареєстровані шлюби, легітимізація народження жінкою дітей поза шлюбом, розлучення як атрибут шлюбу) використовуються різні концептуальні підходи. Багато психологів все, що відбувається з сучасною сім'єю оцінюють як глибоку кризу сімейних форм життя та кризу екзистенційних цінностей, як прояв дисфункції та аномальності у сфері сімейних відносин.

Ці зміни в сімейно-шлюбних відносинах свідчать про відхід від тієї традиційної сім'ї, яка багато десятиліть була нормативною або еталонною для більшості чоловіків та жінок. Під нормативною (традиційною) розуміється така модель сім'ї, яка складається з різностатевих батьків та їх рідних дітей. Така сім'я виникає на основі почуття кохання, за яким слідує офіційна реєстрація шлюбу з усіма властивими йому атрибутами.

Народження першого та наступних дітей є «закономірним» наслідком набуття чоловіком та жінкою офіційного шлюбного статусу. Традиційна сім'я передбачає [10; 29] такий варіант розподілу обов'язків між чоловіком та

дружиною, при якому чоловік переважно виконує роль «годувальника», а жінка – роль господині будинку та виховательки дітей незалежно від того, чи має вона роботу поза домом чи ні. Традиційну сім'ю можна порівняти з організацією, де спочатку задані позиції, визначено субординацію, розподілено повноваження.

Відхід від нормативної моделі сімейних відносин – традиційної сім'ї – обумовлений комплексом різноманітних факторів, таких як глобальні зміни у суспільстві (модернізація, соціально-економічні трансформації тощо); економічні та соціальні процеси індустріалізації та урбанізації; різні пріоритети у соціальній політиці; культурні фактори – зміна цінностей та традиційних норм чоловічої та жіночої поведінки тощо.

Нові тенденції у сфері сімейно-шлюбних відносин характеризують перетворення шлюбу у вільне партнерство, основу якого становлять рівноправні відносини представників різної статі. Така сім'я відповідає потребам людини в особистому життєвому просторі та незалежності, членів сім'ї об'єднують взаємні почуття та потреба у близькості та приватності.

1.2. Психологічна структура взаємин у сім'ї.

Питання про походження сім'ї та етапи її трансформації не має однозначно і всіма прийнятої відповіді та, як і проблема походження самої людини та людського роду загалом, нерідко по-різному трактується прихильниками різних концепцій. Безумовно, поняття «шлюб» та «родина» – історичні.

За багатовікову історію існування людство змінило чимало форм організації сімейно-шлюбних відносин, детермінованих насамперед характером існуючих виробничих та соціальних взаємозв'язків, а також рівнем культурного розвитку суспільства.

Більшість вчених, з опорою на етнографічні дослідження, традиційно виділяють у суспільному розвитку три великі стадії (епохи): 1) дикість; 2) варварство; 3) цивілізація. Кожна з них мала свої, властиві лише їй форми

соціальної організації та інститути, що визначали ту чи іншу специфіку взаємин між чоловіком і жінкою.

Початковою формою шлюбу була ендогамія (від грец. *endo* – «всередині» і *gamos* – «шлюб»), що допускала вільні зв'язки всередині первісного людського стада, включаючи близьких родичів. Головним регулятором виступали біологічні чинники. Це призводило до численних конфліктів усередині роду та виникнення перших соціальних заборон («табу»). У свою чергу, це ознаменувало перехід від первісного стада до первісної родової громади (як першого і найпримітивнішого типу людського товариства), який ґрунтується вже на: 1) агамії (а – негативна приставка; *gamos* – «шлюб») – забороні шлюбних зв'язків усередині роду та 2) екзогамії (від грец. *exo* – «поза» і *gamos* – «шлюб») – встановлення зовнішніх шлюбних зв'язків з іншими. Тому виникнення первісного роду було водночас і оформленням соціальної системи, що складається з двох родів, що одружуються. Серед дослідників існують різні точки зору на походження екзогамії [52, с. 10]:

1) вона виникла в силу того, що від шлюбів між кровними родичами народжувалися неповноцінні діти;

2) життя вимагало розширити соціальні контакти, мати зв'язки з іншими людськими об'єднаннями.

Таким чином, разом із родом вперше виник шлюб, який у вихідній формі був дуальнородовим: дозволялися лише «зовнішні» шлюбні зв'язки всіх чоловіків (жінок) одного роду з усіма жінками (чоловіками) іншого (строго певного) роду всередині племені (тому, як правило, кожне первісне плем'я складалося з парного числа родів). Це, звичайно, не виключало парних шлюбів, які легко розривалися. З'явився тип сім'ї, заснований на кривній спорідненості і ділив шлюбні групи (сім'ї) на покоління (батьки – діти). Дислокальність шлюбу була наслідком збігу материнського роду та громади (так виник матріархат – жінки набули домінуючого положення в суспільстві, успадкування майна та посад відбувалося по материнській лінії).

Подальший розвиток суспільства та зростання продуктивних сил зумовили перехід до моногамії (від грец. «єдинобрання») – так званий парний шлюб за формулою: «один чоловік – одна дружина». Поява приватної власності та мінової торгівлі не тільки змінило структуру всього соціуму, але й мало значний вплив на сім'ю. Чоловік, перетворюючись на власника сімейного майна (у тому числі майна, що належало дружині), став виступати в ролі годувальника дітей та дружини, а вони – як його утриманці. Причому таке становище не залежало від того, за рахунок чийої праці реально утримувалась сім'я – голови чи її членів.

Психологічні взаємини в сім'ї базуються на різних типах сімей. Проблема типології сімей віднайшла своє відображення в різних науках (психології, соціології, етносоціології тощо). Типологія сімей базується на основі різних критеріїв.

На основі психологічного клімату виділяють родини із сприятливим та несприятливим психологічним кліматом. В родинях, котрі мають сприятливий психологічний клімат відчувається доброзичливість, взаємоповага, згуртованість, члени родини відчувають себе захищеними та емоційно-задоволеними. При сприятливому психологічному кліматі, сімейні проблеми вирішуються разом згуртовано. Дані родини характеризуються наявністю різноманітного дозвілля, при цьому вільний час родина проводить разом, а не по одинці та широкими соціальними контактами.

Родини, котрі мають несприятливий психологічний клімат навпаки характеризуються замкненістю та наявністю різнопланових конфліктів. Міжособистісні стосунки в родині є досить напруженими, що негативно впливає на членів родини. Дана психологічна обстановка сприяє формуванню стану незахищеності в родині, відчуття емоційного роздратування, дискомфорту під час перебування в сім'ї.

На основі психологічного здоров'я в сім'ї, виділяють два основні типи сімей: благополучна родина та неблагополучна родина. У благополучній родині проблеми, зазвичай, виникають на основі внутрішніх протиріч та конфліктів (надмірне прагнення захистити один одного, надати допомогу іншому члену

родини (сюди відносять «поблажливу, потураючу гіперпротекцію» та «надмірну опіку»); неадекватна асоціація власних уявлень про родину із соціальними вимогами, які висуваються до неї на даному етапі соціального розвитку).

У неблагополучних родинах (проблемна родина, конфліктна родина, кризова родина) психологічні проблеми формуються на основі наявності незадоволення основних потреб конкретного члена родини, або декількох її членів. Основною проблемою у неблагополучних сім'ях постає положення в ній дитини та відношення до неї.

Залежно від ступеня негараздів розрізняють родини конфліктні, де виникають суперечності між інтересами, потребами, бажаннями членів сім'ї, що породжує сильні і тривалі негативні емоції; кризові, де потреби та інтереси стикаються особливо різко, оскільки стосуються найважливіших сфер життєдіяльності родини; проблемні, що потребують допомоги в конструктивному розв'язанні конфліктів, у подоланні об'єктивних складних життєвих ситуацій (наприклад, відсутність житла й засобів існування) при збереженні загальної позитивної сімейної мотивації [44, с. 42].

У XX-XXI столітті виникли різні підходи до класифікації неблагополучних сімей. А. С. Співковська [27, с. 93] виділила декілька типів неблагополучних сімей:

1) «Сім'ю-санаторій» (на основі дрібної опіки, жорсткого контролю та надмірного захисту від примарних небезпек виникають перенавантаження нервової системи дитини, так як наслідок нервові зриви).

2) «Сім'ю-фортецю» (намагання батьків вчинити вірно та принципово призводить до зростання невпевненості дитини у собі, інертності).

3) «Сім'ю – третій зайвий» (в даній родині відмічається перебільшення важливості подружніх стосунків та всиляння дитині почутті неповноцінності, фокусування уваги на недовершеності дитини).

На основі факторів, котрі домінують в конкретній родині, на нашу думку, неблагополучні сім'ї можна умовно класифікувати на дві групи:

1. До першої групи входять сім'ї, котрі характеризуються наявністю явної (відкритої) форми неблагополуччя, до них відносять конфліктні, проблемні, асоціальні, аморально-кримінальні сім'ї тощо. В даних сім'ях відмічається нестача виховного потенціалу .

2. До другої групи входять сім'ї, котрі зовнішньо виглядають респектабельно, при цьому зі сторони соціуму на них не «поступає» жодних нарікань, однак в даній сім'ї відмічається деградація моральних цінностей та моральної поведінки, що особливо позначається на поведінці їх дітей.

На нашу думку, неблагополучна сім'я – це сім'я, котра не здатна виконати покладених на неї основних її функцій, особливо спотворення виховної та соціалізованої функцій.

Класифікуючою ознакою типології сімей може виступати характер шлюбу. На основі даної класифікації сім'ї поділяються на моногамні та полігамні. У моногамній сім'ї відмічається тісний гендерний зв'язок між однією жінкою та одним чоловіком. Полігамна сім'я передбачає багатоженство або багатомужжя. Варто зазначити, полігамні сім'ї з'явилися раніше моногамних.

У сучасному світі полігамія має різний ступінь легальності: з понад 200 держав вона визнається законною в 58 [43, с. 108], більша частина яких – це держави Азії та Африки з переважно мусульманським населенням [59, с. 52]. Ще кілька десятків країн хоча офіційно і не визнають полігамію, але у своєму законодавстві не містять санкцій за фактичне перебування у полігамних відносинах, окрім США, де полігамія заборонена. На сучасному етапі також зустрічаються одностатеві шлюби (між чоловіком та чоловіком та жінкою і жінкою).

Особливості родини залежать також від її складу (внутрішньою структурою). На сьогодні практично немає загальноприйнятої типології сімей за внутрішньою структурою. Так, наприклад, при виділенні найпростіших сімей співіснують поняття «мала сім'я», «нуклеарна сім'я», «проста сім'я» та «нескладна сім'я».

Для моногамних сімей складних форм використовуються поняття «складна сім'я» [18; 42], «велика сім'я» [39; 63] та «нерозділена сім'я» [31; 41]. Кожен із цих двох основних типів сімей у свою чергу може підрозділятися на кілька видів. В деяких випадках використовувани дослідниками типології налічують кілька десятків видів сімей. Різноманітність використовуваних у літературі систем класифікацій сімей за типами часто призводить до того, що дані різних досліджень бувають просто непорівнянні один з одним.

Отже на основі внутрішньої структури дослідники виділяють розширену сім'ю, яка включає різні покоління, нуклеарну (окрему, просту), яку утворюють подружжя з дітьми, неповну, коли відсутній один із подружжя, повна (наявні як батько, так і мати).

Розширена сім'я – сім'я, в котра включає два і більше поколінь (діти, батьки, дідусі, бабасі тощо). Міжпоколінна взаємодія в родині є особливим видом соціальної взаємодії, котра базується на прямому чи опосередкованому спілкуванні представників різних поколінь, де створюється середовище емоційних, діяльнісних проявів в системі «старші-молодші». Така взаємодія виконує низку функцій: комунікативну, освітню, виховну та інші через наступні механізми: трансгенерації (передача досвіду від старших до молодших поколінь) та префігурації (передачі досвіду від молодших до старших поколінь). Активізація цих функцій та збагачення їхнього змістовного наповнення за певних психолого-педагогічних умов може виступати вагомим ресурсом переживання суб'єктивного благополуччя кожним з членів сім'ї [9, с. 84].

Взаємодія між поколіннями («батьків» і «дітей») досить часто призводить до конфлікту. Причинами деструктивності міжпоколінного конфлікту, з погляду дослідників [55; 30; 1], є неузгодженість ціннісних орієнтацій представників різних вікових когорт; зміна темпів науково-технічного та соціального розвитку, внаслідок чого досвід попередніх поколінь виявляється марним; зміна структури сім'ї, перетворення її з розширеної на нуклеарну, що впливає на втрату наступності між поколіннями. Відносини батьків та дітей у сім'ї є найяскравішим прикладом міжпоколінних відносин у суспільстві. Тут

відображаються і об'єктивні, суб'єктивні, та процесуальні аспекти соціального успадкування (трансгенерації). Нерідко у системі дитячо-батьківських відносин виникає деструктивний конфлікт, що тягне за собою нерозуміння, образи, розчарування, відчуження, а деяких випадках повний розрив цих відносин.

Неповна сім'я постає як досить різноманітне соціальне явище. Існують численні її класифікації, серед яких можна назвати такі: за статтю батьків: батьківські неповні сім'ї; материнські неповні сім'ї.

1. Сім'я, у якій відсутня мати, а діти знаходяться на утриманні батька, прийнято вважати батьківською. Вони можуть виникнути внаслідок смерті матері, розлучення, коли рішенням суду [34, с. 107] чи за іншим причинам діти залишаються на вихованні та утримання батька – з однієї сторони, або смерті матері – з іншої.

Материнські сім'ї – це сім'ї, у якій відсутній батько, а діти перебувають на утриманні матері. Виникають такі сім'ї внаслідок розлучення, смерті батька та позашлюбного народження.

2. За кількістю поколінь: однопоколінні та багатопоколінні. Необхідно відмітити, що існують сім'ї, де, крім самотнього батька, з дітьми проживає один із батьків батька– мати та/або батько чи інші родичі. Також існують сім'ї самотніх матерів з дітьми та інших родичів, які проживають з ними.

3. За формою інституювання. В залежності від того, хто є головою та основним годувальником цієї сім'ї, виділяють:

1) сім'ї матерів, не одружених;

2) сім'ї вдів та розлучені. Якщо у другому випадку шлюб батьків укладено через органи РАЦС, то у першому – реєстрація шлюбу через органи РАЦС відсутня. Таким чином, основою виділення цього типу неповних сімей є форма реєстрації шлюбу батьків.

4. Фактична наявність чи відсутність у сім'ї другого з батьків. За цим критерієм неповні сім'ї діляться на:

1) сім'ї вдів, де батько чи мати померли;

2) сім'ї з дітьми позашлюбного народження, де батько юридично не встановлено та по батьковій дитині записано зі слів матері;

3) сім'ї з дітьми позашлюбного народження, де діти визнані батьком за власним бажанням або рішенням суду;

4) сім'ї розлучених.

У психології науковці [21; 74; 24; 68] неповну сім'ю розглядають як форму, що виникає внаслідок руйнування її звичної структури – батько, мати та діти; тут досліджується стан батьків, взаємини матері та/або батьків з дитиною при порушенні структури сім'ї. З психологічної точки зору показником неблагополуччя є не так частка дітей, що живуть у неповних сім'ях на даний момент, скільки кількість травм, пережитих ними до досягнення 18 років через втрату одного з батьків.

В неповній сім'ї, де дитину виховує мати досить часто зустрічаються ситуації надмірної турботи матері, оберігання дитини від найменших труднощів, розчарувань, будь-якої роботи (у тому числі і домашньої), що призводить до сприйняття дитиною як потурання її потребам. Якщо мати (чи батько) проявляє зайву емоційну дистанцію, що виявляється у дратівливості матері по відношенню до дитини, то це сприймається дитиною навпаки, як ставлення матері до дитини як своєї власності, з якою можна не рахуватися. Надання дитині можливості вільно висловлювати свою думку, у тому числі критичні зауваження на адресу членів сім'ї сприймається підлітком не як прояв оптимального емоційного контакту, а як відсутність будь-яких заборон та вседозволеності.

У розширених неповних сім'ях досить часто проявляється такий вид взаємодії, як конфронтація [72, с. 38]. Чим сильніше проявляється в сім'ї конфронтація (бабусі з матір'ю) з питань виховання онука, тим самим, з точки зору дитини, більш виражене відкидання матір'ю особистісних якостей та поведінкових особливостей дитини. Тобто чим сильніша її конфронтація з бабусею, тим менш виражена у неї тривожність за дитину. Крім того, тривожність матері за дитину знижується в тому у разі, якщо вимогливість бабусі та її очікування високого рівня відповідальності від онука помітно зростають.

Загалом у такому ситуаційному контексті можна говорити про те, що мати схильна контролюючі функції та виховну відповідальність «перекладати» на власну матір та дитину. Логічно припустити, що в умовах конфронтації матері та бабусі дитина може переживавати знехтуваність, відчуженість від сім'ї, а головним чином від матері.

В розширених неповних сім'ях досить часто спостерігається боротьба за владу у сфері виховання. Це є наслідком того, що у відсутності батька в сім'ї бабуся включена у виховний процес у ролі батька, та заміщає і конкурує зі своєю дочкою, якій одночасно належать амбівалентні ролі, що призводять до внутрішньо-особистісного конфлікту дочки стосовно матері; матері по відношенню до своєї дитини.

Нуклеарна сім'я – це сім'я, до якої входять батьки та їх діти, проте батьки не перебувають у шлюбних відносинах. На перший план висувуються при цьому відносини між подружжям (представниками одного покоління), а не відносини між представниками різних поколінь (батьками та дітьми) [57, с. 94]. Варто зазначити, що протягом життя людина може входити до двох нуклеарних сімей (власна сім'я та сім'я батьків). Нуклеарні сім'ї протиставляються розширеним сім'ям, де в межах одної родини проживає декілька поколінь.

Розрізняють також родини з різним виховним потенціалом: виховально-сильні, тобто зі сприятливою моральною атмосферою родини; виховально-стійкі, де створюються загалом сприятливі можливості для виховання, а труднощі, що виникають у сім'ї, а недоліки усуваються за допомогою інших соціальних інститутів, насамперед, школи; виховально-нестійкі, для яких характерна неправильна виховна позиція батьків (наприклад, надмірна опіка) при відносно високому загальному виховному потенціалі сім'ї; виховально-слабкі зі втратою контакту з дітьми і контролю над ними, коли батьки з різних причин (через поганий стан здоров'я, перевантаженість роботою, низький рівень освіти та психологопедагогічної компетентності) не здатні правильно виховувати дітей, поступившись впливі групі однолітків.

Повні сім'ї характеризуються наявністю двох батьків (батька та матері) та дітей. Взаємодія у таких сім'ях відрізняється від типів взаємодії в розширених та неповних сім'ях. Боротьба за владу у сфері виховання між матір'ю та батьком в повних сім'ях не типова для сучасної сім'ї, тому що батьки займають більш відсторонену позицію, а відповідальність за виконання виховної функції сім'ї належить матері. В повних сім'ях під час виникнення конфліктної ситуації досить часто спостерігається потурання з боку матері, некритичне задоволення потреб дитини, що сприймається дітьми як наслідок подружнього конфлікту, розбіжностей у виховних позиціях з чоловіком. В окремих випадках дитина може розгадати таку виховну позицію матері як її спробу створення з ними коаліцію проти батька. виховні позиції батька сприймаються дітьми досить часто суперечливо: мінімальність батьківського контролю сприймається як його усунення, а надмірність батьківської уваги – як показник його непослідовності, невпевненості та нерозвиненості батьківських почуттів.

Внаслідок всиновлення дитини, у сім'ї може трансформуватись сімейна взаємодія, при цьому вона відрізняється від взаємодії із біологічними дітьми. Взаємодія батьків та прийомної дитини досить часто характеризується низьким рівнем батьківської протекції у процесі виховання, що сприймається дитиною як стійка виховна позиція батьків, орієнтована на прийняття та визнання дорослішання дитини, стимуляцію її самостійності та автономності. Мінімальна кількість обов'язків дитини, її усунення від сімейних сприймається дітьми як слабкість, нерозвиненість батьківських почуттів, нездатність батьків виконувати свої обов'язки щодо неї. Використання батьків мінімальних покарань або їх відсутність призводить сприйняття дитиною даної ситуації як вседозволеності, можливості виконувати будь-які свої бажання, нерідко порушуючи при цьому правила та заборони. При цьому. Якщо батьки ігнорують та відчують страх та небажання визнати дорослішання дитини, то це призводить до позбавлення дитини самостійності та автономності, перешкоджає задоволенню її потреб у дорослості.

Із психолого-педагогічного погляду негативно впливають на становлення особистості дитини родини виховально-слабкі з постійною конфліктною атмосферою, виховно-слабкі з агресивно негативною атмосферою, у яких панують агресивність і жорстокість, маргінальні з алкогольною та сексуальною деморалізацією, правопорушницькі, злочинні, психічно обтяжені [15, с. 130].

На основі типу керівництва сім'єю виділяють егалітарну (рівноправну), авторитарну та ліберальну родини. В елітарній сім'ї розподіл ролей здійснюється у відповідності до наявних якостей у членів родини. Прийняття рішень в межах даної родини здійснюється за участі кожного члена родини. Виховна система базується на неприйнятті примусу, а навпаки на переконанні. Тому дану родину в науковій літературі досить часто називають демократичною.

Егалітарна сім'я протиставляється авторитарним та ліберальним типам сімей. При авторитарному типі взаємодія характеризується «вертикальністю», тобто всі важливі рішення приймає лише один член родини (головний), тобто всі члени родини підпорядковуються одному.

Ліберальна сім'я характеризується наявністю відстороненості членів родини один від одного [2, с. 66]. Подружжя не цікавиться «справами», почуттями один одного та проживають у «власному» світі. В даному випадку слід говорити, скоріш за все, про співпроживання на одній території. Варто зазначити, що у авторитарних, ліберальних сім'ях, які характеризуються низьким рівнем емоційного прийняття, контролю та підвищеної конфліктністю, схильність до девіантної поведінки у дітей буде вищою, тоді як у демократичних сім'ях.

На характер сімейної взаємодії впливає кількість дітей в родині. За даною ознакою виділяють однодітні, малодітні, багатодітні та бездітні родини. Бездітні родини – це родини, коли подружжя не має дітей на протязі десяти років. Дані сім'ї переважно розпадаються з ініціативи чоловіка (кожна третя родина). В загальному обсязі переважають однодітні сім'ї (в сім'ї одна дитина), проте дані сім'ї також розпадаються (кожна друга родина). Найбільш міцні сімейні відносини спостерігаються у малодітних (з двома дітьми) та багатодітних родин (трое та більше дітей).

1.3. Психологічні особливості взаємодії в сім'ї

Вивчення робіт зарубіжних фахівців демонструє, що найчастіше поняття «взаємодія», «відношення», «спілкування» поєднуються єдиним змістом. Проте взаємодія та відносини не зводяться один до одного, разом з тим нерозривно пов'язані і можуть протікати в єдності та з урахуванням взаємовпливу один на одного, а, отже, відносини можуть бути як джерелом взаємодії, так і її продуктом. Наукові трактування поняття взаємодія представлено в таблиці 1.1.:

Таблиця 1.1.

Наукові трактування поняття «взаємодія»

Трактування	Дослідник
Процес безпосереднього або опосередкованого впливу людей один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок.	Зінченко Л. В., Шаповалова Н. В. [14]
Система зв'язків і взаємодій між індивідами, соціальними групами, сукупність усіх соціальних відносин	Колосович О. [17]
Під взаємодією розуміють не тільки вплив людей один на одного, але й безпосередньо організацію їх сумісних дій.	Ситнік С. [56]
Взаємний вплив людей, що породжує їхні взаємні зв'язки, відносини, спілкування, спільні переживання та діяльність	Яценко Т. [80]

Взаємодія в сім'ї повинна базуватись на ключових параметрах. Ключові параметри взаємодії в сім'ї переставлено на рисунку 1.4.

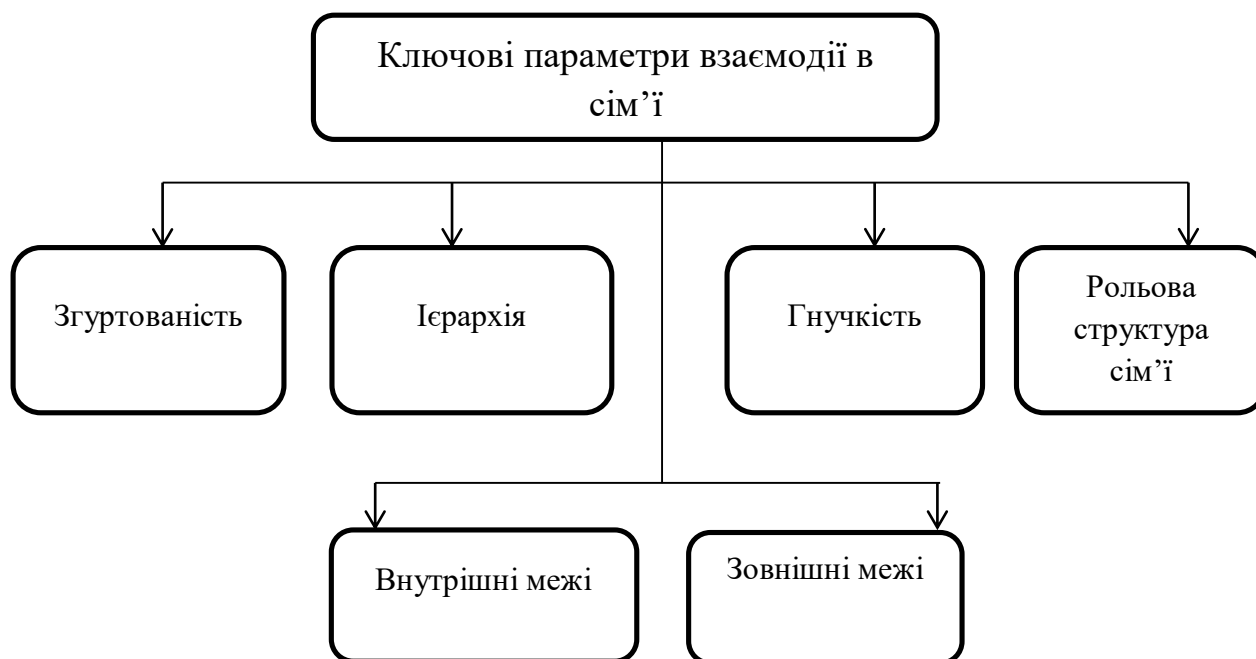

Рисунок 1.4. Ключові параметри взаємодії в сім'ї.

Згуртованість є психологічною відстанню між членами родини. Згуртованість сім'ї визначається на основі сили інтенсивності прояву у члена сім'ї суб'єктивних переживань. Д. Олсон [78, с. 74] запропонував чотири типи згуртованості сімейних систем: заплутана система, роз'єднана система, роздільна система, зв'язана система. Якщо у подружніх стосунках відмічається руйнація показника згуртованість, то це призводить до «знищення» родинних зв'язків.

На основі параметру «ієрархія» досліджуються особливості наявності домінування або підкорення в сім'ї [54, с. 47]. Якщо в сім'ї відсутня належна ієрархія, то це призводить до дисфункції в сім'ї. Так, прикладом дисфункції може виступати влади у одного члена родини, а відповідальність за родину «несе» інший член родини або коли діти приймають обов'язки батьків на себе та «несуть» відповідальність за сім'ю (наркоманія чи алкоголізм у батьків тощо) Ієрархія може будуватись на наступних критеріях: стать, вік, соціально-психологічні характеристики, традиції.

Гнучкість сім'ї характеризується вмінням реагувати різні фактори, які прямо або опосередковано впливають на сім'ю та відносини у ній. Ефективне

функціонування сім'ї можливе лише за умови вміння «тримати» баланс між дестабілізуючими факторами та стабільністю в сім'ї.

У кожній сім'ї повинні бути присутні сімейні межі [70, с. 178], які виконують функцію захисту та підтримування відчуття цілісності членів родини та сім'ї в цілому. Підтримування сімейних меж здійснюється на основі дотримання сімейних правил та угод між членами родини. Сімейні межі підрозділяються на внутрішні та зовнішні. До зовнішніх меж відноситься межа між родиною та соціумом, вони відбивають рівень відкритості родини до зовнішнього світу. До функцій зовнішніх меж відносять:

- захист сім'ї від небезпечної інформації та впливу ззовні;
- сприяння збереженню сімейної ідентичності («Ми – сім'я» відокремлюється від «Інші») [60, с. 135];
- сприяння стабілізації внутрішньо-сімейних взаємин [47, с. 93].

До внутрішніх меж відносять межі в середині системи сім'ї, тобто особисті межі членів родини. Втручання в особисті межі членів родини може проявлятися у наказах, рекомендаціях (пряме втручання), піклувальних настановах (непряме втручання).

Рольова структура сім'ї включає наявність в ній сімейних ролей. Сімейні ролі – це закріплені за кожним членом сім'ї набори поведінкових патернів, які визначаються на декількох рівнях функціонування сім'ї: індивідуальному, мікросистемному, макросистемному та мегасистемному [50, с. 42]. Сімейні ролі на дві категорії (рис. 1.5.) [7, с. 131]:

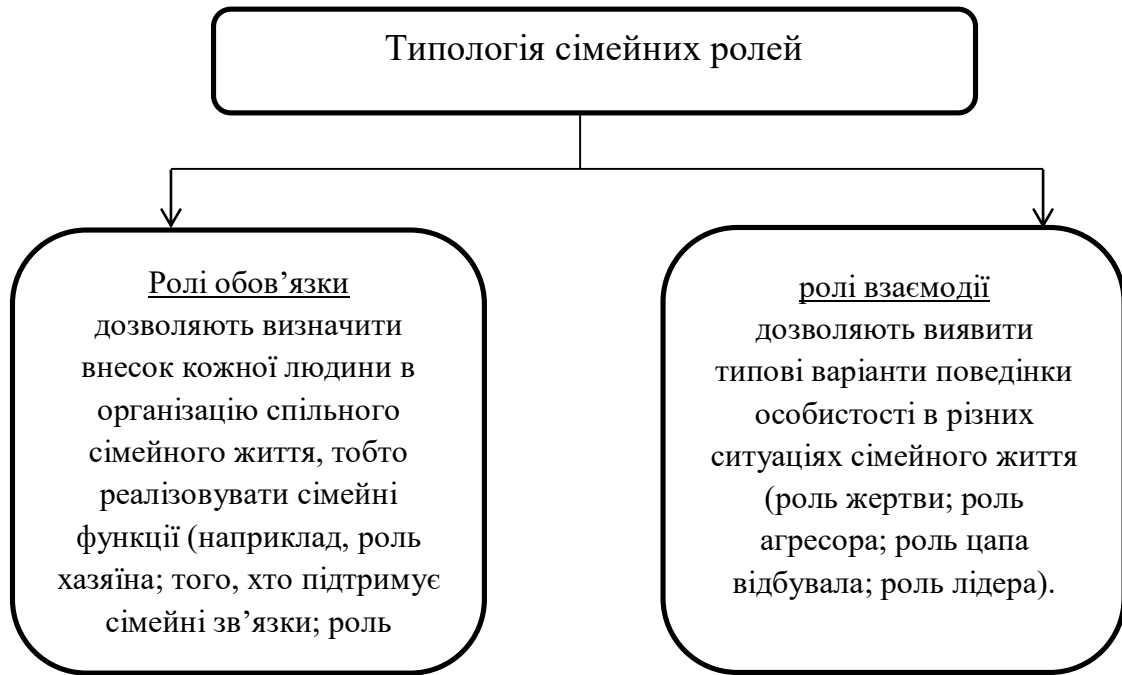

Рисунок 1.5. Типологія сімейних ролей

Велике значення у створенні моделі сімейних відносин відіграє досвід спілкування батьків. Найчастіше, у сімейному житті діти повторюють помилки своїх рідних, і щоб уникнути цих помилок, необхідно знати специфіку розвитку сімейних стадій. Існує кілька класифікацій стадій життєвого циклу розвитку сімейних відносин. Узагальнивши досвід зарубіжних та вітчизняних психологів [73; 5], можна виділити 6 стадій сімейного життя.

1. Першу стадію умовно називають «Молодим подружжям». Ця стадія триває на протязі 1 – 3 років. Даний етап характеризується звиканням молодого подружжя один до одного, налагодженням спільного побуту, при цьому, зазвичай, молоде подружжя проживає на одній території із батьками. В подальшому вони купують власну квартиру, створюють спільний сімейний побут, розпочинають ведення домашнього господарства. Відмічається формування першого спільного життєвого досвіду. Зважаючи на те, що початок спільного життя характеризується потребою у великих моральних та психологічних затрат, то батьки молодого подружжя надають ним свою підтримку.

З плином першого подружнього року життя відмічається поява негативних явищ у відносинах, котрі пов'язані із прийняттям відповідальності за підтримання відносин, із пристосуванням та звиканням молодого подружжя. Дані негативні явища провокують сімейні конфлікти на основі фінансово-економічних труднощів, розподілу обов'язків в родині тощо.

2. Друга стадія умовно називається «Сім'я з маленькою дитиною». Тривалість даного періоду від 3 до 6 років. Під час появи на світ нових членів родини (дітей), виникають нові обов'язки у батьків, так як діти потребують догляду та турботи про них.

На даній стадії виникають нові конфлікти, котрі пов'язані із появою дитини. Батьки «отримують» нові «ролі» у родині, котрі пов'язані із батьківством. Відмічається зниження подружньої соціальної активності по за межами родини, так як відбувається зосередження всієї уваги навколо дитини. Знижується надання підтримки подружжям один одному.

3. Третя стадія умовно називається «Подружжя середнього віку», її тривалість від 6 до 16 років. Даний етап «нашаровується» на етап професійного зростання та виникненням фінансової стабільності [20, с. 55] та незалежності батьків. Діти стають дорослими та самостійними та, при цьому, у батьків відмічається поява вільного часу на себе, жінки починають будувати кар'єру. Даний етап характеризується новими негативними явищами у сім'ї, такими як: криза середини життя, зміна думки, особистісних завдань. Ригідність у відносинах призводить до втрати енергії та «згасання» почуттів у подружжя. На третій стадії чоловік досягає високого соціального статусу, чим приваблює інших жінок, так, як наслідок, може «завести» коханку.

4. Четверта стадія умовно називається «Подружжя зрілого віку», вона настає після 17 років шлюбу та триває до 25 років. На даному періоді діти вже дорослі та створюють власні сім'ї. Сімейні відносини батьків можуть розгорнутися двома сценаріями: 1) батьки залишаються одні; 2) батьки залишаються проживати разом із новою сім'єю, при цьому здійснюють виховання онуків.

До негативних явищ даного періоду (внаслідок коли діти залишають батьківський будинок) можна віднести перерозподіл обов'язків, перегляд подружніх взаємин, знаходження нових спільних захоплень, визначення нових пріоритетів та цінностей, нових життєвих цілей, адаптація до думки про вихід на пенсію [8, с. 22]. Протиріччя, які постають на даному етапі можуть привести до «розпаду» сім'ї.

5. П'ята стадія умовно називається «Стадія похилого віку». На даному етапі виникають проблеми зі здоров'ям у подружжя, та, як наслідок, відмічається зниження професійної діяльності. Сімейні стосунки стабілізуються, адже у кожного з подружжя виникає потреба у підтримці. Якщо на даному етапі дорослі діти проживають разом із батками, то це може провокувати такі негативні явища у сім'ї, як нерозуміння і конфлікти з дітьми, котрі можуть «нашаровуватись» на взаємини літнього подружжя. При цьому взаємини батьків можуть здійснювати вплив на взаємини у сім'ї їх дітей, тому досить часто діти моделюють батьківську модель взаємовідносин.

6. Шоста стадія є трагічною фазою сім'ї. На даній стадії відмічається старіння подружжя та завершення професійної кар'єри [16, с. 88], смерть одного із членів подружжя. До негативних явищ даного періоду відносять: відчуття самотності, непотрібності, на основі припинення професійної діяльності, необхідність віднаходити нові інтереси у житті.

У сучасних міських умовах, де основними перевагами є мобільність та швидкість прийняття рішення, люди втрачають зв'язок із членами сім'ї. Не тому, що не цінують, а просто підкоряються вимогам сучасної бізнес-спільноти та як наслідок в родині виникають проблеми в комунікації.

Варто зазначити, що нормально функціонуюча сім'я – це перш за все, місце де кожен її член і дорослий, і дитина відчуває себе особливою і неповторною особистістю, відчуває підтримку, яка дозволяє йому бути таким –розвиватися, досягати поставленої мети, розкриватися у всіх гранях свого таланту та індивідуальності. Це те місце, де ми можемо відкрито висловлювати свої почуття, думки, емоції, бути відкритими. Це місце, де тебе завжди зрозуміють і

прийнуть таким, яким ми є насправді, адже і конфлікти, і розбіжності це важливі елементи, притаманні нормальній сім'ї, саме це робить кожну сім'ю неповторною. У нормальній сім'ї обов'язково присутня взаємність, ми не тільки віддаємо любов, увагу, співчуття, а й співпереживаємо, і отримуємо у відповідь кожного члена сім'ї [64]. Саме тут ми стаємо єдиним цілим. Сім'я дає дитині не лише захист, безпеку, виховання, а й соціальну підтримку [76], історичні зв'язки поколінь, вчить соціальній поведінці, дає зростання та розвиток. Все це неможливо без правильно вибудованої комунікації.

Міжособистісна комунікація в сім'ї є ключовим моментом її життєдіяльності, визначає ефективність її функціонування та ресурси росту і розвитку. Особливістю сімейної комунікації є висока емоційна насиченість та інтенсивність спілкування. На відміну від ділових та соціальних контактів, які за звичай відбуваються за межами сім'ї і пов'язані з певною регламентацією стосунків, сімейне спілкування не обмежується ніякими соціальними рамками і жорсткими правилами [13, с. 21]. Розрізняють декілька видів «типових порушень» комунікацій у сім'ї:

1. «Відхилені комунікації» До «відхилених комунікацій» відносять значну частину порушень спілкування: спотворення мови у батьків, наявність односторонньої комунікації (монологи переважають над діалогами), відсутній зоровий контакт (під час розмови член сім'ї не дивиться на іншого члена сім'ї), вихід із контакту (під час розмови член сім'ї забуває про діалог та розпочинає займатись своїми справами).

2. «Подвійний зв'язок». «Подвійний зв'язок» є різновидом «парадоксальної комунікації» яка виникає при одночасній наявності двох взаємовиключних повідомлень котрі слідують по комунікаційному каналу і, при цьому, повинні сприйматись як справжні. Типовим прикладом є ситуація, коли співрозмовник говорить, що інформація є цікавою, проте в той же момент він читає газету.

3. «Замаскована комунікація» (поняття запроваджене Р. Леінгом). «Замаскована комунікація» це способи взаємодії під час внутрішньо-сімейних

конфліктах та виникненні суперечливих суджень. Тобто відбувається маскування взаємодії в сім'ї. Під час обговорення ситуації партнер відмовляється від інтерпретації ситуації партнера, проте при цьому він не він розуміє та відчуває свого партнера (Наприклад на скарги партнера, що йому недобре – інший партнер може відповісти «для чого ти це вигадуєш, ти все маєш, ти не вдячна»).

Особливо варті уваги співзалежні відносини, які зустрічаються дедалі частіше. Усі члени сімей, котрі страждають різноманітними залежностями, перебувають у практично постійному стресі [62, с. 108], до якого необхідно пристосуватися, тобто виробити навички, що допомагають адаптуватися до подібної ситуації, у результаті людина просто втрачає «навички» жити без стресу. Зазнає змін весь характер їх відносин не тільки з членами сім'ї, але і з навколишнім світом в цілому.

Головне у співзалежності – емоційна несвобода, яка прогресує з часом. Те, що починалося як занепокоєння, може в подальшому призвести до ізоляції, депресії, емоційних зривів, думок про самогубство тощо. Співзалежні сім'ї [28; 32; 37] відрізняються тим, що звертаються за допомогою до оточуючих, звинувачуючи один одного або на адресу якихось зовнішніх обставин. Вони шукають причину стану, того що їх не задовольняє, поза своєю системою, про яку говорять «ми».

Взаємодія членів родини у співзалежній сім'ї характеризується роз'єднаністю, відчуженістю, члени родини не цікавляться інтересами інших членів родини. При цьому в даній родині присутня негласна заборона про обговорення родинних проблем. Спілкування в даній родині базується на основі трикутника – через посередника: скажи своїй мамі. Турбота один про одного або відсутня або проявляється на надмірно високому рівні, при цьому в таких родинах часто спостерігаються часті взаємообрази (вербальні, фізичні, психологічні, сексуальні тощо).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Встановлено, що на етапі сучасних досліджень, поняття «сім'я» трактують як специфічну малу соціально-психологічну групу, виділяючи при цьому, що вона володіє особливою системою міжособистісних відносин, котрі переважно базуються на основі власних законів, моральних нормам, традицій. Виявлено критерії та ознаки сім'ї як малої соціальної групи сім'ї. Встановлено, що сім'я має певну структуру. Розглянуто векторну теорію блокової структури сімей. Виявлено, що поняття «родина», «батьківство», «сімейне виховання» нерозривно взаємопов'язані між собою. Розглянуто три групи підходів до сімейного виховання, які можна умовно назвати: психоаналітичний (З. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Фромм та ін); біхевіористський (Дж. Вотсон, Б. Скіннер, Р. Сірс, А. Бандура); гуманістичний (А. Адлер, К. Роджерс, Ю.Б. Гіппенрейтер).

Проаналізовано психологічну структуру взаємин у сім'ї. На основі психологічного клімату виділяють родини із сприятливим та несприятливим психологічним кліматом. На основі психологічного здоров'я в сім'ї, виділяють два основні типи сімей: благополучна родина та неблагополучна родина.

Класифікуючою ознакою типології сімей може виступати характер шлюбу. На основі даної класифікації сім'ї поділяються на моногамні та полігамні. На основі внутрішньої структури дослідники виділяють розширену сім'ю, яка включає різні покоління, нуклеарну (окрему, просту), яку утворюють подружжя з дітьми, неповну, коли відсутній один із подружжя, повна (наявні як батько, так і мати).

Розрізняють також родини з різним виховним потенціалом: виховально-сильні; виховально-стійкі; виховально-слабкі. На основі типу керівництва сім'єю виділяють егалітарну (рівноправну), авторитарну та ліберальну родини. В елітарній сім'ї розподіл ролей здійснюється у відповідності до наявних.

Досліджено психологічні особливості взаємодії в сім'ї. Виявлено ключові параметри взаємодії в сім'ї та подано їх характеристику. Встановлено, що міжособистісна комунікація в сім'ї є ключовим моментом її життєдіяльності, визначає ефективність її функціонування та ресурси росту і розвитку. Виявлено види «типових порушень» комунікацій у сім'ї. Особливо варті уваги співзалежні відносини, які зустрічаються дедалі частіше. Усі члени сімей, котрі страждають різноманітними залежностями, перебувають у практично постійному стресі, до якого необхідно пристосуватися.

РОЗДІЛ 2. ОПТИМІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ В СУЧАСНІЙ СІМ'Ї

2.1. Методика дослідження.

Дана дослідницька робота базується на пробному дослідженні поняття сімейної взаємодії та її особливостей у благополучних та неблагополучних сім'ях. Методологія дослідження передбачає описання алгоритму визначення компонентів сімейної взаємодії та їх рівня на матеріалі проведеного анкетування сімейних пар. Рівень виявлення даного феномену та компонентних складових розраховується за допомогою математичної формули, відповідно до якої можна визначити кількісну та якісну характеристику структурних елементів на основі відповідей респондентів.

Вид дослідження: пробне.

Мета дослідження: виявлення особливостей сімейної взаємодії у благополучних та неблагополучних сім'ях.

Гіпотеза дослідження: взаємодія в психологічно-благополучній сім'ї відрізняється збереженням досить високого рівня емоційного настрою в процесі взаємодії, високим ступенем психологічної близькості та чіткою сімейною ієрархією. Взаємодія в неблагополучних сім'ях, що мають відхилення в психологічному добробуті, характеризується низьким ступенем психологічної близькості, значним зниженням емоційного настрою у процесі взаємодії та сплутаною сімейною ієрархією.

Мета і гіпотеза зумовили постановку **основних завдань** дослідження:

1. застосування наукових концепції зарубіжних та вітчизняних дослідників, як база для власного дослідження;
2. провести підбір методів, які найбільш прийнятні у відповідності до гіпотези;
3. виявити структурні компоненти сімейної взаємодії, їх рівень за допомогою спеціалізованих методик, а також їх співвідношення за гендерним показником;
4. зробити аналіз результатів проведеного дослідження.

Об'єктом дослідження: сімейна взаємодія.

Предметом дослідження: особливості сімейної взаємодії у благополучних та неблагополучних сім'ях.

Дослідження особливостей особливості сімейної взаємодії у благополучних та неблагополучних сім'ях проводилось у три етапи: констатуючий етап експерименту, формувальний етап експерименту, констатуючий етап експерименту другого порядку на базі _____

У дослідженні брали участь подружні пари та сімейні тріади (мати, батько та дитина). Обсяг вибірки становив 10 подружніх благополучних пар, 10 подружніх неблагополучних пар (експериментальна вибірка), 10 подружніх благополучних пар (контрольна вибірка). Всі подружні пари, що взяли участь у дослідженні, на початковому етапі мали стаж сімейного життя не менше п'яти років та перебували на стадії життєвого циклу сім'ї, пов'язаної з народженням та вихованням дітей.

Для збору та аналізу матеріалу використовувались такі методи та методики: емпіричні методики як методика «Рольові очікування та очікування у шлюбі» О. М.Волкової, дитяча проєктивна методика діагностики міжособистісних відносин дитини Рене Жиля, дитячий варіант особистісного опитувальника Кеттелла, бесіда, спостереження.

2.2. Результати емпіричного дослідження.

Констатуючий етап експерименту

Перший етап дослідження був спрямований на вивчення уявлень подружжя про значущість у сімейному житті сексуальних відносин, особистої спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.). Результати дослідження благополучних повних сімей на основі опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) представлено на рисунку 2.1.:

Рисунок 2.1. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) благополучних повних сімей.

Згідно рисунку 2.1. ми спостерігаємо, що інтимно-сексуальна шкала демонструє, що в подружніх пар (100%) відмічається високий рівень значущості

сексуальних відносин в подружжі. Чоловіки, як жінки відмічають важливість наявності сексуальної гармонії в їх подружньому житті та вважають, що вона виступає як запорука щастя. 90% реципієнтів демонструють високі показники особистісної ідентифікації із партнером, таке подружжя очікує наявність спільних інтересів, бажають проводити час разом. Проте 10% опитаних демонструють низький рівень особистісної ідентифікації із партнером, бажання особистої автономії демонструють в даних сімейних парах чоловіки, при цьому жінки виявляють прагнення наявності спільних інтересів, щоб чоловік був другом та порадиником.

Усі реципієнти (100%) демонструють середні рівні очікувань від партнера щодо врегулювання побутових питань, подружжя не висуває занадто високих вимог до своїх партнерів із приводу організації побуду в сім'ї, їх вмінь та навичок вести сімейний побут. Проте, їх домагання є досить узгодженими та не виходять за нормативні показники. Це свідчить про гармонійні стосунки у сім'ї.

У всіх реципієнтів виявлено високі рівні очікування щодо активної участі їх партнерів у виховному процесі дітей. Жінки переважно демонструють середні, а чоловіки середні показники орієнтації на власні обов'язки щодо виховання дітей. Проте їх результати домагання є досить узгодженими та не виходять за нормативні показники. В таких сім'ях діти ростуть в гармонії, адже кожен із батьків приймає активну участь в їх житті та вихованні.

Рольові очікування жінок щодо соціальної активності демонструє середні рівні показників, тобто жінки не висувають надто високих високих вимог до професійного зростання їх партнера. Чоловіча стать також не поділяє великого захоплення діловими та активними жінками, при цьому вони не «відкидають» можливості професійного розвитку власних дружин та хочуть щоб їх цінували на роботі. Чоловіки демонструють вираженість потреби у власному професійному зростанні, натомість жінки демонструють лише середні результати. 80% сімейних пар продемонструвало узгодженість результатів. 20% сімейних пар, котрі не продемонстрували узгодженість результатів висувають надто високі вимоги до професійного розвитку свого партнера.

90% респондентів продемонструвало узгодженість у питанні значимості емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу. В таких сім'ях подружжя орієнтоване на наявність психологічного комфорту, клімату у шлюбі, вони відмічають важливість створення позитивної сімейної атмосфери, а емоційним лідером в даних подружніх пар виступають жінки. Дана сімейна пара виділяють значущість емоційної підтримки членів сім'ї. Проте 10% подружніх пар не продемонструвало узгодженості в даному питанні. Кожен із подружжя бажає бачити свого партнера, як емоційного лідера по створенню комфортного психологічного клімату. Їх показники переважають нормативні на 2 бали.

100% респондентів проявили узгодженість щодо зовнішньої привабливості свого партнера та себе. Проте сімейні пари не надають надто високого значення зовнішньому вигляду свого партнера. Під час спілкування з даними реципієнтами ми встановили, що вони люблять свого партнера не за зовнішній вигляд, а за інші риси, які для них важливі: повага, допомога, підтримка, співчуття, позитивні риси характеру тощо. Результати дослідження неблагополучних повних сімей на основі опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) (експериментальної вибірки) представлено на рисунку 2.2.:

Рисунок 2.2. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка)

Згідно рисунку 2.2. ми спостерігаємо, що узгодженість по інтимно-сексуальній шкалі демонструє, що в подружніх пар (70%) відмічається високий рівень значущості сексуальних відносин в подружжі. Для чоловіків і жінок сексуальна гармонія та спільні інтереси в їх подружньому житті виступають як важлива складова подружнього життя. Проте 30% опитаних демонструють низький рівень узгодженості по інтимно-сексуальній шкалі. В даних сім'ях жінки демонструють очікування від партнера розділення з ними їх інтересів, думок, захоплень, сексуальні стосунки вони відносять на «другий» план. Чоловіки в таких сім'ях навпаки висувають на «перший» план сексуальні стосунки та вважають їх запорукою щасливого життя, а спільні інтереси вони не відносять до цінностей сім'ї (рис. 2.3.)

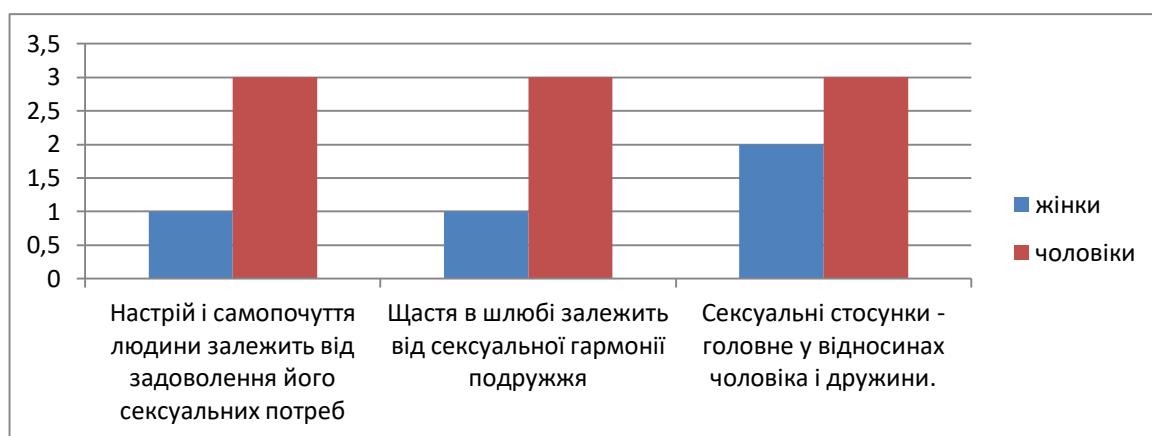

Рисунок 2.3. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Інтимно-сексуальна шкала

40% реципієнтів демонструють середні рівні очікувань від партнера щодо врегулювання побутових питань, подружжя не висуває занадто високих вимог до своїх партнерів із приводу організації побуду в сім'ї, їх вмінь та навичок вести сімейний побут. Вони вважають, що домашні обов'язки повинні розподілятися як на жінку, так і на чоловіка. Проте 60% реципієнтів із неблагополучних сімей демонструють неузгодженість щодо побутових питань. В таких сім'ях жінки вважають, що чоловіки повинні на рівні з ними займатися побутовими та господарськими питаннями, адже жінки працюють, так само як і чоловіки (рис. 2.4).

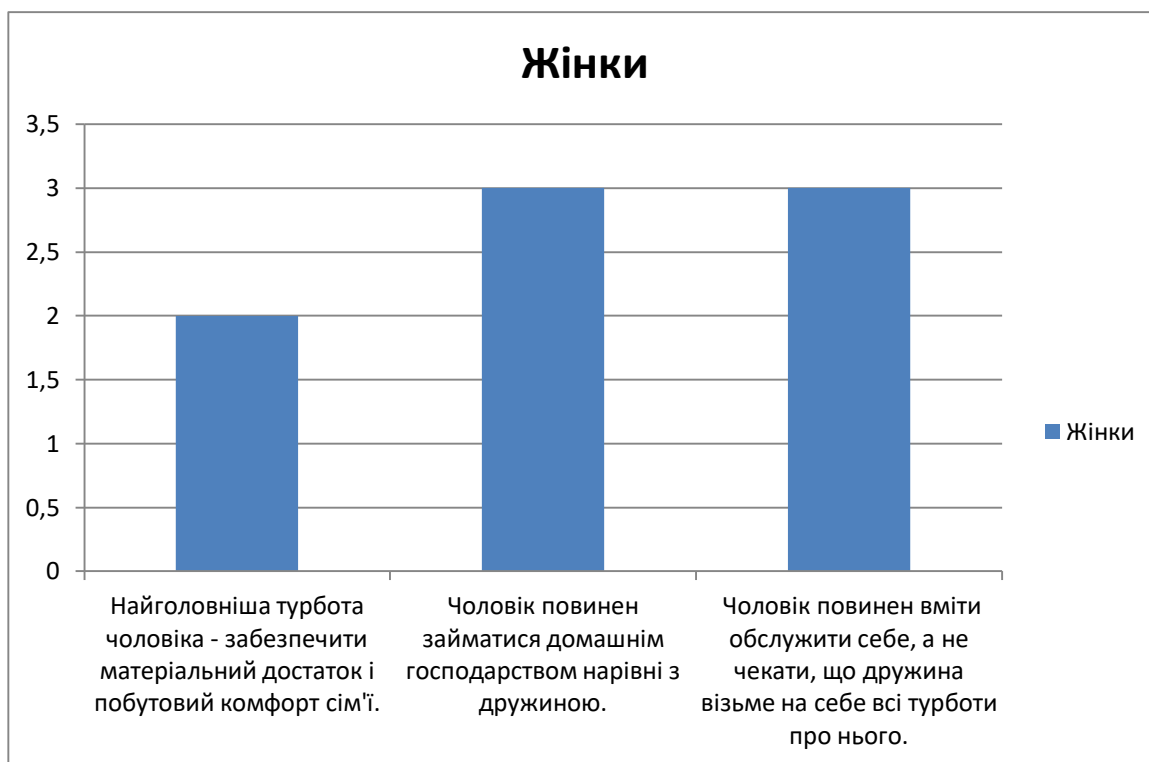

Рисунок 2.4. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Господарсько-побутова шкала

Проте ця думка не співпадає із думкою їх чоловіків. Чоловіки із неблагополучних сімей вважають, всі побутові питання та обов'язки є виключно жіночими, жінки повинні бути добрими господинями. Після бесіди ми встановили, що найголовнішим в обов'язках дружини, згідно думки чоловіків, це самостійно вести домашнє господарство, готувати, прибирати тощо (рис. 2.5.).

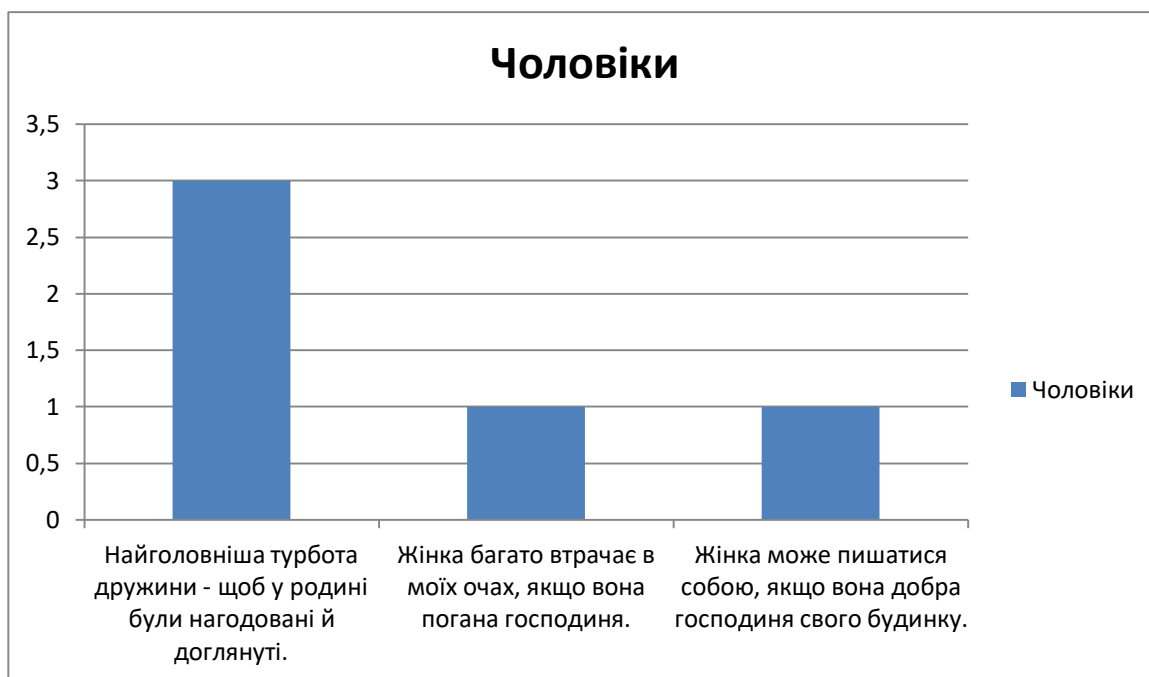

Рисунок 2.5 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Господарсько-побутова шкала

У 60% реципієнтів виявлено високі рівні очікування щодо активної участі їх партнерів у виховному процесі дітей. Жінки переважно демонструють високі, а чоловіки середні показники орієнтації на власні обов'язки щодо виховання дітей. Проте 40% реципієнтів демонструють незгодженість щодо питання виховання дітей. Так, жінки вважають, що обов'язками із виховання дітей повинні займатися, як чоловіки, так і жінки, щоб чоловік любив своїх дітей (рис. 2.6.).

Рисунок 2.6 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Батьківсько-виховна шкала

Проте, чоловіки в таких бажають, щоб їх жінки любили дітей, проте щоб не обтяжували себе материнством. Після бесіди ми встановили причину таких відповідей, а саме чоловікам більш важливими є сексуальні стосунки із партнеркою, вони бажають їх партнерки більше часу приділяли ним (рис. 2.7.):

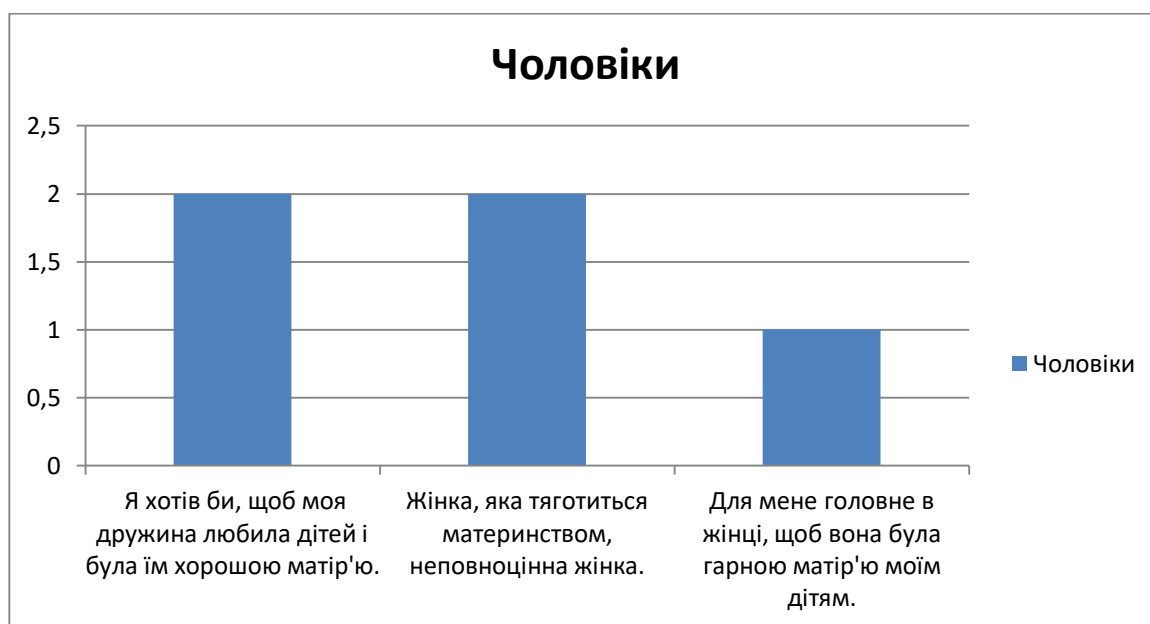

Рисунок 2.7 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.)

неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Батьківсько-виховна шкала

Рольові очікування жінок щодо соціальної активності демонструють високі рівні показників, тобто жінки висувають високі вимоги до професійного зростання їх партнера. Під час спілкування зі даними сім'ї, ми встановили, що це пов'язано із негативним фінансовим положенням сім'ї та бажанням його покращити (рис. 2.8.).

Рисунок 2.8 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Шкала соціальної активності.

При цьому чоловіки не поділяють захоплення жінок щодо професійного зростання, вони не захоплюються надто енергійними та діловими жінками. Під час бесіди ми встановили, що чоловіків влаштовує їх сімейне життя і змінювати вони нічого не бажають (рис.2 9).

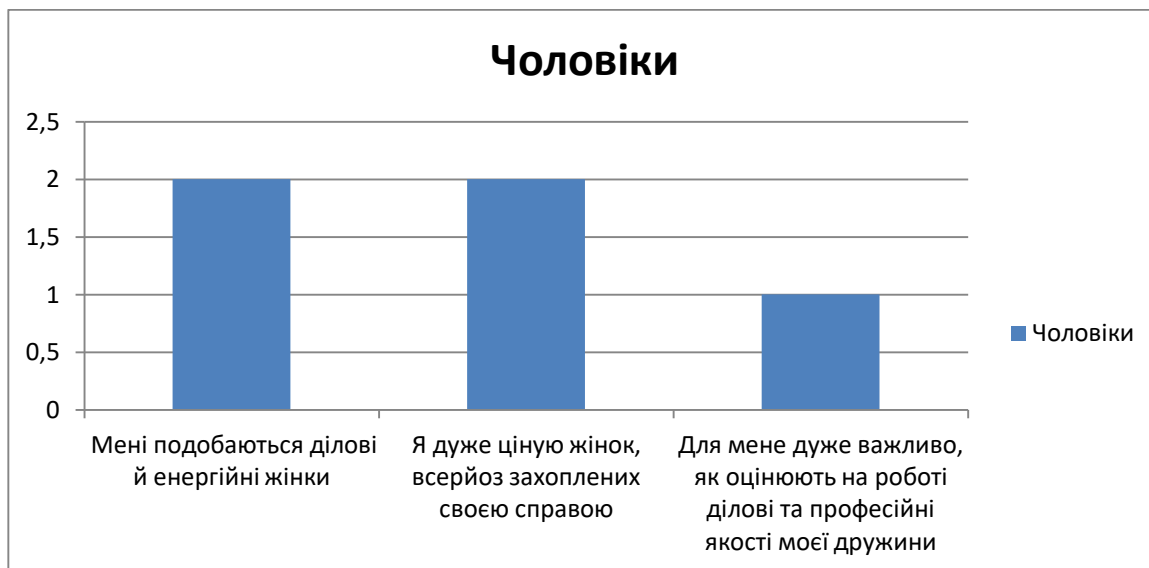

Рисунок 2.9 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Шкала соціальної активності.

70% респондентів продемонструвало узгодженість у питанні значимості емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу. В таких сім'ях подружжя орієнтоване на наявність психологічного комфорту, клімату у шлюбі, вони відмічають важливість створення позитивної сімейної атмосфери, а емоційним лідером в даних подружніх пар виступають жінки.

Проте 30% подружніх пар не продемонструвало узгодженості в даному питанні. Кожен із подружжя вважає, що не він зобов'язаний створювати теплу та довірливу сімейну атмосфера та перекладає обов'язок на свого партнера. Так, жінки бажають щоб їх чоловіки створювали затишок в оселі та сприймали них такими як вони є (рис. 2.10.)

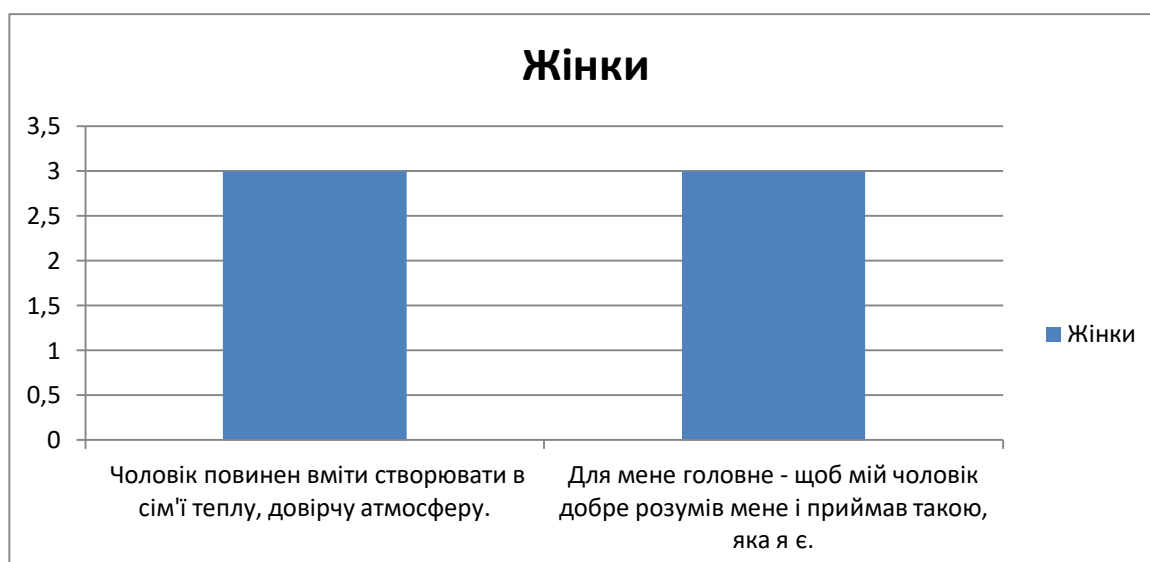

Рисунок 2.10 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Емоційно-психотерапевтична шкала.

Чоловіки в даних родинях не надають особливого значення сімейному затишку, проте все ж таки хочуть щоб жінки їх цінували та сприймали них такими, як вони є (рис. 2.11.)

Рисунок 2.11. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.)

неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Емоційно-психотерапевтична шкала.

60% респондентів проявили узгодженість щодо зовнішньої привабливості свого партнера та себе. Проте сімейні пари не надають надто високого значення зовнішньому вигляду свого партнера. Під час спілкування з даними реципієнтами ми встановили, що вони цінують свого партнера не за зовнішній вигляд, а за інші риси, які для них важливі: повага, допомога, підтримка, співчуття, позитивні риси характеру тощо.

40% реципієнтів проявили не узгодженість щодо зовнішньої привабливості свого партнера та себе. Жінки воліють бачити свого партнера більш привабливим та одягненим у відповідності до модних тенденцій, проте самі ж вони не надають важливості власному зовнішньому вигляду.

Рисунок 2.12. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Шкала зовнішньої привабливості.

Чоловіки в даному питанні проявили інфантильність, ним абсолютно все одно до зовнішнього вигляду себе та своєї партнерки. Після бесіди ми

встановили, що чоловікам байдуже сучасної моди, для них головну роль відіграє одяг, в якому комфортно (рис. 2.13).

Рисунок 2.13. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Шкала зовнішньої привабливості.

Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (контрольна вибірка) представлено на рисунку 2.14.:

Рисунок 2.14. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (контрольна вибірка)

Згідно рисунку 2.14. ми спостерігаємо, що узгодженість по інтимно-сексуальній шкалі демонструє, подружні пари неблагополучних повних сімей контрольної групи (60%) виділяють значущість сексуальних відносин в подружжі.

Проте 40% опитаних демонструють низький рівень узгодженості по інтимно-сексуальній шкалі. В даних чоловіки висувають на «перший» план сексуальні стосунки та вважають їх запорукою щасливого життя, а спільні інтереси вони не відносять до цінностей сім'ї, натомість жінки очікують від чоловіків розумінні, розділення з ними їх інтересів, думок, захоплень, а сексуальні стосунки не є важливими для них.

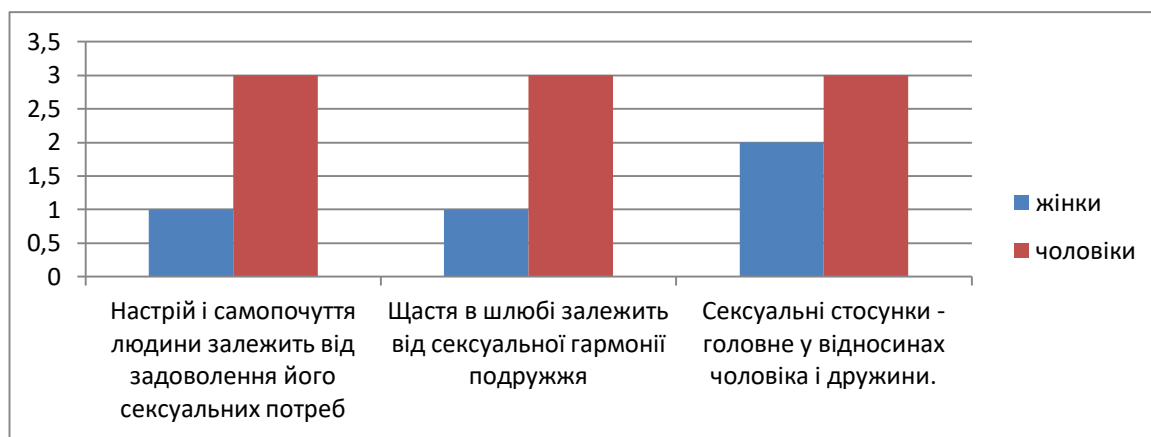

Рисунок 2.15. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Інтимно-сексуальна шкала

У 50% реципієнтів відіміщається узгодженість у питанні врегулювання побутових проблем. Проте дані очікування від партнера щодо врегулювання побутових питань знаходяться на середньому та низькому рівні. Для низ неважливо хто буде займатися побутовими проблемами. 50% реципієнтів із неблагополучних сімей демонструють неузгодженість щодо побутових питань. В таких сім'ях очікують від своїх партнерів допомоги та виконання домашніх обов'язків порівну.

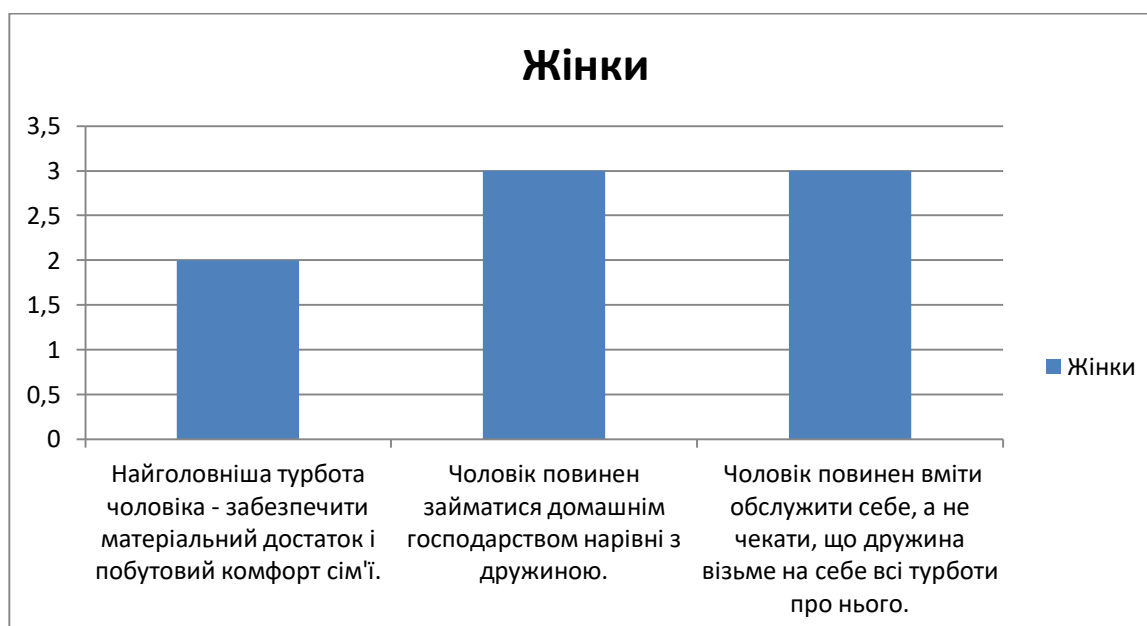

Рисунок 2.16. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Господарсько-побутова шкала

Чоловіки вважають, що обов'язком жінки є приготування та прибирання, проте вони не вважають, що дружина повинна абсолютно «поринути» в домашні справи (рис. 2.17.).

Рисунок 2.17 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Господарсько-побутова шкала

У 60% реципієнтів виявлено високі рівні очікування щодо активної участі їх партнерів у виховному процесі дітей. Жінки переважно демонструють високі, а чоловіки середні показники орієнтації на власні обов'язки щодо виховання дітей. Проте 40% реципієнтів демонструють неузгодженість щодо питання виховання дітей. Чоловіки в таких сім'ях переважно «самоусуваються» від батьківських обов'язків, проте жінки очікують від виконання виховних функцій щодо дитини на належному рівні.

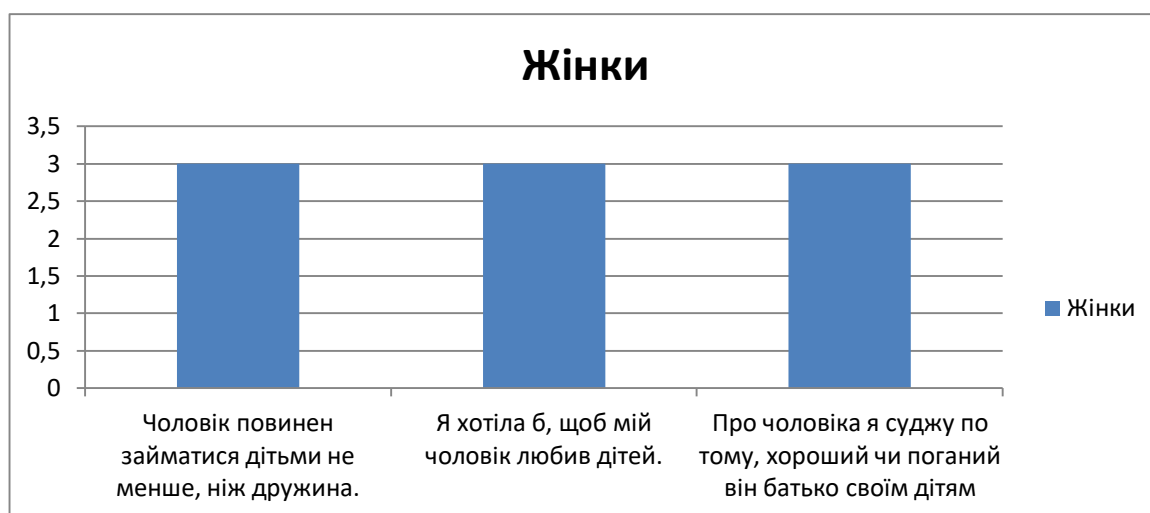

Рисунок 2.18 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Батьківсько-виховна шкала

Для чоловіків в даних сім'ях не важливо на скільки жінки займаються дітьми, так як вважають що це їх обов'язок. Однак вони бажають, щоб їх дружини не обтяжували себе материнством (рис. 2.19.):

Рисунок 2.19. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Батьківсько-виховна шкала

Рольові очікування жінок щодо соціальної активності демонструють високі рівні показників, як і в експериментальній групі, тобто жінки висувають високі вимоги до професійного зростання їх партнера. Під час спілкування зі даними сім'ї, ми встановили, жінки очікують змін та підвищення фінансового добробуту власної сім'ї за рахунок професійного зростання партнера, проте чоловіки не висувають ні до себе таких вимог, ні до своїх дружин.

Рисунок 2.20 Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Шкала соціальної активності.

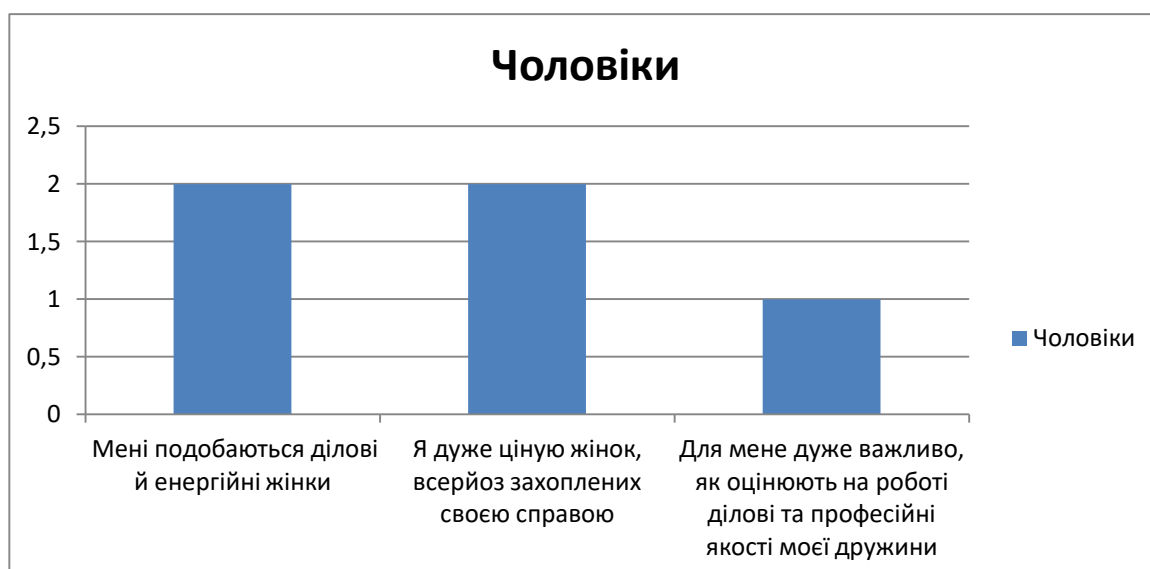

Рисунок 2.21. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Шкала соціальної активності.

70% респондентів, як і в експериментальній групі, продемонструвало узгодженість у питанні значимості емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу. В таких сім'ях подружжя орієнтоване на наявність психологічного клімату в родині. Проте 30% подружніх пар не продемонструвало узгодженості в даному питанні. Для дружин головне, щоб чоловіки вміли створювати в сім'ї теплу та довірчу атмосферу. Проте чоловіки не надають даному факту належної уваги.

Рисунок 2.22. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Емоційно-психотерапевтична шкала.

Рисунок 2.23. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Емоційно-психотерапевтична шкала.

70% респондентів проявили узгодженість щодо зовнішньої привабливості свого партнера та себе. Проте сімейні пари ставили низькі бали щодо вимог до зовнішнього вигляду партнера. Однак 30% реципієнтів бажають змінити свого партнера (дружини), його зовнішній вигляд, них не задовольняє їх стиль одягу тощо та очікують що партнер стане більш зовнішньо-привабливим. Чоловіки ж при цьому не надають особливого значення зовнішньому вигляду.

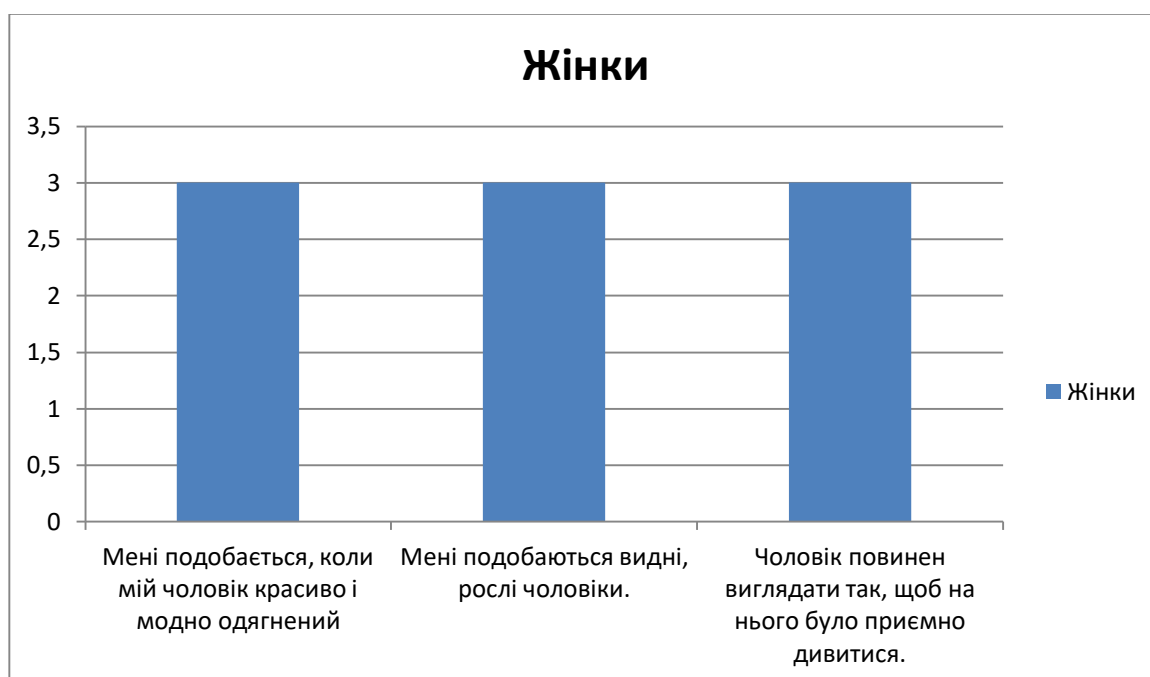

Рисунок 2.24. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Шкала зовнішньої привабливості.

Рисунок 2.25. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка). Шкала зовнішньої привабливості.

На другому етапі ми досліджували сфери міжособистісних відносин дитини та її сприйняття внутрішньо-сімейних відносин на основі дитячої проективної методики Рене Жіля. Діти із благополучних сімей демонструють гармонійні відносини із батьками. Так, під час виконання завдань такі діти розміщували себе поряд із батьками, по середині між мамою та татом, це свідчить про те, що ці діти люблять обох своїх батьків рівноцінно та поважають них.

Діти із благополучних сімей є товариськими та дружелюбними. Так, на запитання, кого б дитина взяла із собою на відпочинок, діти відповідали про своїх найкращих друзів, а ті діти, котрі мали сестру чи брата, то бажали їхати із своїми братами та сестрами, адже вони мають гарні стосунки. Товариськість даних дітей підтверджується також такими тестовими завданнями: «Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де ти перебуваєш», «Це майданчик для ігор. Познач, де ти знаходишся». Даючи відповідь на дане запитання, діти ніколи не асоціювали себе із персонажем, котрий знаходиться осторонь від всіх, вони завжди себе «помічали» в компанії друзів. Дружелюбність цих дітей

підтверджується під час відповіді на тестове завдання: «Це твої товариші, які сваряться через правила гри. Познач, де ти». Ці діти не «помічали» себе осторонь, вони вказували що вони знаходяться поряд з метою примирення товаришів для продовження гри. Таким чином, діти із благополучних сімей, внаслідок зростання в гармонійній атмосфері діти доброзичливі, відсутні ознаки внутрішньо-особистісних протиріч, при цьому відмічається позитивна взаємодія із близькими (батьки, брати, сестри тощо).

Діти із неблагополучних сімей (експериментальної та контрольної вибірки) демонструють дисгармонійні відносини із батьками. Під час дослідження ми виявили, що ці діти під час проходження тестових завдань досить рідко «розміщують» на картинках себе поряд із батьком, переважно вони розміщують себе поряд із матір'ю або іншими родичами (дідусь, бабуся, тітка, дядько тощо). Це свідчить про те, що діти переважно взаємодіють із матр'ю, а батько знаходиться поза «межами» виховного процесу. В тих випадках, коли діти розміщують себе поряд із родичами, це свідчить про те, що в батьків досить погано налагоджена комунікація та взаємодія із власними дітьми, діти більше довіряють своїм родичам (переважно бабуся, дідусь). Також було виявлено, що одна дитина вивила бажання «розмістити» себе за столом та в номері поряд із бабусяю в силу негативної психологічної атмосфери в сім'ї.

Діти з неблагополучних сімей проявляють відчуженість по відношенню до навколишнього світу, вони «розміщують» себе осторонь від інших людей на картинці та проявляють агресію по відношенню до однолітків. Два реципієнта за тестове завдання: «Це твої товариші, які сваряться через правила гри. Познач, де ти» «розміщують» себе в «гущі» подій – сварки з метою не примирити товаришів, а бути активним учасником сварки. Підтвердженням даного положення є те, що на запитання: «Один із товаришів сміється над твоїм другом. Що робитимеш: будеш плакати; знизаш плечима; сам сміятимешся над ним; обзиватимеш його, бити?» ці діти переважно відповідають, що будуть «самі будуть сміятися над ним», «почнуть його обзивати».

На третьому етапі ми досліджували дитячу особистість на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела. Результати дослідження дітей із благополучних повних сімей на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела представлено на рисунку 2.26.:

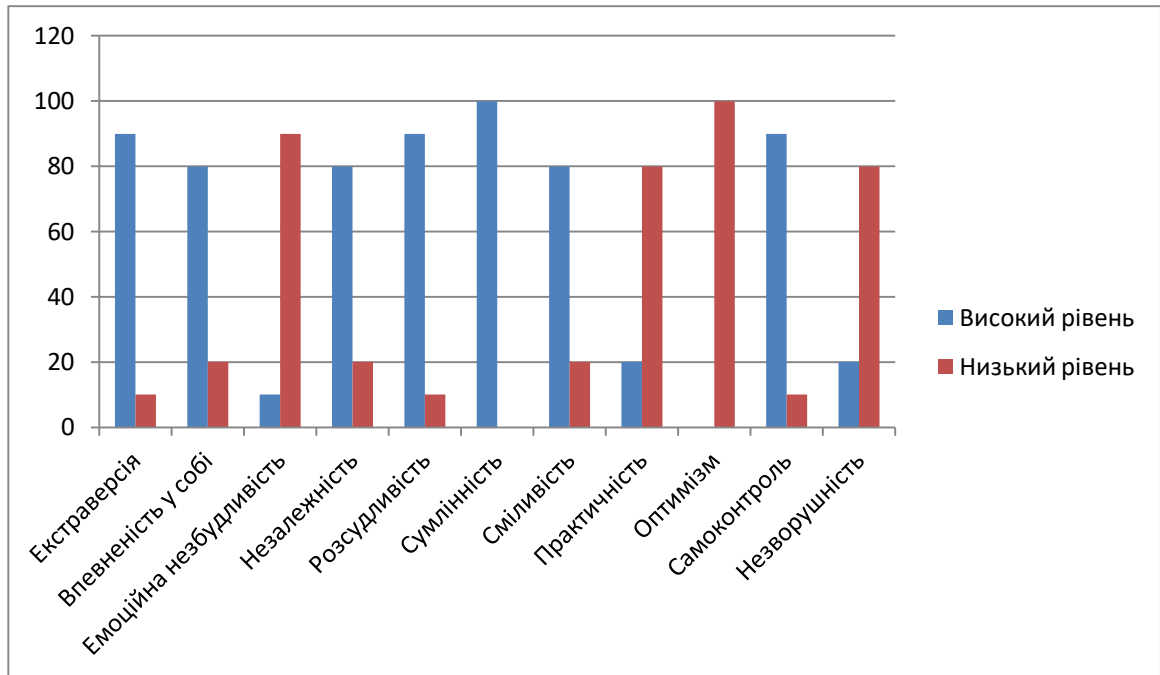

Рисунок 2.26. Результати дослідження дітей із благополучних повних сімей на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела.

Отже, згідно даних рисунку 2.26. ми спостерігаємо, що 90% дітей демонструють доброзичливість, вони відкриті, співчутливі до людей, 10% дітей проявляють замкнутість. 80% дітей демонструють впевненість в собі та низьку тривожність. У 20% дітей виявлено ранимість, вони переживають психологічні та поведінкові труднощі в пристосуванні до нової обстановки, умов життя. 90% дітей є емоційно врівноваженими, стримані. 10% дітей не вміють контролювати свої емоції, є нетерплячими та збудливими. 80% дітей демонструють такі якості, як незалежність, наполегливість, бажання стати лідером. 20% дітей проявили схильність до ризику. Виявлено високі показники розсудливості. Так, 90% дітей із благополучних родин проявляють такі якості, як розсудливість, серйозність, обережність. 10% дітей схильні до ризику. Всі діти продемонстрували якість сумлінність. Ці діти сприймають і виконують прийняті і схвалені соціумом

правила та норми поведінки. 80% діти проявило таку рису, як практичність, натомість 20% дітей не вміють покладатись на себе. 80% є сміливими та рішучими, 20% навпаки не проявляють сміливості. У всіх дітей виявлено оптимізм, такі діти життєрадісні, рідко засмучуються. 90% дітей вміють вправно контролювати свою поведінку, натомість 10% дітей володіють поганою соціальною пристосованістю. 80% є спокійними та незворушними, а 20% характеризуються підвищеною нервовою напругою. Результати дослідження дітей із неблагополучних повних сімей на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела (експериментальна вибірка) представлено на рисунку 2.27.:

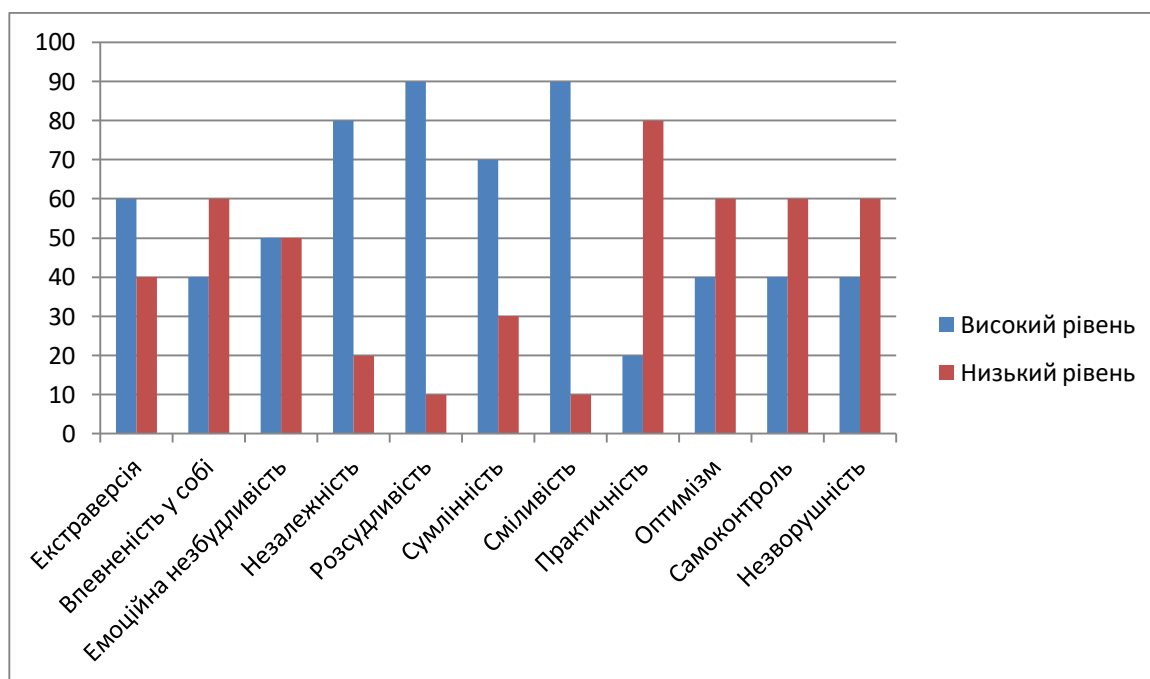

Рисунок 2.27. Результати дослідження дітей із неблагополучних повних сімей на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела (експериментальна вибірка).

Отже, згідно даних рисунку 2.27. ми спостерігаємо, що 40% дітей демонструють доброзичливість, вони відкриті, співчутливі до людей, 60% дітей проявляють замкнутість. 60% дітей демонструють впевненість в собі та низьку тривожність. У 40% дітей виявлено ранимість, вони переживають психологічні та поведінкові труднощі в пристосуванні до нової обстановки, умов життя. Це

пов'язано із деструктивними відносинами у сім'ї. 50% дітей є емоційно врівноваженими, стримані. 50% дітей не вміють контролювати свої емоції, є нетерплячими та збудливими. Відмічається високий відсоток дітей із такою якістю, як незалежність, а саме 80% . 20% дітей проявили схильність до ризику. Виявлено високі показники розсудливості, як і в дітей із благополучної родини. Так, 90% дітей із неблагополучних родин проявляють такі якості, як розсудливість, серйозність, обережність. 10% дітей схильні до ризику. 70% дітей демонструє сумлінність. 80% діти проявило таку рису, як практичність, натомість 20% дітей не вміють покладатись на себе. 90% є сміливими та рішучими, 10% навпаки не проявляють сміливості. Показник оптимізм знаходиться на критично низькому рівні. У 60% дітей виявлено оптимізм, вони є життєрадісними, проте 40% легко виводяться зі стану рівноваги, мають занижений настрій. 60% дітей вміють вправно контролювати свою поведінку, натомість 40% дітей володіють поганою соціальною пристосованістю. 60% є спокійними та незворушними, а 40% характеризуються підвищеною нервовою напругою.

Результати дослідження дітей із неблагополучних повних сімей на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела (контрольна вибірка) представлено на рисунку 2.28.:

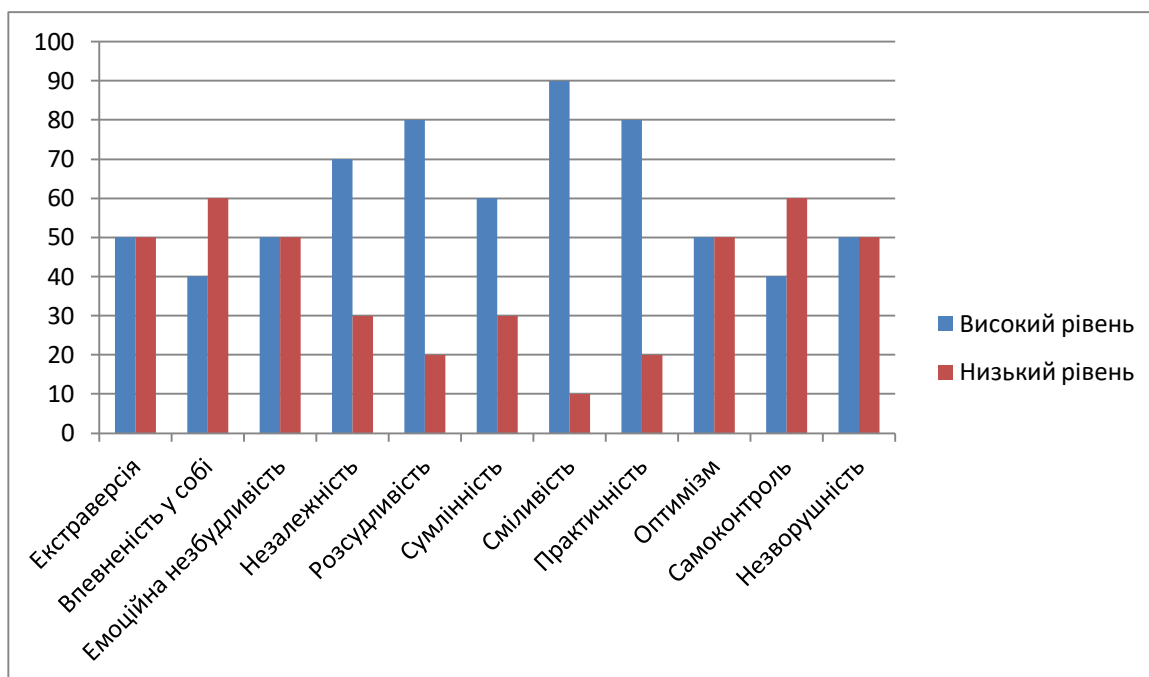

Рисунок 2.28. Результати дослідження дітей із неблагополучних повних сімей на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела (контрольна вибірка).

Отже, згідно даних рисунку 2.28. ми спостерігаємо, що 50% дітей демонструють доброзичливість, вони відкриті, співчутливі до людей, 50% дітей проявляють замкнутість. 60% дітей демонструють впевненість в собі та низьку тривожність. У 40% дітей виявлено ранимість, вони переживають психологічні та поведінкові труднощі в пристосуванні до нової обстановки, умов життя. 50% дітей є емоційно врівноваженими, стримані. 50% дітей не вміють контролювати свої емоції, є нетерплячими та збудливими. Відмічається високий відсоток дітей із такою якістю, як незалежність, а саме 70%. 30% дітей проявили схильність до ризику. Виявлено високі показники розсудливості (80%), як і в дітей із благополучної родини. 20% дітей схильні до ризику. 60% дітей демонструє сумлінність. У 80% дітей зафіксовано таку рису, як практичність, натомість 20% дітей не вміють покладатись на себе. 90% є сміливими та рішучими, 10% навпаки не проявляють сміливості. Показник оптимізм знаходиться на критично низькому рівні, як і в експериментальній вибірці та становить 50% (високий рівень). 50% легко виводяться зі стану рівноваги, мають занижений настрій. 60% дітей вміють вправно контролювати свою поведінку, натомість 40% дітей

володіють поганою соціальною пристосованістю. 50% є спокійними та незворушними, а 50% характеризуються підвищеною нервовою напругою.

Таким чином, під час констатуючого етапу експерименту ми встановили наявність гармонійної взаємодії у благополучних родинах, психологічної близькості та наявність чіткої сімейної ієрархії. Тобто взаємодія в таких парах є комплементарною (взаємодоповнюють один одного). На практиці в сімейному житті така взаємодоповнюваність згуртовує пару, оскільки виключає причини конфліктів у цій галузі подружньої взаємодії. У неблагополучних сім'ях виявлено дисгармонійну взаємодію, котра будується на порушеній ієрархії родини. Для оптимізації гармонійної взаємодії ми провели формувальний етап експерименту.

Формувальний етап експерименту

Під час формувального етапу експерименту було здійснено ряд заходів з метою посилити стабільність в сім'ї, вибудувати якісну ієрархію, підвищення ступеня психологічної близькості партнерів між собою та батьків із дітьми.

Констатуючий етап експерименту другого порядку

Перший етап дослідження був спрямований на вивчення уявлень подружжя про значущість у сімейному житті сексуальних відносин, особистої спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.). Результати дослідження неблагополучних повних сімей на основі опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) (експериментальної вибірки) представлено на рисунку 2.29.:

Рисунок 2.29. Результати дослідження на основі Опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) неблагополучних повних сімей (експериментальна вибірка)

Згідно рисунку 2.29. ми спостерігаємо, що узгодженість по інтимно-сексуальній шкалі по закінченню експериментального дослідження демонструє 80% сімейних пар, що вище від попереднього етапу дослідження на 10 % та вище від результатів контрольної вибірки на 20%. Проте 20% опитаних демонструють низький рівень узгодженості по інтимно-сексуальній шкалі, що нижче від попереднього етапу на 10%. Однак дані результати нижчі від показників пар, котрі віднесені до благополучних.

80% реципієнтів демонструють середні рівні очікувань від партнера щодо врегулювання побутових питань, що на 40% вище від попереднього етапу дослідження та на 30% від результатів контрольної вибірки неблагополучних пар. Проте 20% реципієнтів із неблагополучних сімей демонструють неузгодженість щодо побутових питань. В таких сім'ях жінки очікують від чоловіків рівноправ'я щодо домашніх обов'язків. Чоловіки із неблагополучних сімей вважають, всі побутові питання та обов'язки є виключно жіночими. Хоча результати очікувань від партнера щодо врегулювання побутових питань оптимально підвищились, проте вони все ж залишаються нижчими від

результатів дослідження благополучних родин, де даний показник становив 100%.

У 90% реципієнтів виявлено високі рівні очікування щодо активної участі їх партнерів у виховному процесі дітей, що на 30% вище від результатів попереднього етапу дослідження, та на 30% від результатів контрольної вибірки. Проте 10% реципієнтів демонструють неузгодженість щодо питання виховання дітей. Жінки вважають, що обов'язками із виховання дітей повинні займатися, як чоловіки, так і жінки, проте чоловіки не сталять собі за мету здійснювати якісний виховний процес. При цьому чоловікам в таких сім'ях не важливо чи дружина любить дітей, чи ні. Хоча результати очікувань від партнера щодо активної участі їх партнерів у виховному процесі дітей оптимально підвищились, проте вони все ж залишаються нижчими від результатів дослідження благополучних родин, де даний показник становив 100%.

Рольові очікування жінок щодо соціальної активності демонструють високі рівні показників, тобто жінки знову ж таки висувають високі вимоги до професійного зростання їх партнера. 80% сімейних пар проявили узгодженість щодо показника соціальної активності.

90% респондентів продемонструвало узгодженість у питанні значимості емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу, що на 20% вище від результатів попереднього етапу дослідження та на 20% вище від результатів контрольної вибірки. Також варто відзначити, що показник узгодженість у питанні значимості емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу перебуває під кінець експериментального дослідження на рівні, який продемонстрували сімейні благополучні пари.

80% респондентів проявили узгодженість щодо зовнішньої привабливості свого партнера та себе, що а 20% вище від попереднього етапу дослідження та на 20% вище від результатів контрольної вибірки. Проте результати очікувань від партнера щодо зовнішньої привабливості свого партнера та себе оптимально підвищились, проте вони все ж залишаються нижчими від результатів дослідження благополучних родин, де даний показник становив 100%.

На другому етапі ми досліджували сфери міжособистісних відносин дитини та її сприйняття внутрішньо-сімейних відносин на основі дитячої проєктивної методики Рене Жіля.

Діти із неблагополучних сімей (експериментальної вибірки) демонструють переважно гармонійні відносини із батьками. Під час дослідження ми виявили, що ці діти під час проходження тестових завдань досить рідко «розміщують» на картинках себе поряд із родичами (бабусі, дідусі, тітки тощо). Діти переважно розміщують себе поряд із батьками, проте поряд із батьком діти розміщують себе все ж таки рідко, переважно вони розміщують себе поряд із матір'ю. Це свідчить про те, що діти переважно взаємодіють із матр'ю, а батько все ще залишається поза «межами» виховного процесу. В тих випадках, коли діти розміщують себе поряд із родичами, це свідчить вже не про те, що в батьків досить погано налагоджена комунікація та взаємодія із власними дітьми, а діти більше довіряють своїм родичам (переважно бабуся, дідусь), а любов до бабусі, проте любов та взаємини із матір'ю постають на новому позитивному рівні.

На попередньому етапі дослідження діти з неблагополучних сімей експериментальної та контрольної групи проявляли відчуженість по відношенню до навколишнього світу, вони «розміщували» себе осторонь від інших людей на картинці та проявляли агресію по відношенню до однолітків.

По закінченню експериментального дослідження діти почали розміщувати себе в «компанії» однолітків, товаришів. Це свідчить про те, що в дітей експериментальної групи зріс показник відкритості та товариськості. Показник агресивності також знизився. Так, на запитання: «Це твої товариші, які сваряться через правила гри. Познач, де ти» лише одна дитина «розмістила» себе в «гущі» подій – сварки з метою не примирити товаришів, а бути активним учасником сварки, решта ж дітей «розміщували» себе поряд із конфліктною ситуацією з метою примирити товаришів. Таким чином, зростання позитивної взаємодії між батьками цих дітей привело до зростання комфортного психологічного клімату в родині, що посприяло зміні особистісних установок даної групи дітей.

На третьому етапі ми досліджували дитячу особистість на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела. Результати дослідження дітей із неблагополучних повних сімей на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела (експериментальна вибірка) представлено на рисунку 2.30.:

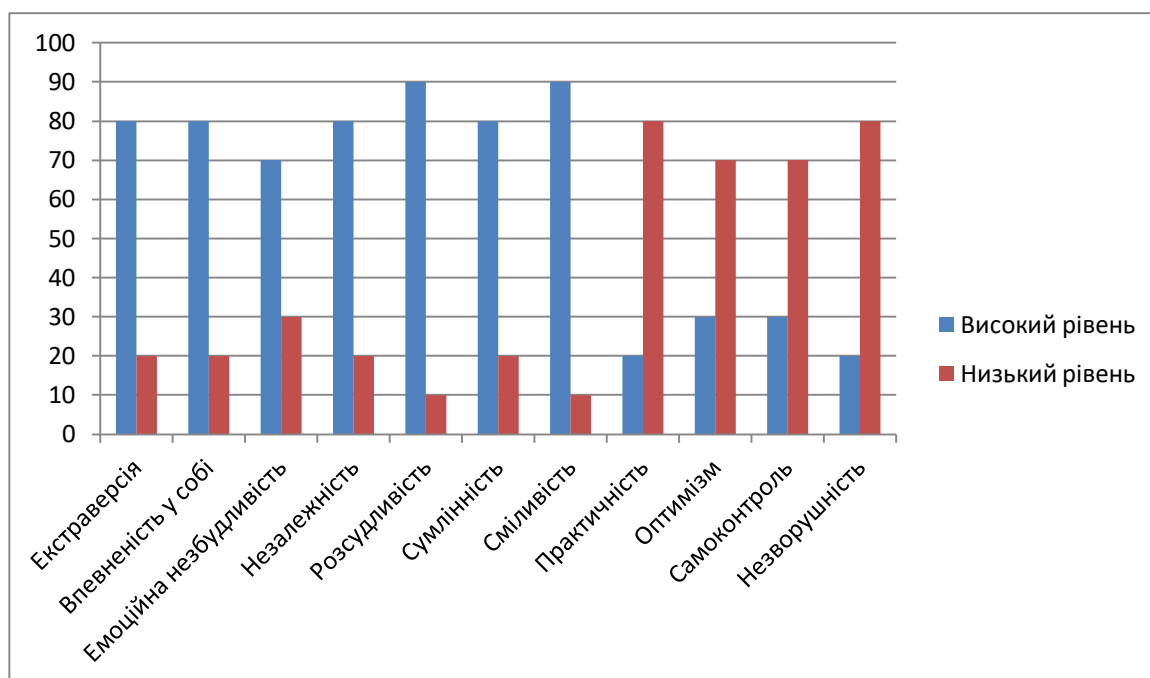

Рисунок 2.30. Результати дослідження дітей із неблагополучних повних сімей на основі дитячого варіанту особистісного тесту Р. Кеттела (експериментальна вибірка).

Отже, згідно даних рисунку 2.30. ми спостерігаємо, що 80% дітей демонструють доброзичливість, вони відкриті, співчутливі до людей, що на 40% вище попереднього етапу дослідження та на 30% вище від результатів контрольної вибірки. Проте на 10% нижче від результатів дітей, котрі зростають у благополучній сім'ї. У 20% дітей виявлено ранимість, вони переживають психологічні та поведінкові труднощі в пристосуванні до нової обстановки, умов життя. Це пов'язано із деструктивними відносинами у сім'ї. 80% дітей є впевненими в собі, що на 20% вище від результатів контрольної вибірки.

70% дітей є емоційно врівноваженими, стримані, що на 20% вище від показників попереднього етапу дослідження та на 20% вище від результатів

контрольної групи. Проте на 20% нижче від результатів дітей, котрі проживають в благополучних сім'ях.

Відмічається високий відсоток дітей із такою якістю, як незалежність, а саме 80% . 20% дітей проявили схильність до ризику. Виявлено високі показники розсудливості, як і в дітей із благополучної родини. Так, 90% дітей із неблагополучних родин проявляють такі якості, як розсудливість, серйозність, обережність. 10% дітей схильні до ризику.

80% дітей демонструє сумлінність, що на 10% вище від даних попереднього етапу дослідження та на 20% вище від результатів контрольної вибірки. Хоча результати констатуючого етапу експерименту другого порядку демонструють оптимальне зростання показника сумлінність у дітей із неблагополучних родин експериментальної групи, проте показник залишається нижчим на 20% від показника дітей, котрі проживають у благополучних сім'ях, де даний показник склав 100%.

80% діти проявило таку рису, як практичність, натомість 20% дітей не вміють покладатись на себе. Дані результати ідентичні результатам дітей, котрі проживають у благополучних сім'ях, де показник практичності також становить 80%.

90% є сміливими та рішучими, 10% навпаки не проявляють сміливості. Даний показник вищий від результатів дітей, котрі проживають у благополучних сім'ях на 10%.

Показник оптимізм вже не знаходиться на критично низькому рівні. У 80% дітей виявлено оптимізм, вони є життєрадісними, проте 20% легко виводяться зі стану рівноваги, мають занижений настрій. Показник оптимізм вищий від попереднього етапу дослідження на 30% та на 30% вище від результатів контрольної вибірки. Проте даний показник все ще залишається нижчим від показників дітей, котрі проживають у благополучних сім'ях на 10%.

70% дітей вміють вправно контролювати свою поведінку, натомість 30% дітей володіють поганою соціальною пристосованістю. Дані результати вищі від попереднього етапу дослідження на 10% та 10% від результатів контрольної

вибірки. Проте результати все ще залишаються нижчими від результатів дітей, котрі проживають у благополучних сім'ях на 20%.

80% є спокійними та незворушними, а 20% характеризуються підвищеною нервовою напругою. Дані результати вищі від попереднього етапу дослідження на 20% та 30% від результатів контрольної вибірки. Результати даного показника відповідають результатам дітей, котрі проживають у благополучних сім'ях. Таким чином, підтверджено ефективність розроблених мір щодо оптимізації взаємодії в сім'ї. Чоловіки більш демонструють високий рівень психологічної близькості до дружини. Жінки також демонструють високий рівень психологічної «близькості з партнером». Рівень психологічної близькості подружжя більшою мірою залежить від чоловіків, ніж від дружин.

2.3. Модель оптимізації взаємодії в сім'ї.

У ході аналізу транс криптів інтерв'ю, окрім тимчасових особливостей існування проблемних зв'язків, було виділено механізми усунення протиріч у існуючому обміні, тобто механізми «депроблематизації» зв'язку у сімейній парі. Варто зазначити, що сам «проблемний» характер взаємодії згодом або забувається як проблемний, або стає нормативним, через апеляцію до «сформованої ситуації» і «неможливості досягнення ідеалу». Привертає увагу той факт, що неблагополучні сімейні пари починають виробляти своєрідну «нестачу» необхідних ресурсів для гармонізації сімейної взаємодії внаслідок порушення сімейної ієрархії.

Сімейна ієрархія є порядком, який націлений на регулювання взаємодії в сім'ї: влади, впливу, авторитету. Здорова, нормальна функціонуюча нуклеарна сімейна ієрархія повинна будуватися на основі статусного закріплення: найвищим статусом повинні володіти батьки, наступним щаблем є діти. Проте в ході дослідження було виявлено в неблагополучних сім'ях порушення сімейної ієрархії, на дітей було покладено більше обов'язків, не відповідних їх віку. Тому

ми пропонуємо зміну сімейної ієрархії в неблагополучних родин на наступну, де батьки є партнерами, а діти знаходяться на нижчому щаблі:

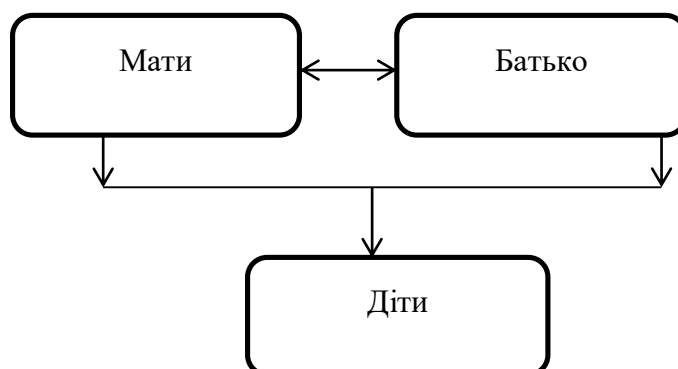

Рисунок 3.1. Сімейна ієрархія

Перебуваючи у просторі соціальних відносин, індивід займає певну позицію межах сім'ї, що позначається через своє найменування (мама, тато, дідусь, бабуся, брат, сестра тощо). Названа чи привласнена позиція окреслює своєрідне місце партнера у просторі сімейних відносин, закріплюючи цим специфіку взаємодії з іншим партнером та дітьми.

Для одних сімей центральною фігурою, яка визначає простір сімейної взаємодії є мати, для інших – бабуся, для третіх – батько. У просторі неблагополучної сім'ї для оптимізації внутрішньо-сімейної взаємодії, через закріплення поглядів на центральну фігуру, яка визначає простір сімейної взаємодії, доцільно вибудувати чітку сімейну ієрархію. Сімейна ієрархія, котру доцільно вибудувати у неблагополучних сім'ях представлено на рисунку 3.2.:

Рисунок 3.1. Простір сімейної взаємодії.

У благополучних сім'ях, на основі даних інтерв'ювання, було виявлено ряд порушень в подружній взаємодії: спілкування, позиція щодо сімейних обов'язків, поглядів на життя тощо. З даною метою ми пропонуємо оптимізувати подружню взаємодію на основі Моделі оптимізації сімейної взаємодії «Ми – сім'я» з метою гармонізації сімейних стосунків.

Мета: розвивати загальну компетентність у спілкуванні, орієнтувати партнерів на суб'єкт-суб'єктну позицію, сприяти розвитку самопізнання і саморегуляції, що у свою чергу сприятиме оптимізації подружніх стосунків.

Завдання:

- 1) підвищення самопізнання та самоусвідомлення себе в родині;
- 2) осмислення партнерами наявних проблем подружньої взаємодії;
- 3) профілактика конфліктної взаємодії;
- 4) закріплення чіткої сімейної ієрархії та гармонізація взаємодії.

Методики: діалог, групова дискусія, рольові ігри, психогімнастичні вправи, способи надання та сприйняття зворотного зв'язку тощо.

Модель оптимізації сімейної взаємодії «Ми сім'я»

№ п/п	Мета	Методики
	Блок 1. Знайомство з групою. Заняття «Сутність шлюбу та сім'ї», «Історичний погляд на сім'ю та шлюб»	
	Блок 2. Налагодження сімейної ієрархії	Тренінг «Ідеальна сім'я», вправа «продовжити фразу», «ідеальна сім'я», вправа «Острів», бесіди, діалог, дискусія
Блок 3. Налагодження сімейної взаємодії		
	Інтимно-сексуальна взаємодія	Вправи «Продовжити фразу», «Які хороші якості присутні у вашому партнері», бесіди, діалог, дискусія,

		тренінг «Повертаємо кохання», тренінг «Мова кохання».
	Ідентифікація з партнером	Вправи «Продовжити фразу», «Скарбничка ідей по закріпленню сімейних цінностей» бесіди, діалог, дискусія, тренінг «Спільні інтереси», тренінг «Наші цінності», тренінг «Шукаю друга».
	Господарсько-побутова взаємодія	Вправи «Продовжити фразу», «Той хто говорить і той хто слухає», бесіди, діалог, дискусія, тренінг «Шаг за шагом».
	Батьківсько-виховна взаємодія	Вправи «Продовжити фразу», «Парасоля якостей», «Прогноз», бесіди, діалог, дискусія, тренінг «Наші діти», «Ідеальні батьки – ідеальні діти».
	Соціальна активність	Вправи «Продовжити фразу», «Професійні якості мого партнера», бесіди, діалог, дискусія, тренінг «Я ціную свого партнера», тренінг «Нові можливості».
	Емоційно-психотерапевтична взаємодія	Вправи «Продовжити фразу», «Скульптура сім'ї», бесіди, діалог, дискусія, тренінг «Психологічний клімат в сім'ї»
	Зовнішня привабливість	Вправи «Продовжити фразу», «Потурбуватись про себе», бесіди, діалог, дискусія, тренінг «Секрети щасливого шлюбу».

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У дослідженні брали участь подружні пари та сімейні тріади (мати, батько та дитина). Обсяг вибірки становив 10 подружніх благополучних пар, 10 подружніх неблагополучних пар (експериментальна вибірка), 10 подружніх благополучних пар (контрольна вибірка). Всі подружні пари, що взяли участь у дослідженні, на початковому етапі мали стаж сімейного життя не менше п'яти років та перебували на стадії життєвого циклу сім'ї, пов'язаної з народженням та вихованням дітей.

Під час констатуючого етапу експерименту ми встановили наявність гармонійної взаємодії у благополучних родинах, психологічної близькості та наявність чіткої сімейної ієрархії. Тобто взаємодія в таких парах є комплементарною (взаємодоповнюють один одного). На практиці в сімейному житті така взаємодоповнюваність згуртовує пару, оскільки виключає причини конфліктів у цій галузі подружньої взаємодії. У неблагополучних сім'ях виявлено дисгармонійну взаємодію, котра будується на порушеній ієрархії родини. Для оптимізації гармонійної взаємодії ми провели формувальний етап експерименту.

Під час формувального етапу експерименту було здійснено ряд заходів з метою посилити стабільність в сім'ї, вибудувати якісну ієрархію, підвищення ступеня психологічної близькості партнерів між собою та батьків із дітьми. Підтверджено ефективність розроблених мір щодо оптимізації взаємодії в сім'ї. Чоловіки більш демонструють високий рівень психологічної близькості до дружини. Жінки також демонструють високий рівень психологічної «близькості з партнером». Рівень психологічної близькості подружжя більшою мірою залежить від чоловіків, ніж від дружин.

ВИСНОВКИ

Під час написання дослідження було зроблено наступні висновки:

1. Проаналізовано категорію «сім'я». Встановлено, що на етапі сучасних досліджень, поняття «сім'я» трактують як специфічну малу соціально-психологічну групу, виділяючи при цьому, що вона володіє особливою системою міжособистісних відносин, котрі переважно базуються на основі власних законів, моральних нормам, традицій. Виявлено критерії та ознаки сім'ї як малої соціальної групи сім'ї. Встановлено, що сім'я має певну структуру. Розглянуто векторну теорію блокової структури сімей: 1) блок А – подружня пара в активному фертильному віці з дитиною або без дітей (повні сім'ї); 2) блок В – один із батьків з дітьми («осколкові» сім'ї); 3) блок С – літні батьки («загасаючі» сім'ї); 4) блок D – асоційовані члени сім'ї та визначено основні її параметри.

Встановлено, що до функцій сучасної сім'ї відносять: репродуктивну, виховну, господарсько-побутову, економічну, первинного соціального контролю, духовного спілкування, соціально-статусну, дозвілля, емоційну (психотерапевтичну), сексуально-еротичну. З погляду теорії системи сім'я є відкритою системою. До закритих систем відносять системи котрі функціонують автономно.

Поняття «родина», «батьківство», «сімейне виховання» нерозривно взаємопов'язані між собою. Стиль взаємовідносин батьків з дитиною виявляється не просто засобом підтримки контакту з нею, а й своєрідним методом виховання взаємовідносинами, оскільки ці стосунки відносно стійкі. У психолого-педагогічній літературі існує три групи підходів до сімейного виховання, які можна умовно назвати: психоаналітичний (З. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Фромм та ін); біхевіористський (Дж. Вотсон, Б. Скіннер, Р. Сірс, А. Бандура); гуманістичний (А. Адлер, К. Роджерс, Ю.Б. Гіппенрейтер).

Виявлено проблеми становлення та функціонування сучасної системи сім'ї: 1) молоді люди не поспішають одружуватись; 2) демографічна криза

(childfree); 3) стихійне формування шлюбно-сімейних відносин; 4) зміни ціннісних орієнтирів сучасної молоді.

2. Проаналізовано психологічну структуру взаємин у сім'ї. На основі психологічного клімату виділяють родини із сприятливим та несприятливим психологічним кліматом. В родинях, котрі мають сприятливий психологічний клімат відчувається доброзичливість, взаємоповага, згуртованість, члени родини відчувають себе захищеними та емоційно-задоволеними. Родини, котрі мають несприятливий психологічний клімат навпаки характеризуються замкненістю та наявністю різнопланових конфліктів. На основі психологічного здоров'я в сім'ї, виділяють два основні типи сімей: благополучна родина та неблагополучна родина. У неблагополучних родинях (проблемна родина, конфліктна родина, кризова родина) психологічні проблеми формуються на основі наявності незадоволення основних потреб конкретного члена родини. У благополучній родині проблеми, зазвичай, виникають на основі внутрішніх протиріч та конфліктів (надмірне прагнення захистити один одного, надати допомогу іншому члену родини).

Класифікуючою ознакою типології сімей може виступати характер шлюбу. На основі даної класифікації сім'ї поділяються на моногамні та полігамні. На основі внутрішньої структури дослідники виділяють розширену сім'ю, яка включає різні покоління, нуклеарну (окрему, просту), яку утворюють подружжя з дітьми, неповну, коли відсутній один із подружжя, повна (наявні як батько, так і мати). Взаємодія між поколіннями («батьків» і «дітей») досить часто призводить до конфлікту. Причинами деструктивності міжпоколінного конфлікту, з погляду дослідників, є неузгодженість ціннісних орієнтацій представників різних вікових когорт; зміна темпів науково-технічного та соціального розвитку, внаслідок чого досвід попередніх поколінь виявляється марним; зміна структури сім'ї, перетворення її з розширеної на нуклеарну, що впливає на втрату наступності між поколіннями. В неповній сім'ї, де дитину виховує мати досить часто зустрічаються ситуації надмірної турботи матері,

оберігання дитини від найменших труднощів, розчарувань, будь-якої роботи та навпаки.

Розрізняють також родини з різним виховним потенціалом: виховально-сильні, тобто зі сприятливою моральною атмосферою родини; виховально-стійкі, де створюються загалом сприятливі можливості для виховання. виховально-слабкі зі втратою контакту з дітьми і контролю над ними, коли батьки з різних причин (через поганий стан здоров'я, перевантаженість роботою, низький рівень освіти та психологопедагогічної компетентності) не здатні правильно виховувати дітей, поступившись впливі групі однолітків.

На основі типу керівництва сім'єю виділяють егалітарну (рівноправну), авторитарну та ліберальну родини. В елітарній сім'ї розподіл ролей здійснюється у відповідності до наявних якостей у членів родини. Ліберальна сім'я характеризується наявністю відстороненості членів родини один від одного. При авторитарному типі взаємодія характеризується «вертикальністю», тобто всі важливі рішення приймає лише один член родини (головний), тобто всі члени родини підпорядковуються одному.

3. Досліджено психологічні особливості взаємодії в сім'ї. Проаналізовано поняття «взаємодія» в психологічній літературі. Виявлено ключові параметри взаємодії в сім'ї та подано їх характеристику. Узагальнивши досвід зарубіжних та вітчизняних психологів, ми виділили 6 стадій сімейного життя. Встановлено, що міжособистісна комунікація в сім'ї є ключовим моментом її життєдіяльності, визначає ефективність її функціонування та ресурси росту і розвитку. Виявлено види «типових порушень» комунікацій у сім'ї.

Особливо варті уваги співзалежні відносини, які зустрічаються дедалі частіше. Усі члени сімей, котрі страждають різноманітними залежностями, перебувають у практично постійному стресі, до якого необхідно пристосуватися, тобто виробити навички, що допомагають адаптуватися до подібної ситуації, у результаті людина просто втрачає «навички» жити без стресу. Зазнає змін весь характер їх відносин не тільки з членами сім'ї, але і з навколишнім світом в цілому. Головне у співзалежності – емоційна несвобода, яка прогресує з часом.

4. У дослідженні брали участь подружні пари та сімейні тріади (мати, батько та дитина). Обсяг вибірки становив 10 подружніх благополучних пар, 10 подружніх неблагополучних пар (експериментальна вибірка), 10 подружніх благополучних пар (контрольна вибірка). Всі подружні пари, що взяли участь у дослідженні, на початковому етапі мали стаж сімейного життя не менше п'яти років та перебували на стадії життєвого циклу сім'ї, пов'язаної з народженням та вихованням дітей.

Для збору та аналізу матеріалу використовувались такі методи та методики: емпіричні методики як методика «Рольові очікування та очікування у шлюбі» О. М.Волкової, дитяча проєктивна методика діагностики міжособистісних відносин дитини Рене Жиля, дитячий варіант особистісного опитувальника Кеттелла, бесіда, спостереження.

Під час констатуючого етапу експерименту ми встановили наявність гармонійної взаємодії у благополучних родинах, психологічної близькості та наявність чіткої сімейної ієрархії. Тобто взаємодія в таких парах є комплементарною (взаємодоповнюють один одного). На практиці в сімейному житті така взаємодоповнюваність згуртовує пару, оскільки виключає причини конфліктів у цій галузі подружньої взаємодії. У неблагополучних сім'ях виявлено дисгармонійну взаємодію, котра будується на порушеній ієрархії родини. Для оптимізації гармонійної взаємодії ми провели формувальний етап експерименту.

Під час формувального етапу експерименту було здійснено ряд заходів з метою посилити стабільність в сім'ї, вибудувати якісну ієрархію, підвищення ступеня психологічної близькості партнерів між собою та батьків із дітьми. Підтверджено ефективність розроблених мір щодо оптимізації взаємодії в сім'ї. Чоловіки більш демонструють високий рівень психологічної близькості до дружини. Жінки також демонструють високий рівень психологічної «близькості з партнером». Рівень психологічної близькості подружжя більшою мірою залежить від чоловіків, ніж від дружин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Ф. Проблема цінностей в інтерпретації конфлікту батьків і дітей у теорії поколінь. Педагогіка і психологія : Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. Київ : Педагогічна преса. 2018/2. №3. С. 68 – 76.
2. Андреева Т. Семейная психология: учеб. пособие. СПб.: Речь, 2004. 244 с.
3. Андрушко Я. С. Теоретичний аналіз деструктивних форм поведінки індивіда під час здійснення особистісного вибору. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 161 – 169.
4. Бондар Т. В. Стиль взаємин між підлітками та батьками. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/10/31-39_no-4_vol-35_2010_UKR.pdf
5. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. К.: МАУП, 2001 96 с.
6. Буленко Т. В. Тенденції розвитку української сім'ї та її проблеми на сучасному етапі. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. К., 2001. Т.3. Ч.4. С.20 – 24.
7. Варга А.Я., Драбкина Т. С. Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс. СПб.: Речь, 2001. 144 с.
8. Веселова Н. П. Психологічні особливості комунікативних процесів у сім'ї. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 21 – 24.
9. Вовчик-Блакитна О. О. Міжпоколінна взаємодія як ресурс. Актуальні проблеми психології. 2019. Вип. 47. Том 7. С. 80 – 91.
10. Георгадзе Т. О. Традиційна сім'я та її роль в сучасному українському суспільстві. SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT. PEDAGOGY. 2018. № 12. С. 27 – 29.

- 11.Горецька О.В. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / О. Горецька, Н. Сердюк. Бердянськ : Ткачук О.В., 2015. 216 с.
- 12.Доманецкая Л.В. Психология семьи и семейного воспитания: Учебное пособие. Красноярск: Красноярский государственный педагогический университет, 2013. 212 с.
- 13.Жукова М.В., Ворожейкина А.В., Шишкина К.И., Запорожец В.Н. Психология семьи и родительства: конспекты лекцій. Челябинск: Южно-Уральский научный центр РАО, 2019. 195 с.
- 14.Зінченко Л. В., Шаповалова Н. В. Теоретичний аналіз поняття «взаємодія» як соціально-психологічний феномен. URL: <https://sworld.com.ua/konfer34/457.pdf>
- 15.Зозуль Т. В. Психологічні особливості розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці. Психологія і особистість. 2016. № 1(9). С. 129 – 138.
- 16.Кісарчук З.С. Психологічна допомога сім'ї. К.: Главник, 2006. 244 с.
- 17.Колосович О.С. Психологія взаємодії у військово-професійному середовищі: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 232 с.
- 18.Кондратюк Т.В. Характеристика сфери сімейних відносин суспільств сучасного типу як об'єкта державного управління. Економіка та держава. Киев, 2009. № № 8.С. 52 – 55.
- 19.Кошонько Г. Соціально-психологічні особливості сучасної сім'ї. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2009. Вип. 16 – 17. С. 53 – 55.
- 20.Крюкова Т.Л., Сапоровская М. В., Куфтяк Е.В. Психология семьи: жизненные трудности и совладение с ними. СПб., Речь, 2005. 240 с.
- 21.Кузнецов М. А. Життєстійкість підлітків з неповних сімей : монографія / М. А. Кузнецов, К. Р. Маннапова ; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : Діса плюс, 2016. 257 с.

22. Кучманіч І.М. Психологія сім'ї : навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2018. 174 с.
23. Кучманіч І.М. Усвідомлене батьківство : навчально-методичний посібник. Миколаїв 245 с.
24. Лакуста Т. Причини появи неповних сімей в сучасному суспільстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 22. С. 88 – 90.
25. Лемещенко С. Р. Соціально-психологічні умови формування у старшокласників до усвідомленого батьківства: дис...на здобуття канд..псих.наук за спеціальністю 19.00.05. Сєвєродонецьк, 2016. 224 с.
26. Лидерс А. Г.. Психологическое обследование семьи: уч. пособие - практикум. М.: Академия, 2007. 432 с.
27. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи: уч. Пособие. М., 2008. 233 с.
28. Литвинчук Л. М. Проблема співзалежності як брак почуття внутрішнього власного значення. Технології розвитку інтелекту. 2016. Т. 2 Вип. 4. URL: https://psytir.org.ua/upload/journals/2.4/authors/2016/Lytvynchuk_Lesja_Myh_ajlivna_Problema_spivzalezhnosti_jak_brak_pochuttja_vnutrishnogo_vlasnogo_znachennja.pdf
29. Ліпич Л. Сім'я та сімейні цінності в умовах трансформації традиційних соціальних інститутів. Релігійна свобода. 2018. № 21. С. 14 – 27.
30. Літвінова О. В. Психологічні особливості стратегій поведінки в конфлікті між представниками різних поколінь в сім'ї / О. В. Літвінова, Д. В. Коломойчук // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. 2016. № 2 – 3. С. 138 – 144.
31. Лукашевич М. П. Соціологія сім'ї: теорія і практика: навчальний посібник. К.: ІПК ДСЗУ, 2012. 186 с.
32. Ляшенко Н. О. Соціологія сім'ї : конспект лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія» у 2-х частинах. Ч. I. Сім'я як соціальний інститут / Н.О. Ляшенко, Н.М. Семке. Харків : ХПІ, 2018. 96 с.

- 33.Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. К . : Персонал, 2011.304 с.
- 34.Маннапова К. Р.Неповна сім'я як чинник, що впливає на формування життєздатності підлітків. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. 2011. № 959. Вип. 46. С. 105 – 108.
- 35.Методика Рене Жилія. URL: <https://dytpsyholog.com/2015/06/04/методика-рене-жиля/>
- 36.Методика. Дитячий варіант особистісного тесту Р. Кеттела. URL: <http://detkam.in.ua/metodika--dityachij-variant-osobistisnogo-testu-r-kettela.html>
- 37.Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: теоретична частина. К., 2020. 316 с.
- 38.Модель сучасної родини. Л., 2014. URL: <http://www.biblioteka.lviv.ua/files/family.pdf>
- 39.Молодіжна сімейна політика в Україні / За заг. ред.. Ничипоренко С.В. Умань: Сочінський, 2011. 217 с.
40. Муляр Н. Актуальні проблеми сучасної української сім'ї у контексті морально-етичного виховання. Актуальні питання гуманітарних наук. 2016. Вип. 16. С. 359 – 364.
- 41.Нечипоренко С. В. Проблеми неповних сімей у контексті демографічного розвитку. Демографія та соціальна економіка. 2006. № 2. С. 37 – 43.
- 42.Оліфірович Н. І., Зінкевич-Куземкіна Т. А., Велента Т. Ф.. Психологія сімейних криз. СПб.: Речь, 2006. 360 с.
- 43.Осмонова Д. А. Полигамия как актуальная проблема в постсоветской центральной Азии. Международный журнал экспериментального образования. 2019. № 3. С. 107 – 111.
- 44.Основы психологии семьи и семейного консультирования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под общ. ред. Н.Н. Посысоева. М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. 328 с.

45. Павлов И. В. Психология отцовства: обзор исследований и некоторые выводы о современном состоянии проблемы. Перинатальная психология и психология родительства. 2008. № 4. С. 78 – 95.
46. Перинатальная психология и психиатрия : в 2 т. / В. Яковлева, Г. Чумакова, Е. Щукина, Н. Володин, П. Сидоров. Москва : Академический Проект, 2016. 676 с.
47. Поліщук В. М. Психологія сім'ї. Суми: Університетська книга, 2008. 239 с.
48. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: НАУ-друк, 2010. 270 с.
49. Посвістак О. А. Біхевіористський підхід до сім'ї: специфіка та основні концепції. Наука і освіта. 2015. № 7. С. 111 – 117.
50. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика сімейних ролей як моделей поведінки подружжя/ Є. М. Потапчук, Д. Є. Карпова// Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 4. С. 41 – 45.
51. Психологія сім'ї : конспект лекцій/ під ред. І. Ушакової. Х.: НУЦЗУ, 2019. 90 с.
52. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Ліра-К, 2020. 266 с.
53. Психологія сім'ї: навчально-методичний посібник з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання ступеню «Бакалавр» спеціальності 6.030103 «Практична психологія»/ укладач М.О.Марценюк. Мукачево : МДУ, 2017. 76 с.
54. Рогів К. Боротьба за лідерство у сім'ї: матриархат проти патріархату на прикладі української сім'ї. Психологічні виміри культури, економіки, управління. 2016. Вип. 8. С. 46 – 50.
55. Саппа М. М. Конфлікт поколінь «батьки і діти» як виклик педагогам. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2020. № 4. С. 55 – 57.

56. Ситнік С. В. Особливості міжособистісної взаємодії майбутніх психологів із різним стилем мислення. Наука і освіта. 2015. № 1. С. 158 – 164.
57. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. К.: Основа-Принт, 2009. 248 с.
58. Слюсар Л. І. Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація? Демографія та соціальна економіка 2007. № 1. С. 28 – 38.
59. Сова М.О. Психологія сім'ї: Навчальний посібник / М. О. Сова, С. О. Деніжна. К : 2014. 212 с.
60. Сосніхіна С.Є. Психологічний аналіз сучасних шлюбно-сімейних стосунків студентської сім'ї. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2016. Вип. 52. С. 134 – 142.
61. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
62. Сушко Д. Співзалежна поведінка особистості у контексті наукових досліджень. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова . Серія 12. Психологічні науки. Зб. наукових праць. Випуск 8 (53). 2019. С. 107 – 112.
63. Терещенко Н. М., Долгополова О. В. Трансгенераційні моделі шлюбу: досвід роботи із генограмами. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія. 2020. № 68. С. 57 – 61.
64. Томаржевська І.В. Теоретико-методологічний аналіз феномену усвідомленого батьківства. 2018. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14096/3.pdf?sequence=1>
65. Троценко Н. Є. Фактори сімейного благополуччя. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33688722.pdf>
66. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади/ За заг. ред. Г. М. Лактіонової. К., 2004, 86 с.

67. Федоришин Г. М. Психологічні проблеми сімейного виховання: навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 224 с
68. Целуйко В.М. Психологические проблемы современной семьи/ В.М.Целуйко. Екатеринбург: У-Фактория, 2007. 496с.
69. Целуйко В.М. Психология современной семьи: кн. для педагогов и родителей. М.: Гуманитар, ВЛАДОС, 2006. 287 с.
70. Цьомик Х. Б. Психологічна сутність подружніх взаємин у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях. Габітус. 2021. Вип. 24. С. 177 – 183.
71. Чала О. А. Сутність та детермінанти деструктивної конфліктності особистості. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1290/1/E_CHALA_NC_NPU_12_IS_IPS_P.pdf
72. Швалб Ю. М. Еколого- психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя особистості: монографія / Ю. М. Швалб, О. Л. Вернік, О. О. Вовчик- Блакитна , Т. М. Кирпенко, О. В. Павленко, О. В. Рудоміно- Дусятська; за ред. Ю. М. Швалба. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 234 с.
73. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. М., 2000. 400 с.
74. Юрченко І. Основні психолого-педагогічні особливості неповних сімей в сучасній Україні. Педагогічні науки. 2016. Вип. 65. С. 57 – 64.
75. Яблонська Т. М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. Український соціум. 2004. № 2 (4). С. 80 – 84.
76. Яблонська Т.М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. 2016. С.589-598. URL : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/75.pdf>
77. Ярощук А. А. Поняття сім'ї та шлюбу як основа формування матримоніальних настанов у старших школярів. Молодий вчений. 2017. № 10. С. 737 – 741.

- 78.Яцина О. Ф. Методичні рекомендації до практичних занять з курсу «Психологія сім'ї» для студентів за напрямом підготовки 6.030102 – Психологія. Ужгород, 2016. 31 с.
- 79.Яцишина А. М. Психологічні умови корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного вік: дис...на здобуття канд..псих.наук за спеціальністю 19.00.07. Одеса, 2021. 248 с.
- 80.Яценко Т. М.Співвідношення понять «взаємодія» та «взаємовідносини» в системі державного управління. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. 2017. № 2. С. 19 – 25.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Опитувальник «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП) (Волкова А. Н., Трапезникова Т. М.) [42]

Методика спрямована на вивчення уявлень подружжя про значущість у сімейному житті сексуальних відносин, особистої спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера. Ці показники, відображаючи основні функції сім'ї, складають шкалу сімейних цінностей (ШСЦ). Крім того, ця методика дозволяє уточнити уявлення подружжя про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій, об'єднаних шкалою рольових очікувань і домагань (ШРОП). Результати даної методики свідчать про ієрархію сімейних цінностей подружжя, що дає можливість зробити висновок про соціально-психологічної сумісності подружжя в сім'ї. Діагностика соціально-психологічної подружньої сумісності, у тому числі з використанням опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі», набуває особливої актуальності під час будь-якого кризового періоду, змістом якого є рольове переструктурування подружньої пари.

Опис методики. Методика містить по 36 тверджень в кожному варіанті (чоловічому та жіночому) і складається з 7 шкал. Подружжю пропонується самостійно ознайомитися з набором тверджень, відповідних їх статі, і висловити своє ставлення до кожного твердженням, використовуючи наступні варіанти відповідей: «Повністю згоден», «Загалом це вірно», «Це не зовсім так», «Це невірно».

Інструкція: «Перед Вами ряд тверджень, які стосуються шлюбу, сім'ї, відносин між чоловіком і дружиною. Уважно прочитайте затвердження тексту та оцініть ступінь своєї згоди або незгоди з ними. Вам пропонується 4 варіанти відповіді, які виражають ту чи іншу ступінь згоди або незгоди з твердженням, а

саме: «Повністю згоден», «Загалом це вірно», «Це не зовсім так», «Це невірно». Підбираючи варіант відповіді до кожного з тверджень, постарайтеся якомога точніше передати Ваша особиста думка, а не те, що прийнято серед Ваших близьких і друзів. Свої відповіді реєструйте в спеціальному бланку».

Текст опитувальника (Жіночий варіант)

1. Настрій і самопочуття людини залежить від задоволення його сексуальних потреб.
2. Щастя в шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.
3. Сексуальні стосунки - головне у відносинах чоловіка і дружини.
4. Головне в шлюбі - щоб у чоловіка і дружини було багато спільних інтересів.
5. Чоловік - це друг, який поділяє мої інтереси, думки, захоплення.
6. Чоловік - це насамперед друг, з яким можна поговорити про свої справи.
7. Найголовніша турбота чоловіка - забезпечити матеріальний достаток і побутовий комфорт сім'ї.
8. Чоловік повинен займатися домашнім господарством нарівні з дружиною.
9. Чоловік повинен вміти обслужити себе, а не чекати, що дружина візьме на себе всі турботи про нього.
10. Чоловік повинен займатися дітьми не менше, ніж дружина.
11. Я хотіла б, щоб мій чоловік любив дітей.
12. Про чоловіка я суджу по тому, хороший чи поганий він батько своїм дітям.
13. Мені подобаються енергійні, ділові чоловіки.
14. Я дуже ціную чоловіків, серйозно захоплених своєю справою.
15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові та професійні якості мого чоловіка.
16. Чоловік повинен вміти створювати в сім'ї теплу, довірчу атмосферу.
17. Для мене головне - щоб мій чоловік добре розумів мене і брав такою, яка я є.

18. Чоловік - це насамперед друг, який уважний і турботливий до моїх переживань, настрою, стану.

19. Мені подобається, коли мій чоловік красиво і модно одягнений.

20. Мені подобаються видні, рослі чоловіки.

21. Чоловік повинен виглядати так, щоб на нього було приємно дивитися.

22. Найголовніша турбота жінки - щоб все в родині були обіхожені.

23. Я завжди знаю, що потрібно купити для моєї сім'ї.

24. Я збираю корисні поради господарці: як готувати смачні страви, консервувати овочі, фрукти.

25. Головну роль у вихованні дитини завжди відіграє мати.

26. Я не боюся труднощів, пов'язаних з народженням і вихованням дитини.

27. Я люблю дітей і із задоволенням займаюся з ними.

28. Я прагну домогтися свого місця в житті.

29. Я хочу стати хорошим фахівцем своєї справи.

30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.

31. Близькі та друзі часто звертаються до мене за порадою, допомогою і підтримкою.

32. Навколишні часто довіряють мені свої біди.

33. Я завжди щиро і з почуттям жалю втішаю і опікуюся потребують цього людей.

34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.

35. Я люблю гарний одяг, ношу прикраси, користуюся косметикою.

36. Я надаю великого значення своєму зовнішньому вигляду.

Текст опитувальника (Чоловічий варіант)

1. Настрій і самопочуття людини залежить від задоволення його сексуальних потреб.

2. Щастя в шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.

3. Сексуальні стосунки - головне у відносинах чоловіка і дружини.

4. Головне в шлюбі - щоб у чоловіка і дружини було багато спільних інтересів.

5. Дружина - це друг, який поділяє мої інтереси, думки, захоплення.
6. Дружина - це насамперед друг, з яким можна поговорити про свої справи.
7. Найголовніша турбота дружини - щоб у родині були нагодовані й доглянуті.
8. Жінка багато втрачає в моїх очах, якщо вона погана господиня.
9. Жінка може пишатися собою, якщо вона добра господиня свого будинку.
10. Я хотів би, щоб моя дружина любила дітей і була їм хорошою матір'ю.
11. Жінка, яка тяготиться материнством, неповноцінна жінка.
12. Для мене головне в жінці, щоб вона була гарною матір'ю моїм дітям.
13. Мені подобаються ділові й енергійні жінки.
14. Я дуже ціную жінок, всерйоз захоплених своєю справою.
15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові та професійні якості моєї дружини.
16. Дружина повинна, перш за все, створювати і підтримувати теплу, довірчу атмосферу.
17. Для мене головне - щоб моя дружина добре розуміла мене і брала таким, який я є.
18. Дружина - це насамперед друг, який уважний і турботливий до моїх переживань, настрою, стану.
19. Мені подобається, коли моя дружина красиво і модно одягнена.
20. Я дуже ціную жінок, які вміють красиво одягатися.
21. Жінка повинна виглядати так, щоб на неї звертали увагу.
22. Я завжди знаю, що треба купити для нашого будинку.
23. Я люблю займатися домашніми справами.
24. Я можу зробити ремонт і обробку квартири, починають побутову техніку.
25. Діти люблять грати зі мною, охоче спілкуються, йдуть на руки.
26. Я дуже люблю дітей і вмію з ними займатися.

27. Я брав би активну участь у вихованні своєї дитини, навіть якщо б ми з дружиною вирішили розлучитися.

28. Я прагну домогтися свого місця в житті.

29. Я хочу стати хорошим фахівцем своєї справи.

30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.

31. Близькі та друзі часто звертаються до мене за порадою, допомогою і підтримкою.

32. Навколишні часто довіряють мені свої біди.

33. Я завжди щиро і з почуттям жалю втішаю і опікуюся потребують цього людей.

34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.

35. Я намагаюся носити той одяг, яка мені йде.

36. Я прискіпливо ставлюся до крою костюма, фасону сорочки, кольором краватки.

Відповіді на пропоновані твердження свідчать про вираженість у подружжя семи основних сімейних цінностей. Відповідно, бали за кожною шкалою сімейних цінностей підсумовуються окремо. По перших двох шкалах ці результати є підсумковими і переносяться в останній стовпець таблиці. Підсумкові бали інших п'яти шкал обчислюються як напівсума балів за підшкалам «рольові очікування» (установка чоловіка і дружини на активне виконання партнером сімейних обов'язків) і «рольові домагання» (особиста готовність кожного з партнерів виконувати сімейні ролі). Відповіді оцінюються наступним чином:

— відповідь «Повністю згоден» - 3 бали;

— відповідь «Загалом це вірно» - 2 бали;

— відповідь «Це не зовсім так» - 1 бал;

— відповідь «Це невірно» - 0 балів.

Таким чином, мінімальний сумарний бал за шкалою становить 0 балів, максимальний підсумковий бал за шкалою - 9 балів. Шкала оцінок

взаємовідносин представлена трьома категоріями: низькі оцінки за шкалою - 0-3 бали; середні оцінки за шкалою - 4-6 бали; високі оцінки за шкалою - 7-9 балів.

ДОДАТОК 2

Методика Рене Жиля [35]

Для дослідження сфери міжособистісних відносин дитини та її сприйняття внутрішньо-сімейних відносин призначена дитяча проєктивна методика Рене Жіля. Мета методики полягає у вивченні соціальної пристосованості дитини, а також її взаємовідносин із оточуючими. Методика є візуально-вербальною, складається з 42 картинок з зображенням дітей або дітей та дорослих, а також текстових завдань. Її спрямованість - виявлення особливостей поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях, важливих для дитини і які стосуються її відносини з іншими людьми.

Перед початком роботи з методикою дитині повідомляється, що від неї чекають відповіді на запитання щодо картинок. Дитина розглядає малюнки, слухає чи читає запитання та відповідає. Дитина повинна вибрати собі місце серед зображених людей, або ідентифікувати себе з персонажем, який займає те чи інше місце в групі. Він може вибрати його ближче чи далі від певної особи. В текстових завданнях дитині пропонується вибрати типову форму поведінки, причому деякі завдання будуються на кшталт соціометричних. Таким чином, методика дозволяє отримати інформацію про відношення дитини до різних оточуючих її людей (до сімейного оточення) та явищ.

Психологічний матеріал, що характеризує систему особистісних відносин дитини можна умовно розділити на дві великі групи змінних. 1) Змінний, що характеризує конкретно-особистісні відносини дитини: ставлення до сімейного оточення (мати, батько, бабуся, сестра та ін), ставлення до друга чи подруги, до авторитарного дорослого та ін. 2) Змінні, що характеризують саму дитину і проявляються в різних відносинах: товарищів, відгородженість, прагнення до домінування, соціальна адекватність поведінки.

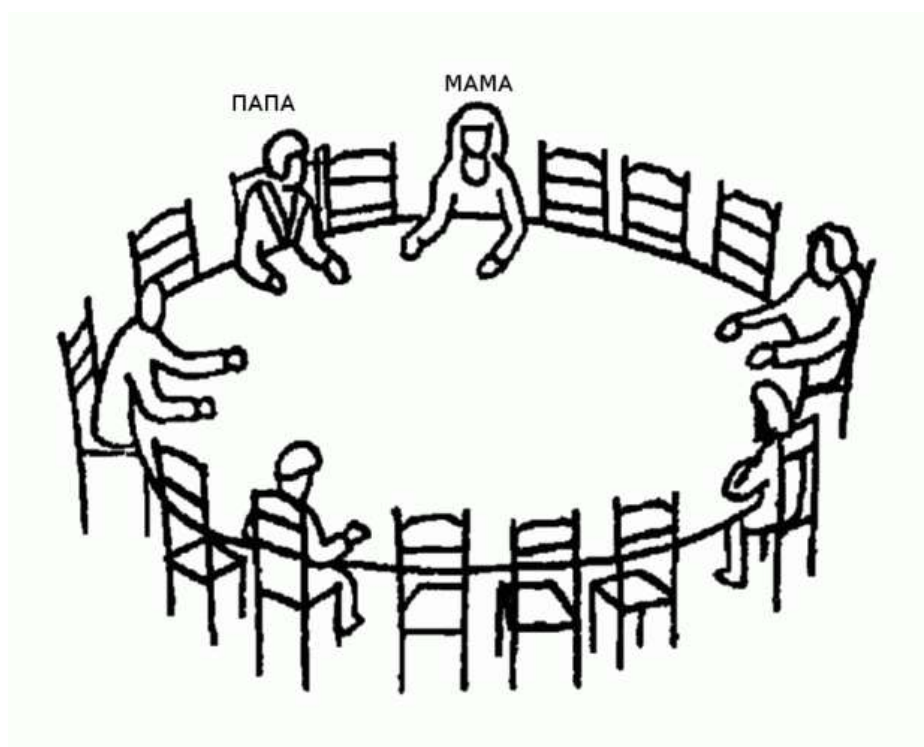
Усього автори, що адаптували методику, виділяють 12 ознак: ставлення до матері, ставлення до батька, ставлення до матері та батька як сімейного подружжя, ставлення до братів та сестер, ставлення до бабусі та дідуся,

ставлення до друга, ставлення до вчителя, допитливість, прагнення до домінування, товариськість, відгородженість, адекватність.

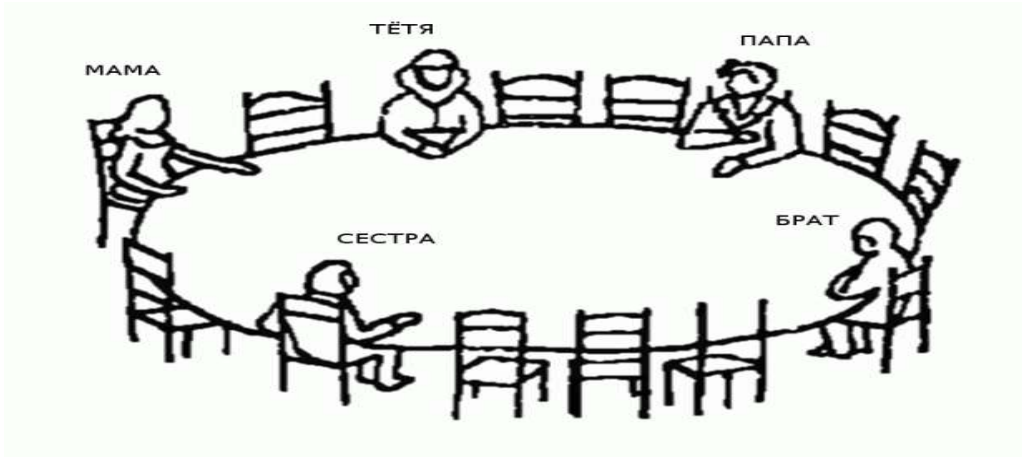
Ставлення до певної особи виражається кількістю виборів даної особи, виходячи з максимальної кількості завдань, спрямованих на виявлення відповідних відносин.

Тестовий матеріал

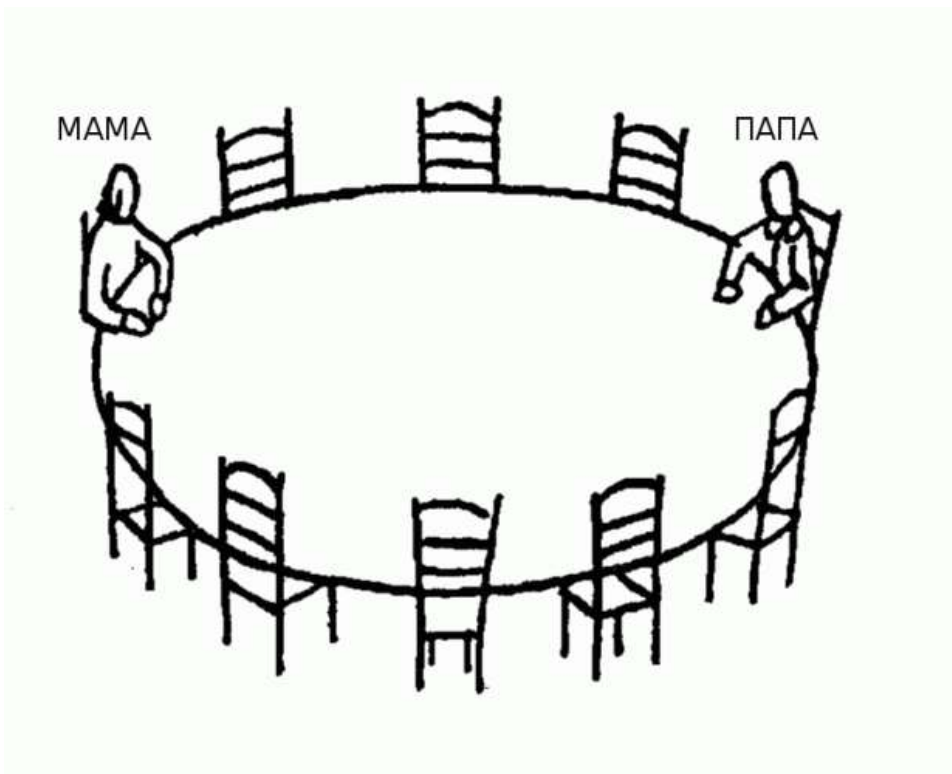
1. Ось стіл, за яким сидять різні люди. Познач хрестиком, де сидиш ти.

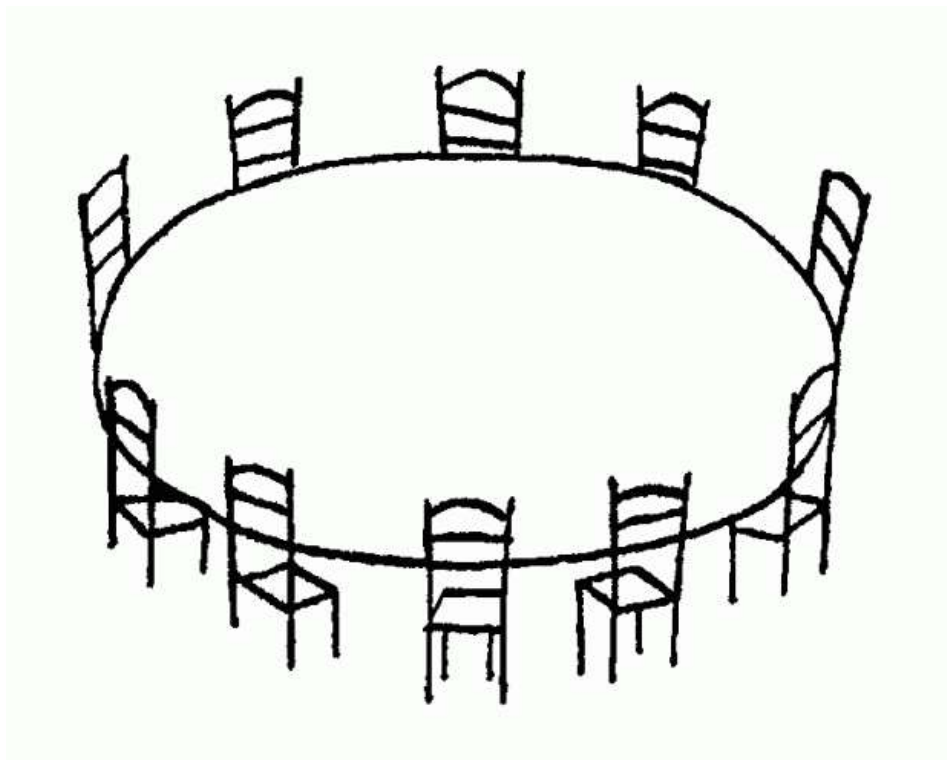
2. Познач хрестиком, де ти сидиш.

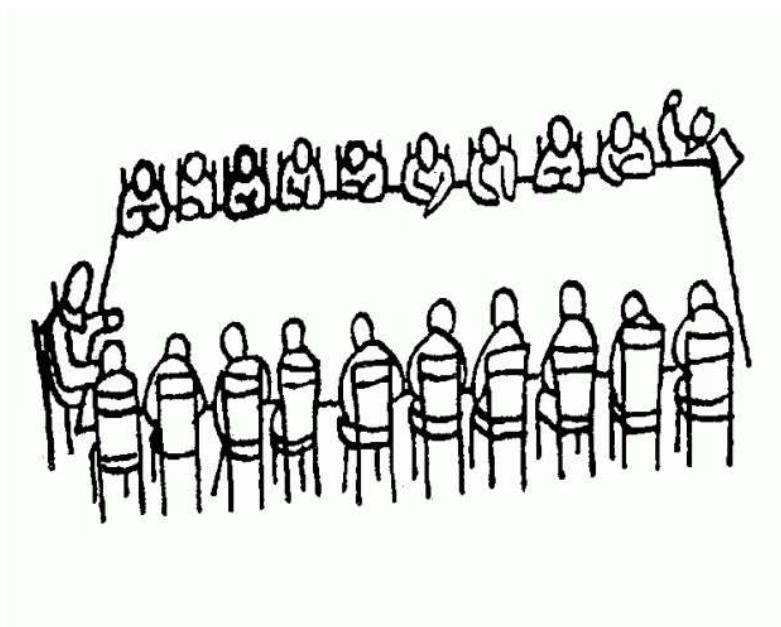
3. Познач хрестиком, де ти сядеш.

4. А тепер розмісти кілька людей і себе навколо цього столу. Познач їх родинні стосунки (тато, мама, брат, сестра) або (друг, товариш, однокласник).

5. Ось стіл, на чолі якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де сів би ти? Хто ця людина?

6. Ти разом зі своєю родиною будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя сім'я вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

БРАТ				ПАПА И МАМА
СЕСТРА				

7. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку б вибрав (вибрала) ти.

ПАПА И МАМА				
ДЕДУШКА И БАБУШКА				

8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.

9. Вирішено піднести одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А можливо тобі все одно? Напиши нижче.

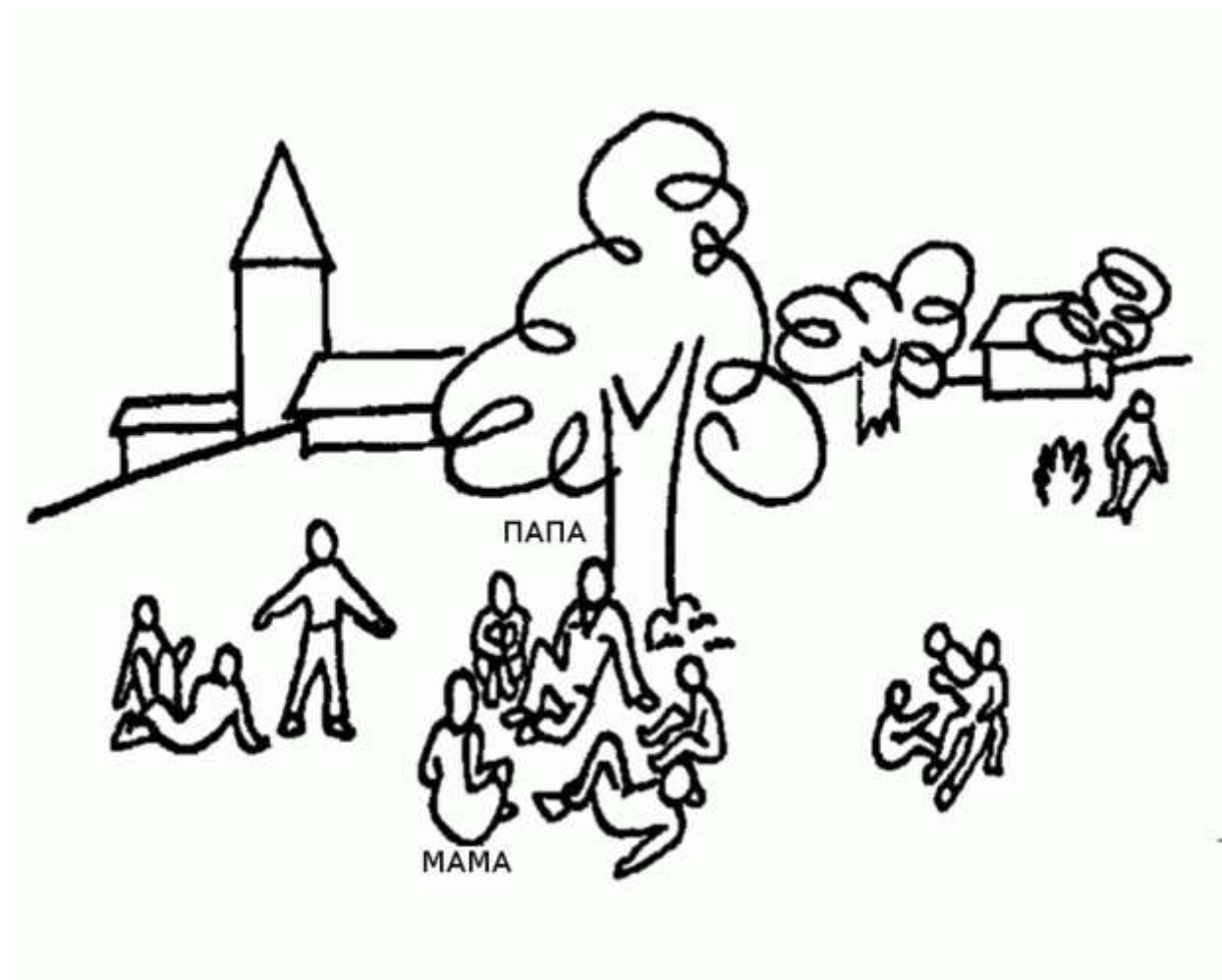
10. Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою? Напиши нижче.

11. Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю прикрість? Напиши нижче.

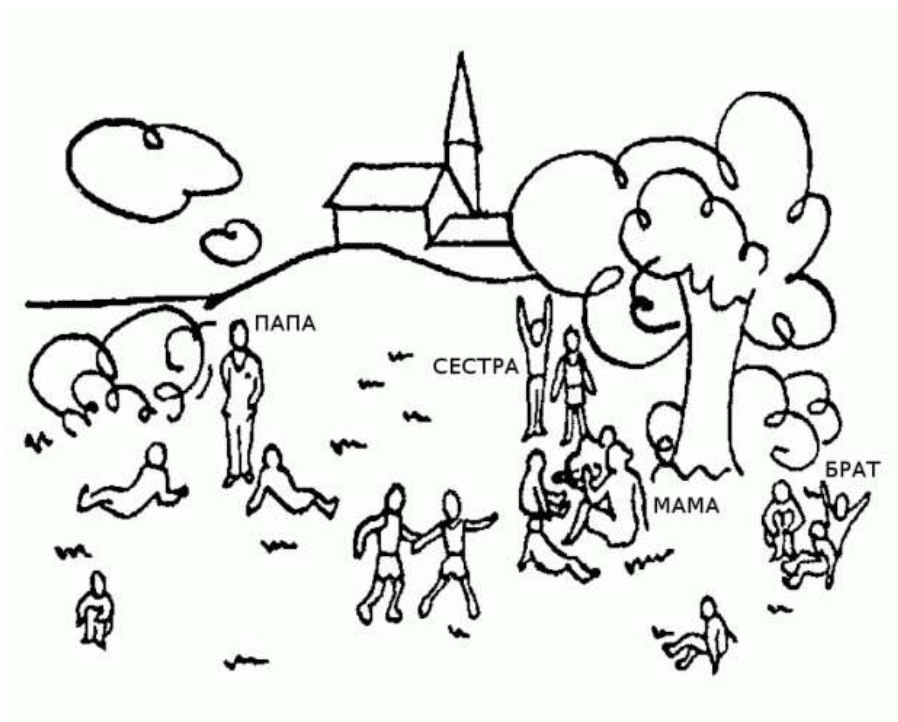
12. У тебе болять зуби, і ти повинен піти до зубного лікаря, щоб вирвати хворий зуб. Ти підеш один? Або з кимось? Якщо підеш з кимось, то хто ця людина? Напиши.

13. Ти здав іспит. Кому першому ти розповіси про це? Напиши нижче.

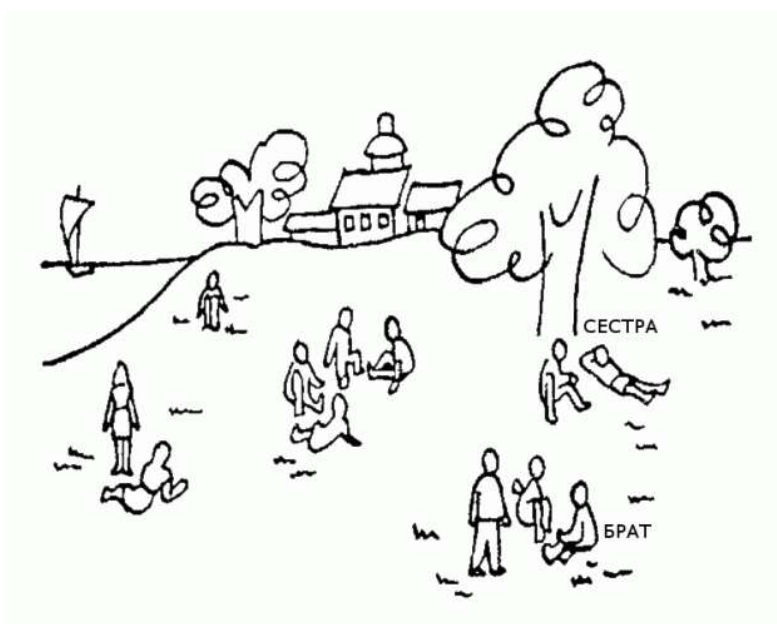
14. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

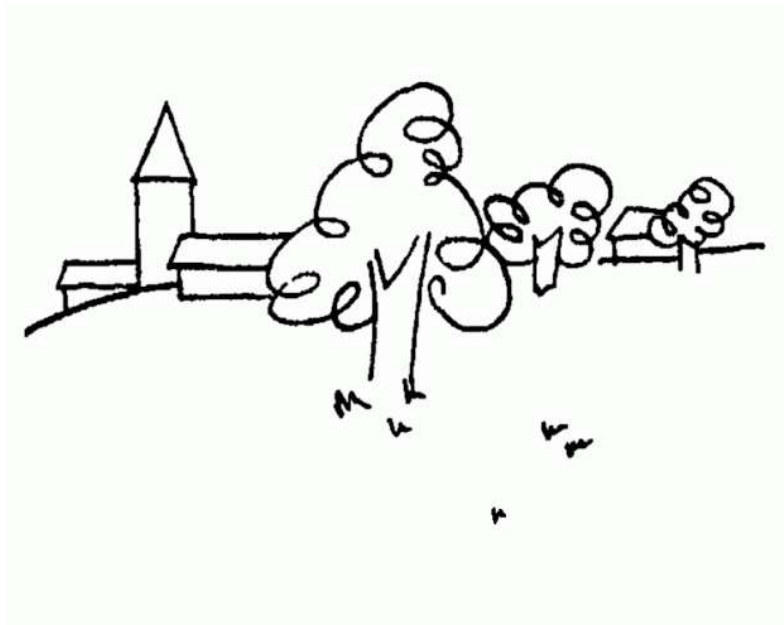
15. Інша прогулянка. Познач, де ти на цей раз.

16. Де ти на цей раз?

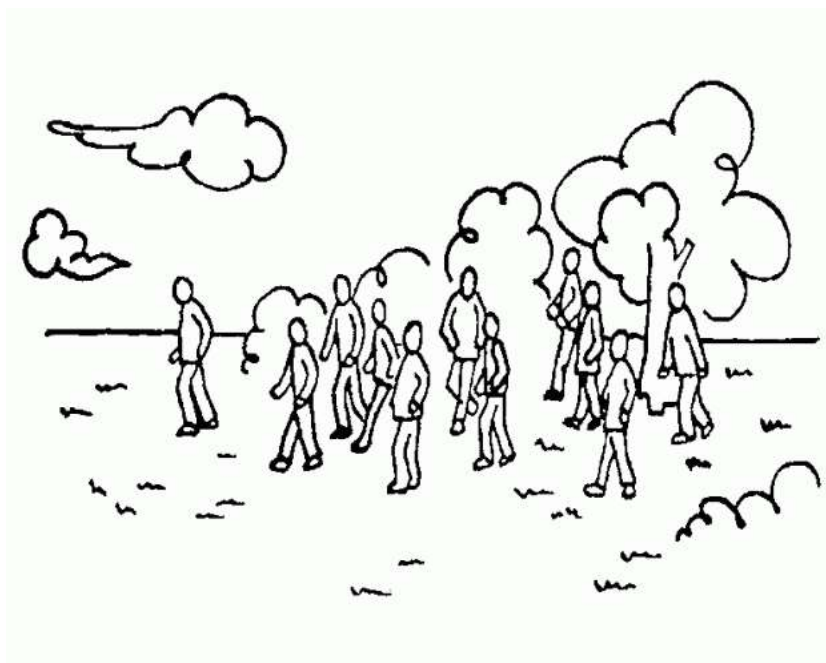
17. Тепер на цьому малюнку розмісти кілька людей і себе. Намалюй або познач хрестиками. Підпиши, що це за люди.

18. Тобі і деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунок набагато кращий за інших. Кого б ти хотів бачити на його місці? А можливо тобі все одно? Напиши.

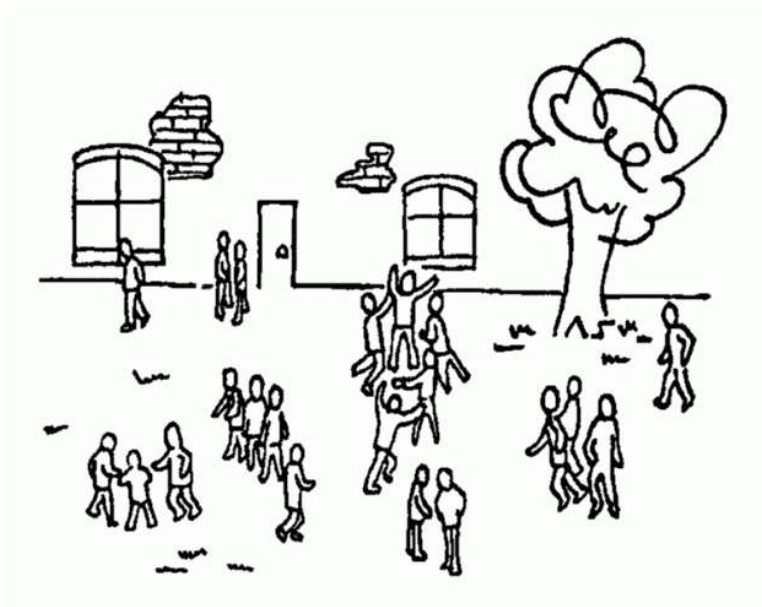
19. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким би ти сумував найсильніше? Напиши нижче.

20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

21. З ким ти любиш грати: з товаришами твого віку; молодшими за тебе; старшими за тебе? Підкресли одну з можливих відповідей.

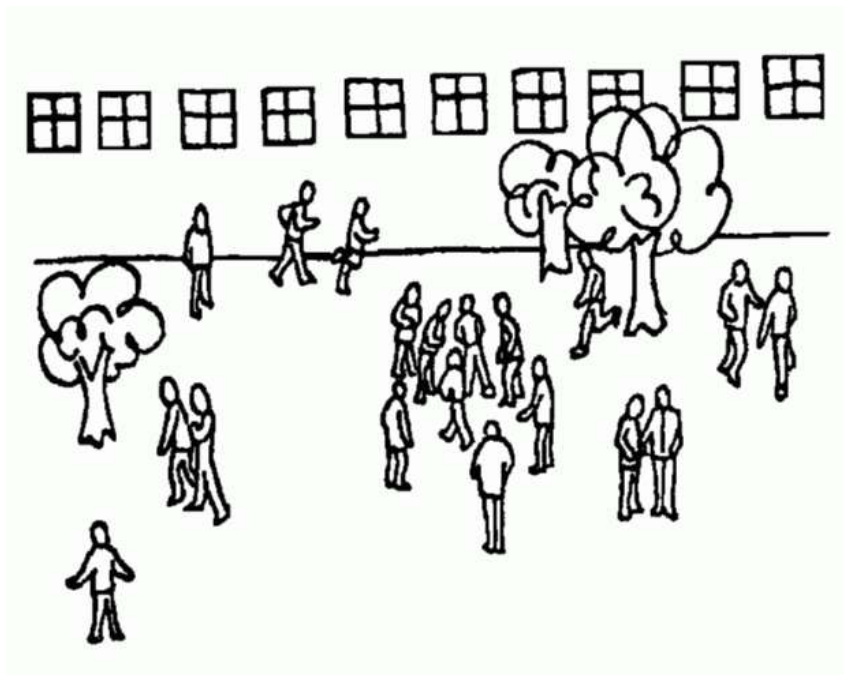
22. Це майданчик для ігор. Познач, де знаходишся ти.

23. Ось твої товариші. Вони сваряться з невідомої тобі причини. Познач хрестиком, де будеш ти.

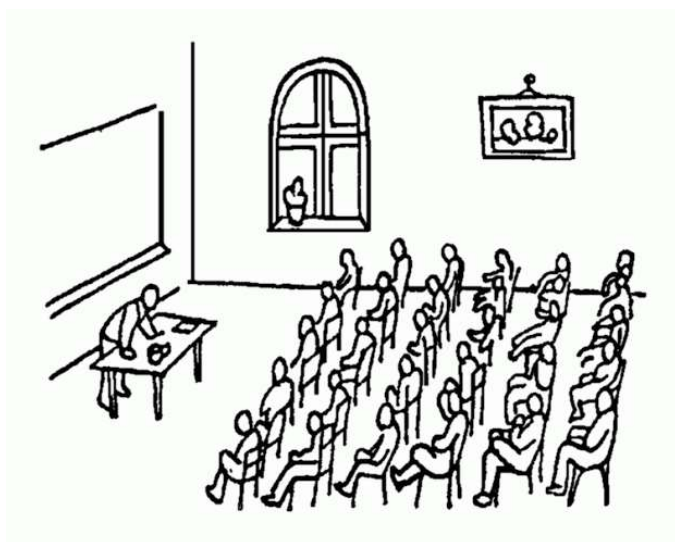

24. Це твої товариші, сваряться через правила гри. Познач, де ти.

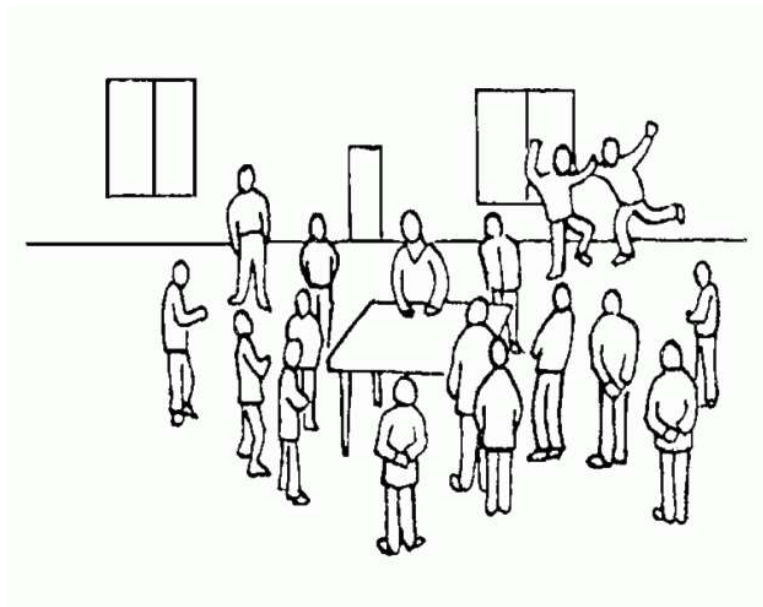
25. Товариш навмисне штовхнув тебе і звалив з ніг. Що робитимеш: будеш плакати; поскаржишся вчителю; вдариш його; зробиш йому зауваження; не скажеш нічого? Підкресли одну з відповідей.

26. Ось людина, добре тобі відома. Вона щось говорить сидячим на стільцях людям. Ти знаходишся серед них. Познач хрестиком, де ти.

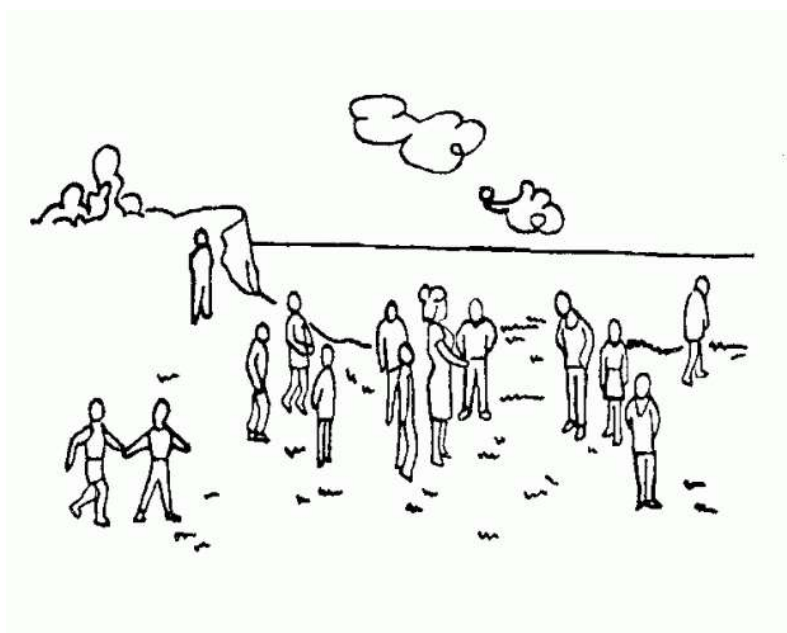

27. Ти багато допомагаєш мамі? Мало? Рідко? Підкресли одну з відповідей.

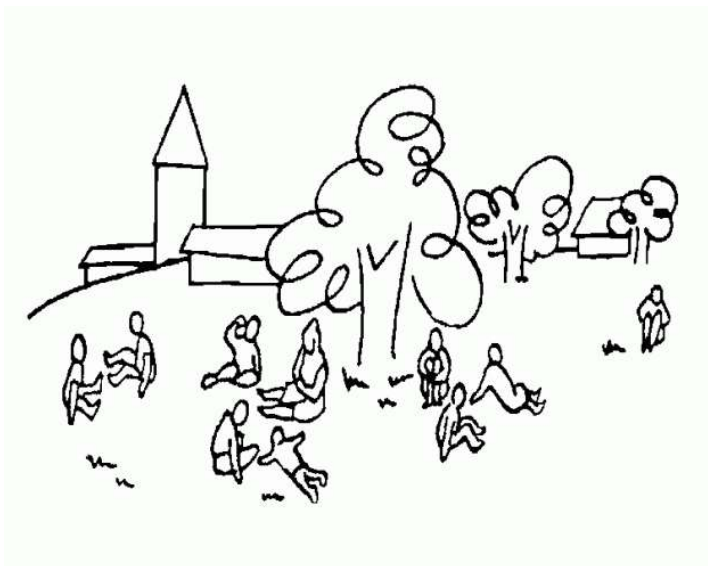
28. Ці люди стоять навколо столу, і один з них щось пояснює. Ти знаходишся серед тих, які слухають. Познач, де ти.

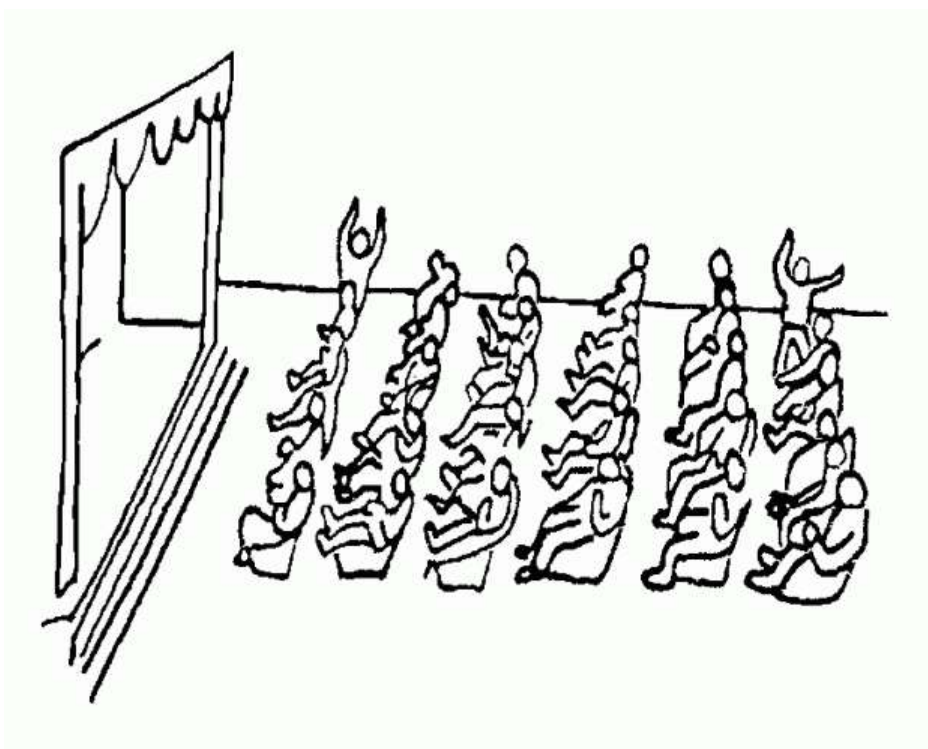
29. Ти і твої товариші на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач хрестиком, де ти.

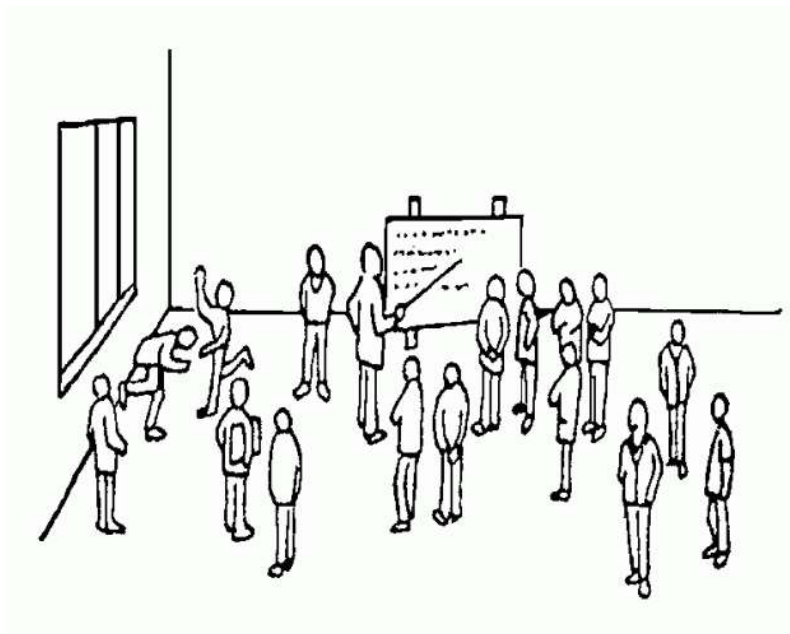
30. Під час прогулянки всі розташувалися на траві. Познач, де знаходишся ти.

31. Це люди, які дивляться цікавий спектакль. Познач хрестиком, де ти.

32. Це показ біля таблиці. Познач хрестиком, де ти.

33. Один з товаришів сміється над тобою. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш ображати його, бити? Підкресли одну з цих відповідей.

34. Один з товаришів сміється над твоїм другом. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш ображати його, бити? Підкресли одну з цих відповідей.

35. Товариш взяв твою ручку без дозволу. Що робитимеш: будеш плакати; скаржитися; кричати; спробуєш відібрати; почнеш його бити? Підкресли одну з цих відповідей.

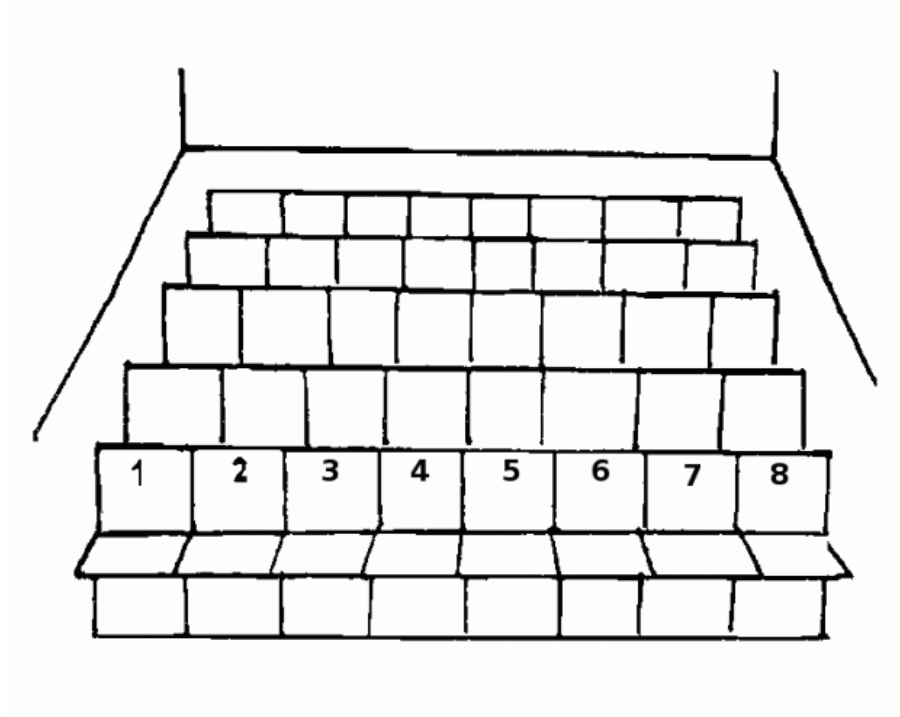
36. Ти граєш в лото (або в шашки, або в іншу гру) і два рази поспіль програєш. Ти незадоволений? Що робитимеш: будеш плакати; продовжувати грати далі; нічого не скажеш; почнеш злитися? Підкресли одну з цих відповідей.

37. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Підкресли одну з цих відповідей.

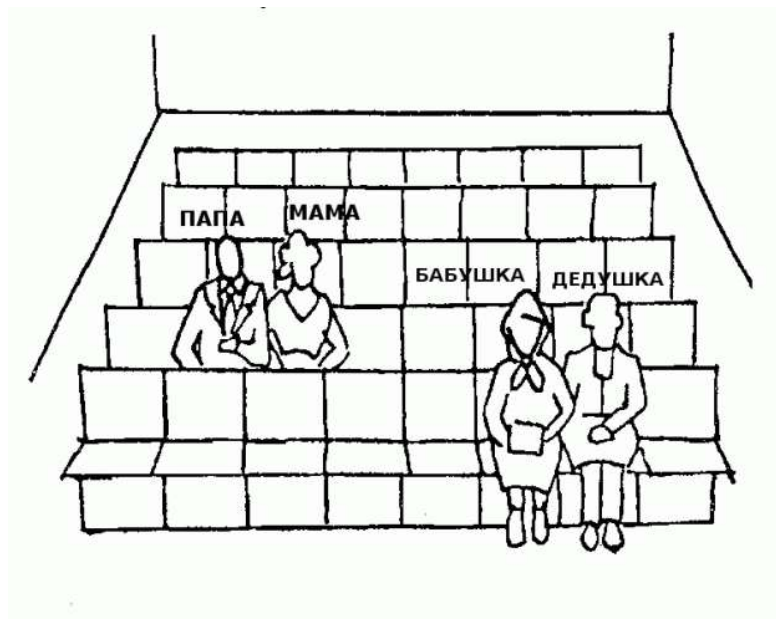
38. Мама не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Підкресли одну з цих відповідей.

39. Учитель вийшов і довірив тобі наглядати за класом. Чи здатний ти виконати це доручення? Напиши нижче.

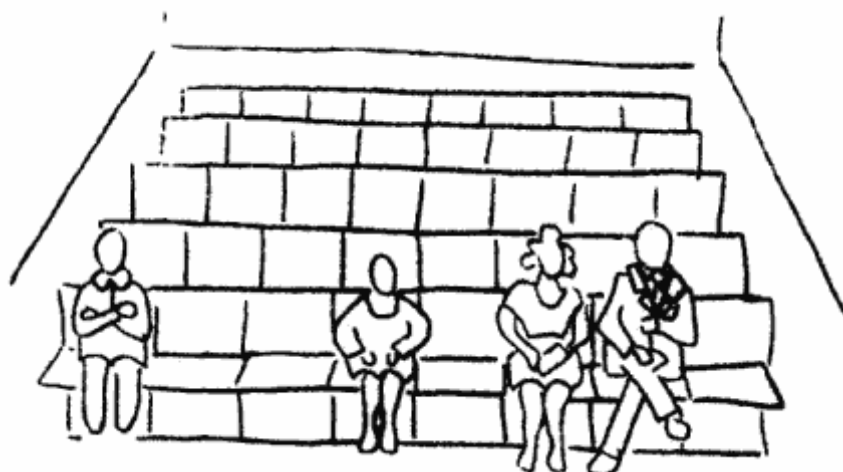
40. Ти пішов у кіно разом зі своєю родиною. У кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом з тобою?

41. У кінотеатрі багато порожніх місць. Твої родичі вже зайняли свої місця. Познач хрестиком, де сядеш ти.

42. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

Ключ до тесту

Кожна з 13 змінних утворює самостійну шкалу. Певній змінній відповідають конкретні запитання в тесті.

Ставлення до мами: 1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42

Ставлення до батька: 1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42

Ставлення до батьків загалом: 1, 3, 4, 6-8, 13-14, 17, 40-42

Ставлення до братів і сестер: 2, 4-6, 8-13, 15-19, 30, 40, 42

Ставлення до бабусі, дідуся та інших близьких дорослих родичів: 2, 4, 5, 7-13, 17-19, 30, 40, 41

Відношення до друга (подруги): 4, 5, 8-13, 17-19, 30, 34, 40

Ставлення до вчителя (вихователя): 5, 9, 11, 13, 17, 18, 26, 28-30, 32, 40

Допитливість: 5, 26, 28, 29, 31, 32

Прагнення до спілкування у великих групах дітей: 4, 8, 17, 20, 22-24, 40

Прагнення до домінування, лідерства в групах дітей: 20-24, 39

Конфліктність, агресивність: 22-25, 33-35, 37, 38

Реакція на фрустрацію: 25, 33-38 Прагнення до усамітнення: 7-10, 14-19, 21, 22, 24, 30, 40-42

Методика передбачає переважно якісний аналіз відповідей досліджуваного. Тому можна інтерпретувати виходячи з відповідей респондента на питання відповідних шкал.

ДОДАТОК 3

Методика. Дитячий варіант особистісного тесту Р. Кеттела [36]

Дана методика є модифікацією, адаптацією стосовно до дітей дошкільного та молодшого шкільного віку дорослого варіанту 16-факторного особистісного тесту Р. Кеттела. опис тесту Тест включає в себе 12 шкал, які відповідають основним рисам особистості дитини. Кожна риса (фактор) може бути як позитивною, так і негативною, наприклад: «інтелектуальна розвиненість - інтелектуальна нерозвиненість», причому повна шкала оцінки від мінімального до максимального пункту становить 10 балів із середнім значенням 5,5 бала.

Текст особистісного опитувальника Кеттела для хлопчиків**Частина 1**

1. Ти швидко справляєшся зі своїми домашніми завданнями.	або	Ти довго виконуєш свої домашні завдання
2. Якщо над тобою пожартували, ти сердишся.	або	Якщо над тобою пожартували, то ти смієшся над жартом разом з жартівником
3. Ти впевнений, що майже все сам можеш зробити як треба.	або	Ти переконаний, що сам можеш впоратися лише з деякими завданнями
4. Ти часто робиш помилки.	або	Ти майже ніколи не робиш помилок.
5. У тебе багато друзів.	або	У тебе мало друзів
6. Інші хлопчики вміють робити більше, ніж ти.	або	Ти можеш зробити стільки ж, як і інші хлопчики
7. Ти завжди добре запам'ятовуєш імена людей	або	Грапляється, що ти забуваєш імена людей
8. Ти багато читаєш	або	Більшість хлопців читає більше ніж ти
9. Коли вчитель вибирає іншого хлопчика для виконання роботи, яку ти хотів би зробити сам, тобі стає прикро.	або	Коли вчитель вибирає іншого хлопчика для того, щоб зробити роботу, яку ти сам би хотів зробити, то ти швидко забуваєш про це і не ображаєшся
10. Ти вважаєш, що всі твої вигадки ідеї правильні.	або	Ти не впевнений в тому, що всі твої вигадки, ідеї хороші.
11. Ти зазвичай мовчазний.	або	Ти зазвичай багато говориш
12. Якщо мама на тебе сердиться, то вона неправа.	або	Якщо мама на тебе сердиться, то у тебе виникає відчуття, що ти щось зробив не так.
13. Тобі більше б сподобалося займатися з книгами в бібліотеці	або	Тобі більше сподобалося б бути капітаном далекого плавання.

14. Ти можеш ввечері довго сидіти спокійно	або	Ти не можеш ввечері дол-го сидіти спокійно і починаєш соватися.
15. Якщо хлопці розмовляють про якомусь місці, яке і ти добре знаєш, то ти теж вступаєш в розмову і починаєш розповідати про нього що-небудь.	або	Якщо хлопці розмовляють про те місце, яке тобі також добре знайоме, то ти не вступаєш в розмову і чекаєш, коли вони закінчать його.
16. Ти цілком зміг би стати космонавтом.	або	Ти думаєш, щостати космонавтом важко і це справа не для тебе
17. Твоя мама каже, ти занадто неспокійний і галасливий.	або	Твоя мама говорить, що ти спокійний і тихий.
18. Ти охочіше слухаєш, як кажуть інші хлопці.	або	Тобі більше подобається не слухати, а розповідати самому.
19. У вільний час ти б краще почитав книгу.	або	У вільний час ти б краще пограв в м'яч.
20. Ти завжди обережний в своїх рухах.	або	Буває, що, бігаючи, ти здивуєш людей і предмети.
21. Ти хвилюєшся про те, що тебе можуть покарати.	або	Тебе не хвилює те, що тебе можуть покарати
22. Коли ти виростеш, тобі більше сподобалося б будувати будинки.	або	Коли ти виростеш, тобі більше хотілося б стати льотчиком.
23. Учитель часто робить тобі зауваження на уроках.	або	Учитель вважає, що ти ведеш себе на уроках так, як треба.
24. Коли твої друзі сперечаються про щось, то ти втручаєшся в їхню суперечку.	або	Коли твої друзі сперечаються про щось, то ти зазвичай мовчиш.
25. Коли інші в класі розмовляють і сміються, то ти в цей час можеш спокійно займатися	або	Коли ти займаєшся, то навколо повинна бути тиша.
26. Ти часто слухаєш передачу «Новини» по телебаченню.	або	Коли по телебаченню починають передавати новини, то тобі стає нудно і ти йдеш займатися чимось іншим.
27. Тебе ображають дорослі.	або	Дорослі тебе добре понімають.
28. Там, де великий рух транспорту, ти спокійно переходиш вулицю.	або	Ти трохи хвилюєшся, переходячи вулицю в тому місці, де жвавий рух.
29. З тобою часто трапляються великі неприємності.	або	З тобою рідко бувають великі неприємності, частіше - дрібні, незначні.
30. Якщо ти знаєш відповідь на питання, то відразу ж піднімаєш руку на уроці:	або	Якщо ти знаєш відповідь на питання, то чекаєш, коли тебе запитують, а сам руку не піднімаєш.
31. Коли в класі з'являється новачок, то ти знайомишся з ним сам і швидко	або	Коли в класі з'являється

		новачок, то ти до нього придивляєшся і знайомишся з ним не відразу.
32. Найбільш охоче ти став би водієм якогось транспорту (автобуса, таксі).	або	З великим бажанням ти став би лікарем.
33. Ти часто засмучуєшся, або коли не збувається те, на що ти розраховуєш.	або	Ти рідко засмучуєшся, ні може бути те, на що ти розраховуєш.
34. Коли хтось із товаришів по класу просить допомогти під час контрольної роботи, ти кажеш, щоб він робив все сам.	або	Коли хтось просить про допомогу під час контрольної роботи, ти допомагаєш, якщо не бачить учитель
35. Дорослі не звертають на тебе увагу і розмовляють між собою в твоїй присутності.	або	У твоїй присутності дорослі часто припиняють розмову і слухають тебе
36. Якщо ти чуєш сумну історію, то сльози самі собою з'являються у тебе на очах.	або	Якщо ти чуєш сумну історію, то вона тебе не зачіпає
37. Більшість твоїх планів тобі вдається здійснити.	або	Часом трапляється так, що те, що ти запланував, не відбувається.
38. Коли мама кличе тебе додому, ти йдеш не відразу і ще деякий час продовжуєш грати.	або	Коли мама кличе тебе додому, ти відразу припиняєш гру і йдеш додому.
39. Чи можеш ти вільно встати, не соромлячись, в класі і що завгодно розповісти	або	Коли потрібно що-небудь розповісти всьому класу, ти боїшся, соромишся.
40. Сподобалося б тебе залишатися вдома з маленькими дітьми.	або	Тобі не сподобалося б залишатися вдома з маленькими дітьми.
41. Буває так; що тобі сумно і самотньо.	або	Не буває так, щоб тобі було самотньо і сумно.
42. Уроки вдома ти робиш в різний час дня, коли як.	або	Уроки вдома ти завжди робиш строго в певний час дня.
43. Тобі добре живеться.	або	Тобі живеться зовсім недобре.
44. З великим задоволенням ти відправився б за місто помилуватися красивою природою.	або	З великим задоволенням ти відправився б на виставку сучасних машин.
45. Якщо тобі роблять зауваження, лають, то ти зберігаєш спокій і гарний настрій.	або	Якщо тебе лають, роблять зауваження, то ти сильно розбудовуєшся.
46. Швидше тобі сподобалося б працювати на кондитерській фабриці.	або	Швидше тобі сподобалося б працювати учителем
47. Коли хлопці в класі шумлять, то ти завжди сидиш тихо	або	то ти шумиш разом з ними.
48. Якщо тебе штовхають в автобусі, то ти не реагуєш на це і вважаєш, що ні чого серйозного не сталося.	або	Якщо тебе штовхають в автобусі, то це тебе дратує і дратує

49. Тобі траплялося робити щось таке, чого не було б робити.	або	Тобі не траплялося робити таке, що не було б робити.
50. Ти віддаєш перевагу друзів, які люблять бавитися, бігати, пустувати.	або	Ти віддаєш перевагу друзів, яким подобаються більш серйозні справи.
51. Ти відчуваєш занепокоєння, роздратування, коли доводиться сидіти тихо і чекати, поки щось почнеться	або	Тобі не доставляє особливого занепокоєння довге очікування чого-небудь
52. Найбільш охоче ти зараз ходив би в школу	або	Найбільш охоче ти зараз поїхав би подорожувати на автомобілі
53. Буває іноді, що ти злишся на всіх	або	Ти завжди всіма задоволений
54. Який учитель тобі подобається більше: м'який і поблажливий	або	Тобі більше подобається строгий учитель
55. Вдома ти їси все, що пропонують	або	Будинки ти протестуєш, коли тебе годують тим, що тобі не хочеться

Частина 2

1. Майже всі до тебе добре ставляться	або	До тебе добре ставляться тільки деякі люди.
2. Коли ти вранці прокидаєшся, то часто буваєш сонним і млявим.	або	Коли ти прокидаєшся вранці, то буваєш бадьорим і тобі відразу хочеться веселитися.
3. Ти зазвичай закінчуєш свою роботу швидше інших.	або	Ти зазвичай виконуєш свою роботу довше, ніж інші.
4. Ти іноді буваєш не впевнений в собі.	або	Ти завжди впевнений у собі
5. Ти завжди радієш, коли бачиш своїх шкільних друзів.	або	Іноді тобі не хочеться нікого бачити.
6. Чи говорить тобі мама, що ти все робиш занадто повільно.	або	Мама тобі каже, що ти все робиш швидко
7. Іншим дітям завжди подобається те, що ти пропонуєш	або	Іншим дітям не завжди подобається те, що ти пропонуєш
8. У школі ти все виконуєш точно так, як вимагають.	або	У школі твої однокласники виконують вимоги краще ніж ти.
9. Ти думаєш, що інші діти намагаються тебе перехитрити	або	Ти думаєш, що інші діти ставляться до тебе по-дружньому.
10. Ти завжди робиш все добре.	або	Бувають дні, коли у тебе нічого не виходить.
11. Ти під час уроку сидиш спокійно	або	Ти під час уроку любиш покрутитися
12. Ти іноді заперечуєш своїй мамі.	або	Ти не заперечуєш своїй мамі, побоюючись її.
13. Тебе більше навіває кататися на лижах в парку, в лісі.	або	Тебе більше подобається кататися на лижах з високих гір
14. Ти вважаєш, що завжди ввічливий.	або	Ти вважаєш, що іноді буваєш невічливим.
15. Говорять, що з тобою важко домовитися про що-небудь, ти любиш наполягати на своєму	або	З тобою легко домовитися, ти любиш погоджуватися.

16. Чи змінювався ти з ким-небудь з хлопців своїми речами (олівцем, лінійкою, ручкою).	або	Ти ніколи не змінювався з друзями своїми речами.
17. Чи хочеться тобі бути іноді неслухняним.	або	У тебе ніколи не виникає бажання бути неслухняним.
18. Твоя мама робить все краще, ніж ти.	або	Часто ти робиш різні речі краще, ніж мама.
19. Якби ти був диким твариною, то сподобалося б тобі стати швидкої конем.	або	Якби ти став диким твариною, то швидше за все був б левом.
20. Коли тобі повідомляють приємну новину, ти радієш, але при цьому ведеш себе спокійно.	або	Коли тобі повідомляють приємну новину, тобі від радості хочеться кричати і стрибати.
21. Якщо хтось до тебе ставиться не дуже добре, то ти прощаєш йому це	або	Якщо до тебе хтось недобре відноситься, то ти так само ставишся до нього.
22. Тобі більше сподобалося б в басейні плавати.	або	Тобі більше сподобалося б в басейні пірнати.
23. Учитель іноді говорить, що ти недостатньо уважний і допускаєш багато помарок в зошиті.	або	Учитель каже, що ти досить уважний і не допускаєш помарок у своїй зошиті.
24. У суперечках ти будь-що-будь прагнеш довести свою правоту.	або	У суперечках ти намагаєшся зрозуміти свого співрозмовника і готовий йому поступитися, якщо він має рацію і навіть якщо не має рації.
25. Ти краще послухав би історію про війну	або	Ти краще послухав би історію про життя тварин.
26. Ти завжди допомагаєш новим учням, які прийшли до вас в клас.	або	Ти рідко допомагаєш новим учням, зазвичай це роблять інші.
27. Ти довго пам'ятаєш про свої неприємності.	або	Ти швидко забуваєш про свої неприємності
28. У грі ти з великим задоволенням би зображував пілота надзвукового літака.	або	У грі ти з великим задоволенням зображував би відомого письменника.
29. Якщо мама тебе вилаяла, ти стаєш сумним.	або	Якщо мама тебе вилаяла, то настрій у тебе майже ніколи не псується.
30. Ти завжди збираєш свій портфель з вечора.	або	Буває так, що ти збираєш свій портфель тільки вранці, перед самим виходом в школу.
31. Тебе вчитель часто хвалить.	або	Учитель тебе рідко хвалить.
32. Чи можеш ти взяти в руки павука?	або	Ти не в змозі взяти павука в руки.
33. Ти часто ображаєшся.	або	Ти рідко ображаєшся

34. Коли батьки говорять, що тобі пора спати, ти відразу ж йдеш спати.	або	Коли батьки говорять, що тобі пора спати, ти не хочеш цього робити і продовжуєш займатися своїми справами.
35. Ти соромишся, коли тобі доводиться розмовляти з незнайомою людиною.	або	Ти зовсім не соромишся, коли доводиться розмовляти з незнайомою людиною.
36. Ти швидше б став художником	або	Ти швидше б став мисливцем.
37. У тебе все вдало виходить	або	У тебе бувають невдачі.
38. Якщо ти не зрозумів умову задачі, то завжди звертаєшся до товариша за роз'ясненням.	або	Якщо ти не зрозумів умову задачі, то звертаєшся до вчителя.
39. Чи можеш ти розповісти смішну історію так, щоб всі сміялися.	або	Ти не можеш розповісти історію так, щоб всі сміялися.
40. Після уроку тобі хочеться деякий час побути біля вчителя	або	Після уроку тобі хочеться відразу ж йти гуляти в коридор.
41. Іноді ти сидиш без діла і тому відчуваєш себе погано.	або	Такого з тобою майже ніколи не буває.
42. По дорозі зі школи ти зупиняєшся пограти.	або	Після школи ти відразу ж йдеш додому.
43. Твої батьки завжди вислуховують тебе.	або	Твої батьки майже ніколи тебе не вислуховують.
44. Тобі сумно, коли ти не можеш вийти з дому.	або	Тобі байдуже, коли ти не в змозі вийти з дому.
45. У тебе мало різного роду труднощів.	або	У тебе багато різного роду труднощів.
46. У вільний час ти краще сходиш би в кіно.	або	У вільний час ти краще садив би дерева у дворі.
47. Ти охочіше розкажеш мамі про свої шкільні справи.	або	Ти охочіше розкажеш про екскурсію, прогулянку.
48. Якщо друзі беруть твої речі без дозволу, то ти вважаєш, що в цьому немає нічого особливого.	або	Якщо друзі беруть твої речі без дозволу, то ти сердишся на них.
49. Ти зазвичай здригаєшся при несподіваному звуці	або	Ти спокійно озирася і намагаєшся встановити, що сталося.
50. Тобі більше подобається, коли ви з хлопцями розповідаєте щось одне одному.	або	Тобі більше подобається грати зі своїми друзями.
51. Чи підвищується ти голос в розмові, коли сильно хвилюєшся?	або	Ти ніколи не підвищуєш голос під час розмови і говориш спокійно.
52. Найбільш охоче ти пішов би на урок.	або	Найбільш охоче ти подивився б матч з футболу.
53. Якщо ти слухаєш радіо або дивишся телевізор, то тобі заважають сторонні розмови.	або	Якщо ти слухаєш радіо або дивишся телевізор, то тобі не заважають сторонні розмови.
54. Тобі буває важко в школі	або	Тобі не буває в школі важко.

55. Якщо тебе вдома чимось розлютили, то ти не звертаєш уваги і спокійно виходиш з кімнати.	або	Якщо тебе вдома чимось розлютили, то, виходячи з кімнати, ти можеш грюкнути дверима.
---	-----	--

Текст особистісного опитувальника Кеттела для дівчаток

Частина 1

1. Ти швидко справляєшся зі своїми домашніми завданнями.	або	Ти довго виконуєш домашні завдання.
2. Якщо над тобою пожартували, ти трохи сердишся.	або	Якщо над тобою пожартували, ти сприймаєш це з гумором, і разом з усіма смієшся.
3. Ти впевнена, що майже все можеш робити так, як треба.	або	Ти переконана, що можеш впоратися тільки з деякими завданнями.
4. Ти часто робиш помилки.	або	Ти майже не робиш помилок
5. У тебе багато друзів.	або	У тебе мало друзів.
6. Інші дівчатка вміють робити більше, ніж ти.	або	Інші дівчатка вміють робити те ж саме, що і ти
7. Ти завжди добре запам'ятовуєш імена людей.	або	Трапляється, що ти погано запам'ятовуєш імена людей.
8. Ти багато читаєш.	або	Більшість хлопців читають більше, ніж ти.
9. Коли вчитель вибирає іншу дівчинку для виконання роботи, яку ти хотіла б зробити сама, то тобі стає прикро.	або	Коли вчитель вибирає для виконання роботи, яку ти хотіла б зробити сама, іншу дівчинку, то ти швидко забуваєш про це і не ображаєшся.
10. Ти вважаєш, що твої пропозиції, ідеї, вигадки завжди хороші і правильні.	або	Ти вважаєш, що твої пропозиції, ідеї, вигадки не завжди правильні.
11. Ти зазвичай мовчазна.	або	Ти зазвичай балакуча.
12. Якщо мама на тебе сердиться, то вона не має рації.	або	Якщо мама на тебе сердиться, то у тебе виникає відчуття, що ти щось зробила не правильно.
13. Тебе сподобалося б або більше займатися з книгами в бібліотеці.	або	Тобі більше сподобалося б бути капітаном далекого плавання.
14. Ти можеш ввечері досить довго сидіти спокійно.	або	Ти не можеш ввечері довго сидіти спокійно і починаєш соватися.
15. Якщо дівчинки розмовляють про якомусь місці, яке ти добре знаєш, то ти теж включаєшся в розмову, перебиваючи їх.	або	Якщо дівчинки розмовляють про якомусь знайомому тобі місці, то ти їх не перебиваєш і чекаєш, коли вони закінчать говорити.
16. Ти змогла б стати космонавтом.	або	Ти не змогла б стати космонавтом.
17. Твоя мама каже, щоб занадто неспокійна і непосидюча.	або	Твоя мама говорить, що ти тиха і спокійна.
18. Ти охочіше слухаєш, як розповідають інші.	або	Тобі більше подобається розповідати самій.

19. У вільний час ти краще почитала б книгу.	або	У вільний час ти краще б пограла в м'яч.
20. Ти завжди обережна в своїх руках.	або	Буває так, що, бігаючи, ти здивуєш речі і інших людей
21. Тибеспокоїшся, що тебе або можуть за щось покарати.	або	Тебе ніколи не хвилює те, що тебе за щось можуть покарати.
22. Коли ти виростеш, то тобі більше сподобалося б будувати будинки.	або	Коли ти виростеш, то ті більше хотілося б стати пілотом або стюардесою.
23. Учитель часто робить тобі зауваження на уроках.	або	Учитель рідко робить тобі зауваження на уроках.
24. Коли твої друзі про щось сперечаються, то ти зазвичай втручаєшся в їхню суперечку.	або	Коли твої друзі про щось сперечаються, то ти зазвичай мовчиш.
25. Ти можеш займатися, коли інші в класі розмовляють; сміються.	або	Ти не можеш займатися, коли інші в класі сміються або розмовляють.
26. Ти любиш слухати «Новини» по телевізору.	або	Коли починають передавати «Новини», ти не дивишся телевізор і віддаєш перевагу займатися чимось іншим.
27. Тебе ображають дорослі.	або	Дорослі тебе добре розуміють.
28. Ти спокійно переходиш вулицю там, де великий рух транспорту.	або	Ти трохи боїшся переходити вулицю там, де великий рух транспорту.
29. З тобою нерідко трапляються великі неприємності.	або	З тобою рідко трапляються великі неприємності.
30. Якщо ти знаєш відповідь, то відразу ж піднімаєш руку.	або	Якщо ти знаєш відповідь, щось не піднімаєш руку і відповідаєш тільки тоді, коли тебе викличуть.
31. Коли в клас приходять нова, то ти з нею знайомишся так само швидко, як і інші хлопці	або	Коли в клас приходять нова, то ти не поспішаєш знайомитися з нею і робиш це однією з останніх.
32. Найбільш охоче ти стала б водієм якогось транспорту (автобуса, тролейбуса, таксі).	або	Найбільш охоче ти стала б лікарем.
33. Ти часто засмучуєшся, коли щось не виходить.	або	Ти рідко засмучуєшся. коли у тебе щось не виходить.
34. Коли хтось із дітей просить допомогти на контрольній роботі, то ти кажеш, щоб він робив все сам.	або	Коли хтось із товаришів просить йому допомогти під час контрольної, то ти допомагаєш; якщо не бачить учитель.
35. Дорослі не звертають на тебе увагу і розмовляють в твоїй присутності.	або	Дорослі в твоїй присутності звертають на тебе увагу і починають розмовляти з тобою
36. Якщо ти чуєш сумну історію, то сльози навертаються на твої очі.	або	Якщо ти чуєш якусь сумну історію, то це ніяк не зачіпає тебе
37. Більшість твоїх планів тобі вдається здійснити.	або	Більшу частину твоїх планів тобі не вдається здійснити так, як це було задумано.
38. Коли мама кличе тебе додому з вулиці, ти йдеш, але не відразу, продовжуєш деякий час ще грати.	або	Коли мама кличе з вулиці додому, ти йдеш відразу ж

39. Чи можеш ти, не соромлячись, встати в класі і перед усіма розповісти якусь історію	або	Коли потрібно встати перед всім класом і що-небудь розповісти, то ти завжди робиш і соромишся.
40. Тобі подобається залишатися з маленькими дітьми	або	Тобі не подобається залишатися з маленькими дітьми.
41. Буває так, тобі самотньо і сумно	або	Не буває так, щоб тобі було сумно і самотньо.
42. Уроки вдома ти робиш завжди в різний час дня.	або	Уроки вдома ти завжди справиш в один і той же час.
43. Тобі добре живеться.	або	Тобі погано живеться.
44. З великим задоволенням ти вирушила б за місто помилуватися красивою природою.	або	З великим задоволенням ти вирушила б на виставку нових товарів.
45. Якщо тобі роблять зауваження, лають, то ти не розбудовуєшся, зберігаєш спокій і гарний настрій.	або	Якщо тобі роблять зауваження, лають, то ти сильно розбудовуєшся
46. Швидше тобі сподобалося чи б працювати на кондитерській фабриці.	або	Тобі швидше сподобалося б бути вчителькою.
47. Коли хлопці в класі шумлять, то ти сидиш тихо.	або	Коли хлопці в класі шумлять, то ти шумиш разом з ними
48. Якщо тебе штовхають в автобусі, то ти не звертаєш на це уваги і вважаєш, що нічого особливого не сталося.	або	Коли тебе штовхають в автобусі, то ти злишся.
49. Тобі траплялося робити щось таке, чого не було б робити.	або	Тобі не траплялося робити такого, що не було б робити.
50. Ти віддаєш перевагу друзів, які люблять побавитися, побігати, побешкетувати.	або	Ти віддаєш перевагу друзів, які ведуть себе серйозно.
51. Ти відчуваєш стан занепокоєння, роздратування, коли доводиться тихо чекати, поки щось почнеться.	або	Довге очікування чогось не приносить тобі ніякого занепокоєння.
52. Ти зараз охочіше б ходила в школу.	або	Ти зараз охочіше б поїхала подорожувати на автомобілі
53. Буває, що ти злишся на всіх.	або	Ти завжди і всім задоволена.
54. Тобі б більше сподобався м'який, поблажливий учитель.	або	Тобі більше б сподобався строгий учитель.
55. Вдома ти їси все, що тобі пропонують.	або	Будинки ти їси тільки те, що тобі хочеться, і протестуєш, коли дають їжу, яку ти не любиш.

Частина 2

1. До тебе майже все добре відносяться.	або	До тебе добре ставляться тільки деякі люди.
---	-----	---

2. Коли ти вранці прокидаєшся, то відчуваєш себе сонної і млявою.	або	Коли ти вранці прокидаєшся, то відчуваєш себе бадьорою і веселою.
3. Ти зазвичай закінчуєш свою роботу швидше, ніж інші.	або	Ти зазвичай закінчуєш свою роботу після того, як інші її виконають.
4. Ти іноді буваєш невпевненою в собі.	або	Ти завжди впевнена в собі.
5. Ти завжди радієш, коли бачиш своїх шкільних друзів.	або	Іноді тобі не хочеться нікого бачити.
6. Тобі мама каже, що ти занадто повільна.	або	Тобі мама каже, що ти все робиш швидко.
7. Іншим дітям подобається то, що ти пропонуєш.	або	Іншим дітям не завжди подобається те, що ти пропонуєш.
8. У школі ти виконуєш все точно так, як вимагають.	або	У школі багато твоїх однокласники краще виконують вимоги, ніж ти.
9. Ти думаєш, що всі діти або намагаються тебе перехитрити.	або	Ти думаєш, що все діти не намагаються це робити і ставляться до тебе по-дружньому.
10. Ти завжди все робиш добре	або	Бувають дні, коли у тебе нічого не виходить.
11. Під час уроку ти сидиш спокійно.	або	Під час уроку ти любиш покрутитися.
12. Ти іноді заперечуєш своїй мамі.	або	Ти завжди погоджуєшся з своєю мамою, побоюючись її.
13. Тобі більше подобається кататися на лижах в парку, в лісі.	або	Тобі більше подобається кататися на лижах з гір.
14. Ти вважаєш, що ти завжди ввічлива.	або	Ти вважаєш, що іноді буваєш недостатньо ввічливий.
15. Кажуть, що з тобою важко домовитися, ти любиш наполягати на своєму.	або	Кажуть, що з тобою легко мати справу, ти уступаєш, йдеш назустріч іншим.
16. Ти змінювалася з ким-небудь або з хлопців своїми речами.	або	Ти цього ніколи не робила.
17. Тобі хочеться іноді бути або неслухняною.	або	У тебе ніколи не виникає бажання бути неслухняною.
18. Твоя мама все робить краще, ніж ти.	або	Часто твої пропозиції бувають краще, ніж мамині.
19. Якби ти була диким тваринам, то швидше за захотіла б стати швидкої конем.	або	Якби ти була диким тваринам, то швидше за захотіла б стати тигрицею.
20. Коли тобі повідомляють приємну новину, ти спокійно радієш.	або	Коли тобі повідомляють приємну новину, тобі хочеться стрибати від радості.
21. Якщо хтось до тебе ставиться не дуже добре, то ти не ображаєшся і прощаєш йому це.	або	Якщо хтось ставиться до тебе недобре, то ти так само ставишся до нього.
22. Тобі більше сподобалося б в басейні плавати.	або	Тобі більше сподобалося б в басейні пірнати з вишки.
23. Учитель каже, що ти недостатньо уважна і допускаєш багато помарок в зошиті	або	Учитель каже, що ти ніколи не бракує уважна і не допускаєш помарок в зошиті.
24. У суперечках ти будь-що-будь прагнеш довести іншим свою правоту.	або	У суперечках ти не прагнеш доводити свою правоту і спокійно уступаєш іншим
25. Ти краще послухала б якусь історію про війну.	або	Ти краще послухала б історію з життя тварин.

26. Ти завжди допомагаєш новим учням, які прийшли до вас в клас.	або	Зазвичай новим учням у вашому класі допомагають інші, а не ти.
27. Про свої неприємності - ти довго не можеш забути.	або	Ти швидко забуваєш про свої неприємності.
28. Тобі більше сподобалося б шити вбрання.	або	Тобі більше сподобалося б бути балериною.
29. Якщо мама тебе вилаяла, ти стаєш сумною.	або	Якщо мама тебе вилаяла, то у тебе майже ніколи не псується настрій.
30. Ти завжди збираєш свій портфель з вечора.	або	Буває так, що ти збираєш свій портфель тільки вранці, перед самим відходом в школу.
31. Тебя вчитель часто хвалить.	або	Учитель тебе хвалить дуже рідко.
32. Ти спокійно можеш доторкнутися до павука.	або	Павук тобі дуже неприємний, і ти не в змозі до нього доторкнутися.
33. Ти часто ображаєшся.	або	Трапляється дуже рідко, щоб ти на кого-небудь ображалася.
34. Коли батьки говорять, що тобі пора спати, ти відразу ж йдеш в ліжко.	або	Коли батьки говорять, що тобі пора спати, ти йдеш в ліжко не відразу і продовжуєш займатися своїми справами
35. Ти завжди бентежишся, коли доводиться розмовляти з незнайомими людьми	або	Ти майже ніколи не соромишся, коли тобі доводиться розмовляти з незнайомими людьми.
36. Ти швидше вважала за краще б стати художником.	або	Ти швидше вважала за краще б бути хорошим перукарем
37. У тебе все вдало виходить	або	У тебе бувають невдачі.
38. Якщо ти не зрозуміла умова завдання, ти звертаєшся за роз'ясненням до кого-небудь з хлопців.	або	Якщо ти не зрозуміла умова завдання, то ти звертаєшся за роз'ясненням до вчителя
39. Ти можеш розповідати смішні історії так, щоб всі сміялися.	або	Ти не можеш розповідати смішні історії так, щоб всі сміялися.
40. Після уроку тобі завжди хочеться деякий час побувати біля вчителя.	або	Після уроку тобі завжди хочеться швидше вийти з класу і погуляти в коридорі.
41. Іноді ти сидиш без діла і відчуваєш себе погано.	або	Такого з тобою ніколи не буває.
42. По дорозі зі школи додому ти зупиняєшся дограти.	або	По дорозі зі школи ти не зупиняєшся пограти, відразу йдеш додому.
43. Твої батьки завжди вислуховують тебе.	або	Твої батьки часто сильно зайняті і не вислуховують тебе.
44. Коли ти не можеш вийти з дому, то тобі буває від цього сумно.	або	Коли ти не можеш вийти з дому, то це тебе не поширюються страіваєт.
45. У тебе мало труднощів в житті.	або	У тебе багато труднощів в житті.
46. У вільний час ти краще пішла б у кіно.	або	У вільний час ти краще пішла б садити квіти і дерева у дворі.
47. Ти охочіше розкажеш мамі про свої шкільні справи.	або	Ти охочіше розкажеш мамі про прогулянки, екскурсії.
48. Якщо друзі беруть твої речі без дозволу, то ти вважаєш, що в цьому немає нічого особливого.	або	Якщо друзі беруть твої речі без дозволу, то ти сердишся на них за це.
49. Ти зазвичай здригаєшся при несподіваному звуці.	або	Ти просто озираєшся при несподіваному звуці.

50. Тобі більше подобається, коли ви з дівчатками розповідаєте щось один одному.	або	Тобі більше подобається грати з дівчатками в щось.
51. Ти підвищуєш голос в розмові, коли схвильована.	або	Ти завжди розмовляєш спокійно.
52. Ти охочіше пішла б на урок.	або	Ти більш охоче подивилася б виступ фігуристів
53. Якщо ти слухаєш радіо або дивишся телевізор, то тобі заважають сторонні розмови.	або	Якщо ти слухаєш радіо або дивишся телевізор, то ти не помічаєш сторонніх розмов.
54. Тобі буває в школі важко.	або	Тобі в школі завжди легко.
55. Якщо тебе вдома чимось розлютили, то ти спокійно виходиш з кімнати	або	Якщо тебе вдома чимось розлютили, то, виходячи з кімнати, ти можеш грюкнути дверима.